

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАВКО ЯНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 341.23: 341.228

ДИСЕРТАЦІЯ

**МІЖНАРОДНО–ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА
ДЕРЖАВ В АРКТИЦІ**

12.00.11 – міжнародне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник – Мицик Всеволод Всеволодович, доктор юридичних наук, професор

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Павко Я. А. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав в Арктиці. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2017.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню особливостей міжнародно-правового регулювання міждержавного співробітництва в Арктиці. Автором визначено основні механізми міжнародно-правового регулювання кооперації держав у північному полярному регіоні та їх складові. Запропоновано дефініції таких понять, як «договірний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці» та «інституційний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці». В роботі акцентується увага на появі нового міжгалузевого інституту міжнародного права – «арктичного права», яке поєднує норми міжнародного права, національного права і «м'якого права». Сформульовано авторське визначення поняття «арктичне право» на основі комплексного аналізу вітчизняної та зарубіжної фахової літератури. Досліджено міжнародно-правову базу співробітництва держав в арктичному регіоні. Вивчено положення Конвенції ООН з морського права 1982 р. в якості основного джерела міжнародно-правового регулювання міждержавних відносин у сфері розмежування морських просторів в Арктиці.

Проаналізовано діяльність міжнародних організацій, які входять до складу інституційного механізму міжнародно-правового регулювання кооперації держав у північному полярному регіоні. До таких міжнародних організацій варто віднести ООН, Арктичну Раду, Раду Баренцева /

Євроарктичного регіону, Північну Раду, Північну раду міністрів, НАТО. Особливу роль в інституційному механізмі відіграє ЄС як міжнародне утворення «*sui generis*». Визначено переваги та недоліки в діяльності Арктичної Ради. Досліджено становлення арктичної політики ЄС у вищезазначеному регіоні.

Автором з'ясовано значення національного законодавства та політико-правових актів арктичних держав у механізмі міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці. Розглянуто національне законодавство в якості одного із джерел «арктичного права». Проаналізовано політико-правові акти держав, які визначають пріоритетні напрямки їх зовнішньополітичного курсу стосовно північного полярного регіону.

Досліджено сутність та співвідношення термінологічних понять «правовий статус» і «правовий режим» у контексті специфіки арктичного регіону та запропоновано авторські визначення вищевказаних термінів. Автором зроблено висновок, що поняття «правовий статус» і «правовий режим» не є тотожними. Крім того, сформульовано міжнародно-правове поняття «Арктика» на підставі аналізу вітчизняної та зарубіжної фахової літератури з міжнародного права.

В дисертаційному дослідженні виокремлено основні етапи формування та еволюції секторального підходу щодо поділу Арктики. Автором доведено, що для обґрунтування своїх територіальних претензій і прав на простори північного полярного регіону арктичні держави дотримуються однієї з двох базових міжнародно-правових концепцій – секторальної або концепції «інтернаціоналізації». Вивчено погляди провідних вітчизняних та зарубіжних вчених на формування вищезазначених концепцій.

Автором зроблено висновок, що концепція «інтернаціоналізації» більшою мірою відповідає сучасним тенденціям розвитку міжнародно-

правової науки і практики, сприяючи активізації процесу поглиблення та розширення співробітництва держав в Арктиці.

В науковій роботі досліджено сучасний міжнародно-правовий режим Арктики та основні тенденції його удосконалення. Автором визначено в історії становлення та еволюції правового режиму Арктики два хронологічні етапи: 1) XIX ст. – 1982 р. – в межах цього періоду правове положення арктичних просторів визначалось згідно із системою секторального поділу Арктики між прибережними державами; 2) з 1982 р. по теперішній час – розробка та прийняття Конвенції ООН з морського права 1982 р., яка стала новою ключовою юридичною основою для управління Північним Льодовитим океаном та основним елементом міжнародно-договірної бази співпраці держав в арктичному регіоні. Укладення регіональної угоди між державами північного полярного регіону є теоретичним і перспективним напрямком співробітництва держав з метою удосконалення міжнародно-правового режиму Арктики та заповнення прогалін у їх відносинах.

Автором доведено, що сучасний правовий режим Арктики визначається системою двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів універсального та регіонального характеру, які становлять договірний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у північному полярному регіоні, а також частково національним законодавством арктичних держав. На сьогоднішній день в даному регіоні відсутній єдиний комплексний міжнародно-правовий акт, який би врегулював суперечливі питання, пов'язані з правовим статусом і правовим режимом Арктики.

Виокремлено наступні складові загального міжнародно-правового режиму Арктики: 1) правовий режим морських просторів у північному полярному регіоні; 2) правовий режим охорони навколишнього середовища Арктики; 3) правовий режим проведення наукових досліджень в арктичному регіоні; 4) правовий режим архіпелагу Шпіцберген; 5) правовий режим

судноплавства у водах Північного морського шляху та Північно-Західного проходу та ін.

Проаналізовано актуальні міжнародно-правові проблеми та перспективи делімітації континентального шельфу в Арктиці. Досліджено загальні теоретико-правові засади делімітації континентального шельфу між державами. Вивчено діяльність Комісії з кордонів континентального шельфу, яка функціонує на підставі положень Конвенції ООН з морського права 1982 р. Досліджено шляхи врегулювання суперечливого питання щодо розмежування арктичного шельфу між державами. Автором запропоновано державам звернутися до Комісії з кордонів континентального шельфу шляхом подання заявки для отримання відповідних рекомендацій або до засобів мирного врегулювання спорів, обравши один із них. Серед засобів мирного врегулювання міжнародних спорів держави можуть обрати Міжнародний трибунал з морського права, Міжнародний суд ООН, арбітраж або спеціальний арбітраж. Автором акцентується увага на застосуванні державами різних методів та принципів делімітації морських просторів в арктичному регіоні.

Проаналізовано існуючі міжнародні договори між арктичними державами щодо розмежування морських просторів в Арктиці. Міжнародний договір про розмежування морських просторів і співробітництво в Баренцевому морі та Північному Льодовитому океані 2010 р. є успішним результатом російсько-норвезького співробітництва в сфері делімітації морських просторів у північному полярному регіоні.

Досліджено міжнародно-правові засади екологічної співпраці держав в арктичному регіоні. Автором виокремлено 2 періоди становлення природоохоронного міжнародного співробітництва: 1) з 1991 р. по 1995 р.; 2) з 1996 р. по сьогоднішній день. Визначено особливості правового режиму охорони навколишнього середовища Арктики. Проаналізовано різні підходи

провідних юристів-міжнародників щодо удосконалення природоохоронного міжнародно-правового режиму в арктичному регіоні.

Автором виділено наступні підходи: 1) укладення регіональних угод щодо охорони окремих природних об'єктів; 2) підписання рамкової угоди з протоколами в сфері охорони арктичного середовища; 3) укладення міжнародного договору універсального характеру, беручи за зразок Договір про Антарктику, який би врегульовував і природоохоронні питання в регіоні; 4) адаптація універсальних екологічних норм міжнародного права до північного полярного регіону.

Автором зроблено висновок, що міжнародна безпека в Арктиці містить такі складові, як воєнна безпека, екологічна безпека та безпека судноплавства. Запропоновано укладення міжнародної регіональної угоди щодо демілітаризації арктичного регіону.

З'ясовано особливості організації та проведення наукових досліджень в арктичних державах. Автором зроблено висновок, що управління науковими дослідженнями в державах арктичного регіону здійснюється на трьох рівнях: політичному (законодавчий орган, уряд), стратегічному (науково-дослідна рада) та операційному (профільні наукові інститути, вищі навчальні заклади). Визначено значення Міжнародного арктичного наукового комітету для проведення наукових досліджень.

Дисертаційне дослідження є творчим внеском автора у розвиток науки міжнародного права. Дана робота має наукове і практичне значення. Її результати слід використовувати під час викладання таких навчальних дисциплін, як «Міжнародне публічне право», «Міжнародне морське право» та інших, а також у законотворчій діяльності.

Ключові слова: Арктика, «арктичне право», договірний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці, інституційний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва

держав в Арктиці, концепція «інтернаціоналізації», міжнародна безпека, національне законодавство арктичних держав, Північний Льодовитий океан, правовий режим, правовий статус, секторальна концепція.

ANNOTATION

Pavko Y. A. International legal regulation of states cooperation in the Arctic. – The qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Legal Sciences in specialty 12.00.11 – International law. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine; Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The thesis is devoted to the complex study of the peculiarities of international legal regulation of interstate cooperation in the Arctic. The author defined the main mechanisms of international legal regulation of states cooperation in the northern polar region and their components. The thesis proposes the definitions of such notions as «contractual mechanism of international legal regulation of states cooperation in the Arctic» and «institutional mechanism of international legal regulation of states cooperation in the Arctic». The work focuses on the emergence of a new interbranch institute of international law – «Arctic law» which unites the norms of international law, national law and «soft law». The paper formulates the author's determination of the notion «Arctic law» on the basis of comprehensive analysis of domestic and foreign professional literature. The thesis examines the international legal base of states cooperation in the Arctic region. The provisions of the UN Convention on the law of the sea of 1982 as the main source of international legal regulation of interstate relations in the sphere of the delimitation of maritime spaces in the Arctic are studied.

The thesis analyses the activities of major international organizations which are part of the institutional mechanism of international legal regulation of states cooperation in the northern polar region. Such international organizations include

the UN, the Arctic Council, the Barents Euro-Arctic Council, the Nordic Council, the Nordic Council of Ministers, the NATO. A special role in the institutional mechanism plays the EU as an international formation «sui generis». The work defines the advantages and disadvantages in the activities of the Arctic Council. The thesis examines the evolution of the Arctic policy of the EU in the abovementioned region.

The author determined the significance of the national legislation and politico-legal acts of the Arctic states in the mechanism of international legal regulation of states cooperation in the Arctic. National legislation is observed as the source of «Arctic law». The work analyses the politico-legal acts of states which define the priority directions of the foreign policy concerning the northern polar region.

The thesis examines the essence and correlation of the terminological notions of «legal status» and «legal regime» in the context of the specificity of the Arctic region and proposes the author's definitions of the aforesaid terms. The author makes a conclusion that the notions of «legal status» and «legal regime» are not identical. Moreover, the paper formulates the international legal notion of «the Arctic» on the basis of analysis of domestic and foreign professional literature on international law.

The thesis distinguishes the basic stages of the formation and evolution of the sectoral approach concerning the division of the Arctic. The author proves that the Arctic states adhere one of the two principal international legal concepts – sectoral or the concept of «internationalization» for the justification of their territorial claims and rights to spaces of the northern polar region. The paper studies the views of leading domestic and foreign scientists on the formation of the abovementioned concepts.

The author makes a conclusion that the concept of «internationalization» complies with the modern trends of the development of international legal science

and practice, contributing to the activation of the process of deepening and expanding cooperation in the Arctic.

The scientific work examines the modern international legal regime of the Arctic and the main trends of its improvement. The author defined in the history of the formation and evolution of the legal regime in the Arctic two chronological stages: 1) XIX century-1982 – within this period the legal status of the Arctic spaces was determined in accordance with the system of sectoral division of the Arctic between the coastal states; 2) from 1982 to the present – the drafting and adoption of the UN Convention on the law of the sea of 1982 which is a new key legal basis for the management of the Arctic ocean and a major element of the international contractual base of states cooperation in the Arctic region. The conclusion of the regional agreement between states of the northern polar region is a theoretical and perspective direction of interstate cooperation with the aim of improving the international legal regime of the Arctic and filling the gaps in their relations.

The author proves that the modern legal regime of the Arctic is determined by the system of bilateral and multilateral international instruments of universal and regional nature which constitute the contractual mechanism of international legal regulation of states cooperation in the northern polar region and partially by the national legislation of the Arctic states. Today, there is no single comprehensive international legal instrument in this region that would settle controversial issues relating to the legal status and legal regime of the Arctic.

The thesis defines the following components of the general international legal regime of the Arctic: 1) the legal regime of maritime spaces in the northern polar region; 2) the legal regime of the environmental protection in the Arctic; 3) the legal regime for the conduct of scientific research in the Arctic region; 4) the legal regime of the Spitsbergen archipelago; 5) the legal regime of navigation on the Northern Sea Route and in Northwest Passage, etc.

The current international legal problems and perspectives of the delimitation of the continental shelf in the Arctic were analysed. The thesis examines the general theoretical and legal basis of the delimitation of the continental shelf between states. The paper studies the activities of the Commission on the Limits of the Continental Shelf which operates under the provisions of the UN Convention on the Law of the Sea of 1982. The thesis investigates the ways of settlement of the controversial issue concerning the delimitation of the Arctic shelf between states. The author proposed to refer to the Commission on the Limits of the Continental Shelf by filing an application to obtain the relevant recommendations or to the means of peaceful settlement of international disputes. Among the means of peaceful settlement of international disputes states may choose the International Tribunal of the Law of the Sea, the International Court of Justice, arbitration or special arbitration. The author focuses on the use of various methods and principles of the delimitation of maritime spaces by states in the Arctic region.

The thesis analyses existing international agreements between the Arctic states on the delimitation of maritime spaces in the Arctic. The Treaty on Maritime Delimitation and Cooperation in the Barents Sea and the Arctic Ocean of 2010 is the successful result of Russian-Norwegian cooperation in the field of maritime delimitation in the northern polar region.

The paper examines the international legal basis of international environmental cooperation in the Arctic region. The author defined 2 periods of the formation of international environmental cooperation: 1) from 1991 to 1995; 2) from 1996 to the present. The features of the legal regime of environmental protection in the Arctic were determined. The thesis analyses different approaches of leading international lawyers regarding the improvement of the environmental international legal regime in the Arctic region.

The author distinguished the following approaches: 1) the conclusion of regional agreements for the protection of individual natural objects; 2) the signing

of a framework agreement with protocols in the field of the protection of the Arctic environment; 3) the conclusion of the universal international treaty, having in mind the example of the Antarctic Treaty which would regulate and environmental issues in the region; 4) the adaptation of the universal norms of international environmental law to the northern polar region.

The author makes a conclusion that the international security in the Arctic contains such components as military security, ecological security and the safety of navigation. The thesis proposes the conclusion of the international regional agreement concerning the demilitarization of the Arctic region.

The work defines the features of the organization and conducting of scientific research in the Arctic states. The author makes a conclusion that the research management in the countries of the Arctic region is carried out at three levels: political (legislative body, government), strategic (research council) and operational (scientific institutes, higher educational institutions). The significance of the International Arctic Science Committee for the conducting of scientific research was defined.

The thesis is the creative contribution of the author in the development of the science of international law. This work has scientific and practical value. The results of the work should be used during the studying of such disciplines as «Public International Law», «International law of the sea» and in law-making activities.

Key words: the Arctic, Arctic law, contractual mechanism of international legal regulation of states cooperation in the Arctic, institutional mechanism of international legal regulation of states cooperation in the Arctic, the concept of «internationalization», international security, national legislation of the Arctic states, Arctic ocean, legal regime, legal status, sectoral concept.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Павко Я. А. Міжнародно-правовий режим Арктики та основні тенденції його удосконалення / Я. А. Павко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – №2. – С. 124–132.
2. Павко Я. А. Особливості міжнародно-правового режиму Арктики / Я. А. Павко // Український часопис міжнародного права. – 2014. – №4. – С. 37–40.
3. Павко Я. А. Значення національного законодавства та політико-правових актів у міжнародно-правовому регулюванні співробітництва арктичних держав в полярному регіоні / Я. А. Павко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – №6. – С. 112–118.
4. Павко Я. А. Міжнародно-правові аспекти делімітації континентального шельфу в Арктиці / Я. А. Павко // Журнал Верховної Ради України «Віче». – 2015. – №23–24. – С. 30–31.
5. Павко Я. А. Політико-правові засади арктичної стратегії Європейського Союзу / Я. А. Павко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Серія: Правознавство. – Чернівці: ЧНУ, 2015. – Випуск 765. – С. 55–62.
6. Павко Я. А. Арктика: пріоритетні напрямки міжнародно-правових досліджень / Я. А. Павко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – №1. – С. 167–173.
7. Павко Я. А. Правові засади розмежування континентального шельфу в полярному регіоні: проблеми теорії та практики / Я. А. Павко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – №1 (171). – С. 48–53.
8. Павко Я. А. Концепція «полярних секторів»: сутність, етапи і тенденції формування, правова аргументація / Я. А. Павко // Вісник Львівського університету: Збірник наукових праць. – Серія: Міжнародні відносини. – Львів: ЛНУ, 2016. – Випуск 38. – С. 253–267.

9. Павко Я. А. Особливості правового статусу та правового режиму Арктики: термінологічні аспекти / Я. А. Павко // Вісник Львівського університету: Збірник наукових праць. – Серія: Міжнародні відносини. – Львів: ЛНУ, 2016. – Випуск 39. – С. 135–147.

10. Павко Я. А. Договірний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в арктичному регіоні / Я. А. Павко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2017. – №2 (89). – С. 166–176.

Статті в іноземних фахових виданнях

11. Павко Я. А. Современные международно-правовые проблемы регулирования сотрудничества государств в арктическом регионе / Я. А. Павко // *Legea si viata*. – 2015. – №11/2 (287). – С. 91–95.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. МЕХАНІЗМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ В АРКТИЦІ	29
1.1. Поняття та особливості договірної механізми міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в арктичному регіоні.....	29
1.2. Інституційний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці.....	46
1.3. Значення національного законодавства і політико-правових актів у міжнародно-правовому регулюванні діяльності держав арктичного регіону.....	63
Висновки до Розділу 1	79
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ АРКТИКИ	81
2.1. Сутність та співвідношення термінологічних понять «правовий статус» і «правовий режим» у контексті специфіки арктичного регіону.....	81
2.2. Концептуальне та юридичне обґрунтування територіальних претензій арктичних держав у полярному регіоні.....	97
2.3. Сучасний міжнародно-правовий режим Арктики та основні тенденції його удосконалення.....	114
2.4. Міжнародно-правові проблеми і перспективи делімітації континентального шельфу в Арктиці.....	130
Висновки до Розділу 2	148

РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ В АРКТИЦІ.....	150
3.1. Міжнародна кооперація держав у сфері охорони навколишнього середовища в Арктиці.....	150
3.2. Міжнародно-правові питання безпеки в арктичному регіоні.....	168
3.3. Організація та проведення наукових досліджень в Арктиці.....	185
Висновки до Розділу 3.....	203
ВИСНОВКИ.....	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	215
ДОДАТКИ.....	255

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АР – Арктична Рада

ЄС – Європейський Союз

ІМО – Міжнародна морська організація

КККШ – Комісія з кордонів континентального шельфу

КМП 1982 р. – Конвенція ООН з морського права 1982 року

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПЗП – Північно-Західний прохід

ПЛО – Північний Льодовитий океан

ПМШ – Північний морський шлях

ПР – Північна Рада

ПРМ – Північна рада міністрів

РБСР – Рада Баренцева / Євроарктичного регіону

РФ – Російська Федерація

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На початку XXI ст. арктична проблематика набула ще більшої актуальності та наукової ваги у новітніх політологічних, міжнародно-правових і міждисциплінарних дослідженнях. На нашу думку, значне зростання інтересу до північного полярного регіону з боку арктичних, приарктичних та неарктичних держав, універсальних і регіональних міжнародних організацій, сучасних дослідників, у тому числі й юристів-міжнародників, визначається наступними чинниками:

1. Арктика є одним із найбагатших регіонів світу на природні ресурси, так як в ньому зосереджено близько 20% світових запасів нафти, газу та інших корисних копалин, що підтверджується практично всіма експертними оцінками. Безумовно, держави зацікавлені в освоєнні нових перспективних нафтогазових родовищ на континентальному шельфі Північного Льодовитого океану. Суперечливим і недостатньо врегульованим питанням, яке виникає в Арктиці, слід вважати розширення зовнішніх кордонів арктичного шельфу між державами вищезазначеного регіону, що, в свою чергу, породжує наукові дискусії стосовно його вирішення.

2. Арктика займає важливе стратегічне та геополітичне положення. Про це свідчить, насамперед, боротьба держав за природні ресурси північного полярного регіону, їх намагання підтвердити свій арктичний статус. В цьому сенсі доцільно враховувати географічне розташування регіону, а також наявність транспортних шляхів для здійснення міжнародного судноплавства. Такими транспортними магістралями є, зокрема, Північний морський шлях та Північно-Західний прохід, які з'єднують Атлантичний і Тихий океани.

3. Посилення економічної діяльності та розвиток судноплавства в морських просторах Північного Льодовитого океану вимагає поглиблення міжнародної кооперації держав у сфері охорони навколишнього середовища, особливо з питань забезпечення екологічної безпеки.

4. На сучасному етапі спостерігається поступова мілітаризація Арктики, яка викликає занепокоєння в міжнародному співтоваристві, оскільки існує небезпека перетворення арктичного регіону із зони миру і співробітництва на зону конфронтації.

5. Кліматичні та географічні особливості Арктики створюють можливості для проведення міждержавних наукових досліджень в північному полярному регіоні, включаючи фундаментальні й прикладні дослідження.

6. Відсутність консолідованого правового режиму Арктики потребує додаткового вивчення джерел міжнародного права та фахової літератури для аналізу основних тенденцій і перспектив його удосконалення. Крім того, окремої уваги заслуговують альтернативні підходи до визначення правового статусу Арктики.

7. Участь держав північного полярного регіону в універсальних і регіональних міжнародних організаціях вимагає з'ясування ефективності їх діяльності та досягнень для розширення міжнародного співробітництва в Арктиці.

8. З врахуванням того, що неосяжні морські простори Арктики в сучасних умовах все більше стають об'єктом господарсько-економічної, екологічної діяльності провідних держав світу, Україна, незважаючи на складні геополітичні умови свого розвитку, залишається впливовою морською і науковою державою, а тому повинна брати участь у роботі міжнародних організацій щодо проблем, пов'язаних з освоєнням природних ресурсів північного полярного регіону, охорони його навколишнього середовища. Українська держава має послідовно та наполегливо виборювати свій статус повноцінного суб'єкта міжнародно-правового співробітництва держав в Арктиці. Зауважимо, що активним учасником багатовекторного наукового діалогу з арктичних питань є Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Зокрема, делегація вищого навчального закладу брала участь у міжнародній конференції «Арктичний діалог 2014: Арктика в

глобальній перспективі», яка відбулась за підтримки Королівства Норвегії в м. Будьо. В цілому, як вважають експерти з міжнародного права, Арктика має стати універсальним простором кооперації держав і загальної безпеки для світової спільноти.

Таким чином, актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена потребою комплексного дослідження недостатньо вивчених питань міжнародно-правової співпраці держав в арктичному регіоні.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних вчених.

Слід підкреслити, що дисертаційні, а також узагальнюючі монографічні праці, присвячені науковому аналізу механізмів міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці, сучасних напрямків міждержавної кооперації в арктичному регіоні, практично відсутні у вітчизняній фаховій літературі.

Загально-теоретичні питання міжнародно-правового регулювання і його механізмів висвітлено в працях таких українських юристів-міжнародників, як А. І. Дмитрієв та І. І. Лукашук. Концептуальні засади дослідження міжнародно-правового режиму Арктики та тенденцій його розвитку закладено у монографіях, навчальних посібниках і статтях Л. Д. Тимченка. Серед інших вітчизняних дослідників, праці яких частково або опосередковано торкаються сучасного правового статусу та правового режиму Арктики, варто назвати Г. О. Анцелевича, В. Ф. Антипенка, М. О. Баймуратова, М. В. Буроменського, О. Ф. Висоцького, Л. Л. Грицаєнко, О. В. Задорожнього, М. О. Медведєву, А. С. Овчаренко, В. Е. Теліпко, О. М. Шемякіна та ін. Також у дисертаційній роботі були використані праці таких авторитетних вчених, як В. Г. Буткевич, В. Н. Денисов, В. В. Мицик, В. І. Муравйов, К. О. Савчук, Ю. С. Шемшученко, О. М. Шпакович, публікації яких присвячено питанням теорії і практики міжнародного та європейського права.

Певний внесок у вивчення міжнародно-правових проблем північного полярного регіону, підходів до їх вирішення зроблено такими російськими дослідниками, як В. Р. Авхадеев, Ю. Г. Барсегов, К. А. Бекашев, І. В. Бунік, О. М. Вилегжанін, А. І. Губанов, В. М. Гуцуляк, Д. Н. Джунусова, І. С. Жудро, Б. М. Клименко, О. А. Ковальов, А. Л. Колодкін, Ю. М. Колосов, Є. С. Кривчикова, М. І. Лазарєв, І. М. Міхіна, С. В. Молодцов, О. М. Орешенков, Д. О. Сіваков, Г. О. Тарасов, С. Н. Чистюхіна, Г. Г. Шинкарецька та ін.

Міжнародно-правові аспекти діяльності держав в Арктиці висвітлено в наукових дослідженнях зарубіжних юристів-міжнародників: М. Беккера, Е. Блума, Я. Броунлі, Д. Брубейкера, Ж. Жіделя, Е. Кануеля, Д. Коломбоса, Д. Ротвела, А. Сунса, Д. Фаранда, Б. Федера, Р. Фіфе, Ч. Хайда, Ф. Хігінса та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукової теми «Правові засади співпраці України з міжнародними інтеграційними об'єднаннями: теорія і практика», що є частиною планової теми Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Україна у міжнародних інтеграційних процесах» №11БФ048-01. В цілому, дисертація повною мірою відповідає «Основним науковим напрямам та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014-2018 роки», схваленими та затвердженими Постановою Президії НАН України від 20 грудня 2013 р., №179.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є здійснення всебічного, комплексного та системного аналізу міжнародно-правових аспектів і проблем, пов'язаних із регулюванням співробітництва держав в Арктиці, з'ясування основних механізмів міжнародно-правового регулювання міждержавної кооперації у північному полярному регіоні,

вивчення сучасних пріоритетних напрямків і тенденцій міжнародної співпраці арктичних держав. Досягнення поставленої мети обумовило необхідність розв'язання наступних *дослідницьких завдань*:

- визначити поняття та особливості договірної механізми міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці;
- дослідити сутність та складові інституційного механізми міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в арктичному регіоні;
- з'ясувати місце і значення національного законодавства та політико-правових актів у міжнародно-правовому регулюванні кооперації держав в Арктиці;
- проаналізувати зміст та співвідношення термінологічних понять «правовий статус» і «правовий режим» у контексті специфіки північного полярного регіону;
- здійснити критичний аналіз концептуальних підходів держав до обґрунтування власних територіальних претензій щодо арктичних просторів;
- дослідити тенденції розвитку сучасного міжнародно-правового режиму Арктики та визначити його складові;
- висвітлити проблеми і перспективи делімітації арктичного шельфу;
- дослідити становлення природоохоронного співробітництва в Арктиці та з'ясувати специфіку міжнародно-правового режиму охорони навколишнього середовища в північному полярному регіоні;
- вивчити міжнародно-правові питання безпеки в Арктиці;
- визначити особливості організації та проведення наукових досліджень в арктичному регіоні;

Об'єктом дослідження є міжнародно-правове співробітництво держав в Арктиці.

Предметом дослідження є механізми та особливості міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в арктичному регіоні.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Теоретико-методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження є сучасна парадигма науки міжнародного права, основоположні принципи наукового пізнання (об'єктивності, історизму, всебічності, комплексності), а також загальнонаукові (аналіз, синтез, діалектичний, системний) та спеціально-наукові методи (формально-юридичний, історико-правовий, порівняльно-правовий).

Використання методів аналізу і синтезу в даній роботі дало змогу виокремити складові міжнародно-правового режиму Арктики та розкрити їх у внутрішній єдності, органічній взаємодії, цілісності. За допомогою діалектичного методу пізнання було визначено тенденції та напрямки міжнародно-правового співробітництва держав у північному полярному регіоні в їх взаємозв'язку і розвитку. Системний метод застосовувався для дослідження сутності основних механізмів міжнародно-правового регулювання міждержавної кооперації в арктичному регіоні. Важливе місце в дисертації посідає історико-правовий метод, який забезпечив вивчення витоків та еволюції концепції «полярних секторів» і концепції «інтернаціоналізації». Застосування формально-юридичного методу дало змогу запропонувати нові авторські визначення таких термінів з вищезазначеної проблематики, як «договірний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці», «інституційний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці», «арктичне право» та ін. За допомогою порівняльно-правового методу було досліджено переваги і недоліки національного законодавства та політико-правових актів арктичних держав.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є одним з перших у науці міжнародного права дослідженням, яке присвячене з'ясуванню особливостей міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці. Зауважимо, що у попередніх вітчизняних і зарубіжних працях з міжнародного права було висвітлено лише окремі аспекти даної теми. Основні підсумки та результати дисертаційного дослідження, які визначають його новизну, являють собою особистий внесок автора у розробку зазначеної проблеми і полягають у наступному:

Вперше:

- здійснено всебічний, комплексний аналіз міжнародно-правової бази співробітництва держав в арктичному регіоні;
- розкрито сутність і особливості основних механізмів міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці та виокремлено їх складові;
- запропоновано авторське визначення поняття «договірний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці»;
- сформульовано визначення поняття «інституційний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці»;
- з'ясовано значення національного законодавства в якості одного із джерел «арктичного права» та політико-правових актів держав, які визначають їх стратегічні пріоритети в північному полярному регіоні;
- запропоновано авторське визначення поняття «арктичне право»;
- проведено порівняльно-правовий аналіз термінологічних особливостей понять «правовий статус» і «правовий режим» у контексті специфіки арктичного регіону;

- сформульовано міжнародно-правове визначення поняття «Арктика»;
- узагальнено основні етапи формування та еволюції секторальної концепції;
- досліджено сутність та міжнародно-правове значення концепції «інтернаціоналізації» північного полярного регіону як альтернативи секторальному підходу до територіального поділу Арктики;
- висвітлено основні складові, етапи і тенденції розвитку міжнародно-правового режиму Арктики;
- запропоновано шляхи врегулювання питання між арктичними державами щодо розширення зовнішніх кордонів континентального шельфу в Північному Льодовитому океані;
- окреслено та вивчено пріоритетні напрямки міжнародно-правової кооперації держав у північному полярному регіоні;
- проаналізовано основні підходи до удосконалення природоохоронного міжнародно-правового режиму Арктики;
- виокремлено складові міжнародної безпеки в північному полярному регіоні;
- сформульовано авторське визначення поняття «арктичні морські наукові дослідження»;
- з'ясовано рівні управління науковими дослідженнями в арктичних державах.

Удосконалено:

- понятійно-категоріальний апарат дисертаційного дослідження;

- наукову аргументацію щодо застосування механізмів міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у північному полярному регіоні;
- класифікацію складових сучасного міжнародно-правового режиму Арктики.

Набули подальшого розвитку:

- висновок про те, що основними механізмами міжнародно-правового регулювання кооперації держав в арктичному регіоні є договірний та інституційний;
- твердження про те, що в міжнародному праві виник такий новий міжгалузевий інститут як «арктичне право»;
- висновок про те, що концепція «інтернаціоналізації» Арктики більшою мірою, ніж «секторальна концепція», відповідає сучасним тенденціям розвитку міжнародного права, сприяючи активізації процесу поглиблення та розширення співробітництва держав у північному полярному регіоні;
- твердження про те, що міжнародно-правові категорії «правовий режим» і «правовий статус» у контексті специфіки арктичного регіону є взаємопов'язаними, а не тотожними;
- висновок про те, що ключовою юридичною основою міжнародно-правового управління морськими просторами Північного Льодовитого океану слід вважати Конвенцію ООН з морського права 1982 р.;
- твердження про те, що до основних складових міжнародної безпеки в Арктиці варто віднести воєнну безпеку, екологічну безпеку та безпеку судноплавства;

- пропозиції щодо укладення міжнародної регіональної угоди про демілітаризацію Арктики;
- висновок про те, що управління науковими дослідженнями в арктичних державах здійснюється на трьох рівнях: політичному (законодавчий орган, уряд), стратегічному (науково-дослідна рада) та операційному (профільні наукові інститути, державні університети, університетські коледжі);
- твердження про те, що Україна є потенційним суб'єктом міжнародно-правового співробітництва держав в Арктиці, який має брати активну участь у діяльності міжнародних організацій з арктичної проблематики.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Теоретичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що сформульовані в ньому узагальнюючі висновки, методологічні та концептуальні підходи, окремі положення, удосконалені термінологічні категорії є творчим внеском автора у вивчення актуальних проблем міжнародного права. Натомість, практичне значення результатів, отриманих у дисертації, полягає в ефективному їх застосуванні в діяльності юристів-міжнародників та у законотворчій діяльності. Положення наукової роботи можуть бути використані у науково-педагогічному процесі вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, для підготовки монографій, підручників і навчальних посібників з міжнародно-правової проблематики. Доцільним є їх застосування під час викладання таких нормативних дисциплін, як «Міжнародне публічне право», «Міжнародне морське право» та ін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою з урахуванням фундаментальних досягнень науки міжнародного права. Усі сформульовані в ній положення, пропозиції і висновки, що характеризуються

науковою новизною, отримані та обґрунтовані автором на підставі власних досліджень. В дисертаційній роботі проаналізовано праці провідних вітчизняних і зарубіжних юристів-міжнародників, на які зроблено відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження оприлюднено у виступах та публікаціях на 20 міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: Актуальні проблеми міжнародних відносин: міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Київ, 16 жовтня 2014 р.; 22 жовтня 2015 р.; 27 жовтня 2016 р.) (тези опубліковано); Шевченківська весна: міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Київ, 2 квітня 2015 р.; 7 квітня 2016 р.; 30 березня 2017 р.) (тези опубліковано); міжнародна наукова конференція «Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації» (м. Київ, 15-16 травня 2014 р.) (тези опубліковано); міжнародна наукова конференція «Міжнародний правопорядок: сучасні проблеми та їх вирішення» (м. Київ, 19 лютого 2015 р.) (тези опубліковано); міжнародна наукова конференція «Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи» (м. Київ, 21-22 травня 2015 р.) (тези опубліковано); міжнародна науково-практична конференція «Цілі Розвитку Тисячоліття ООН: досягнення та перспективи» (м. Львів, 17 вересня 2015 р.) (тези опубліковано); міжнародна науково-практична конференція «Морське право та менеджмент: еволюція та сучасні виклики» (м. Одеса, 14-15 квітня 2016 р.) (тези опубліковано); «Дні науки філософського факультету»: міжнародна наукова конференція (м. Київ, 20-21 квітня 2016 р.) (тези опубліковано); Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: міжнародна науково-практична конференція (м. Львів, 19 травня 2016 р.) (тези

опубліковано); Актуальні питання державотворення в Україні: міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 20 травня 2016 р.; 19 травня 2017 р.) (тези опубліковано); Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: міжнародна наукова конференція (м. Харків, 24 травня 2016 р.) (тези опубліковано); Класичний університет у контексті викликів епохи: українсько-польська міжнародна наукова конференція (м. Київ, 22-23 вересня 2016 р.) (тези опубліковано); міжнародна науково-практична конференція «Безпека в умовах сучасних трансформацій міжнародної системи: виклики та перспективи» (м. Львів, 24 вересня 2016 р.) (тези опубліковано); «Фундаментальні проблеми юриспруденції»: міжнародна науково-практична конференція (м. Ужгород, 17-19 листопада 2016 р.); міжнародна наукова конференція «Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (м. Мукачево, 17-18 травня 2017 р.) (тези опубліковано).

За кращі наукові доповіді та активну участь у роботі міжнародних наукових і науково-практичних конференцій дисертантка відзначена грамотами, дипломами та сертифікатами.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано десять статей у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, одну статтю в іноземному фаховому виданні та 20 тез доповідей у матеріалах міжнародних наукових і науково-практичних конференцій.

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями, предметом дослідження та логікою наукового пошуку. Дисертаційна робота складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, що об'єднують 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 260 сторінок, з яких 200 сторінок – основний текст. Список використаних джерел містить 288 найменувань, які викладено на 40 сторінках.

РОЗДІЛ 1. МЕХАНІЗМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ В АРКТИЦІ

1.1. Поняття та особливості договірною механізму міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в арктичному регіоні

Для з'ясування сутності та специфіки функціонування *договірною механізму міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці* важливим, з нашої точки зору, є дослідження теоретичних підходів щодо визначення міжнародно-правового регулювання і його механізму в цілому. Необхідно зазначити, що механізм міжнародно-правового регулювання займає чільне місце в системі функціонування міжнародного права. На думку А. Дмитрієва, науковці приділяють значну увагу теоретичній основі міжнародного правового регулювання, оскільки наявність альтернативних поглядів на відповідні механізми та відносини породжує наукові дискусії. Водночас окремі форми і шляхи міжнародного правотворення та правозастосування залишаються малодослідженими у наукових працях [49, с. 601]. Зокрема, І. Лукашук під міжнародно-правовим регулюванням розуміє владний вплив держав на міждержавні відносини за допомогою міжнародного права. На його переконання, механізм міжнародно-правового регулювання становить сукупність міжнародно-правових засобів і методів впливу на міждержавні відносини. Натомість, регулювання він розглядає як частину процесу функціонування міжнародного права, а механізм регулювання – як структурний підрозділ механізму функціонування міжнародного права. Крім того, І. Лукашук зауважив, що держави можуть впливати на міжнародні відносини не тільки за допомогою юридичних засобів [111, с. 202–203].

Враховуючи особливості північного полярного регіону, до основних механізмів міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці слід віднести *договірний та інституційний*. З нашої точки зору, під *договірним механізмом міжнародно-правового регулювання співробітництва*

держав в Арктиці варто розуміти систему багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорів універсального та регіонального характеру, які регулюють відносини між державами щодо розмежування морських просторів, збереження і раціонального використання морських живих ресурсів Північного Льодовитого океану (далі – ПЛО), охорони навколишнього середовища, безпеки судноплавства, проведення наукових досліджень та з інших важливих питань, що виникають в арктичному регіоні [159, с. 173]. Разом з тим, міжнародні документи, включаючи міжнародні договори на регіональному та універсальному рівнях, визначають правовий статус Арктики, який склався історично, її сучасний правовий режим [16, с. 11].

Зокрема, представники західної юридичної науки визнають появу такого нового *інституту міжнародного права як «арктичне право»*, що має комплексний і міжгалузевий характер, оскільки Арктика стала предметом системних міждисциплінарних досліджень. На думку І. Жудро, джерелами «арктичного права» є міжнародні договори, укладені між арктичними державами, міжнародно-правові документи, які не є міжнародними договорами, але відіграють вагомe значення для північного полярного регіону, а також національне законодавство вищезазначених держав [16, с. 12; 63, с. 111–112].

Заслуговує на увагу наукове дослідження американського юриста-міжнародника Е. Кануеля. Загалом, він вважає, що «арктичне право» тримається на чотирьох основних «*стовпах*». До таких «стовпів» належать: міжнародне тверде право, «м'яке право», внутрішнє право, транскордонне приватне право. Міжнародне тверде право включає норми міжнародних універсальних договорів, які не мають прямого відношення до Арктики, але регулюють певні аспекти відносин у даному регіоні (Конвенція ООН з морського права 1982 р., Договір про заборону випробувань ядерної зброї в трьох середовищах 1963 р.) та регіональних «арктичних угод». Під «м'яким

правом» він розуміє прийняті в рамках Арктичної Ради декларації, які мають політико-правове значення для держав арктичного регіону. Крім того, Е. Кануель трактує «м'яке право» в контексті процесу інституціоналізації міжнародних норм. Разом з тим, фахівець з міжнародного права в процесі вивчення внутрішнього «арктичного права» намагається з'ясувати, яким чином здійснюється регулювання актуальних питань на національному рівні, особливо в США. Окрему роль він відводить комерційним угодам у північному полярному регіоні та їх ефективності. Зокрема, вчений пропонує провести дослідження елементів «арктичного права» за допомогою такого методологічного принципу як об'єктивний плюралізм [245, р. 738, 743–745, 757].

Натомість, дослідники Інституту законодавства і порівняльного правознавства при РФ висувають концепцію «арктичного права» як полісистемного національно-міжнародного правового утворення з відповідними особливостями [11, с. 7]. На нашу думку, «*арктичне право*» як міжгалузевий інститут міжнародного права (в рамках міжнародного морського права, міжнародного права навколишнього середовища та інших галузей) становить систему норм міжнародного права, що містяться в більшості універсальних і регіональних міжнародних договорах, положення яких визначають міжнародно-правовий режим Арктики, норм внутрішньодержавного права арктичних і приарктичних держав та норм «м'якого права», які не мають юридично обов'язкової сили, але впливають на розвиток міжнародних відносин у північному полярному регіоні.

Аналіз міжнародних договорів, що складають договірний механізм міжнародно-правового регулювання кооперації держав в арктичному регіоні, можна здійснювати, беручи до уваги їх класифікацію в залежності від таких класичних критеріїв: за колом учасників (двосторонні, багатосторонні), за просторовою сферою дії (універсальні, регіональні) та за об'єктом правового регулювання (політичні, економічні, зі спеціальних питань). На наше

переконання, договірні норми міжнародного права, які регулюють відносини між державами в Арктиці, є головним елементом «арктичного права». До основних універсальних міжнародних договорів, положення яких поширюються на північний полярний регіон, належать: Конвенція ООН з морського права 1982 р., Договір про заборону випробувань ядерної зброї в трьох середовищах 1963 р., Чиказька конвенція про цивільну авіацію 1944 р. та інші [210]. В даному випадку доречно проаналізувати окремі положення *Конвенції ООН з морського права 1982 р.* (далі – КМП 1982 р.), яка є результатом прогресивного розвитку міжнародного права та комплексним документом у галузі міжнародного морського права [84]. Такі арктичні держави, як Норвегія, Данія, РФ, Канада є учасниками даної конвенції, окрім США, які досі її не ратифікували, проте є учасниками чотирьох Женевських конвенцій 1958 р.: Конвенції про територіальне море та прилеглу зону; Конвенції про відкрите море; Конвенції про континентальний шельф; Конвенції про рибальство та охорону живих ресурсів відкритого моря [85; 88; 91]. Натомість, США вважають, що ратифікація КМП 1982 р. суперечить стратегічним американським національним інтересам. Загалом, в КМП 1982 р. відсутні конкретні положення щодо Арктики. Серед статей, які мали хоча б який-небудь натяк на арктичні простори, можна вказати ст. 234 під назвою «Покриті кригою райони», що встановлює «право прибережних держав приймати та забезпечувати дотримання недискримінаційних законів і правил з попередження, скорочення та збереження під контролем забруднення морського середовища із суден у покритій кригою районах у межах виключної економічної зони, де особливо суворі кліматичні умови та є крига, яка покриває такі райони протягом більшої частини року, створює перешкоди або підвищену небезпеку для судноплавства, а забруднення морського середовища може нанести шкоду екологічному балансу або незворотно порушити його» [84]. Оскільки гострою проблемою в північному полярному регіоні є розмежування арктичного шельфу між державами, то важливе значення має Частина VI

КМП 1982 р. Вона закріплює принципи делімітації континентального шельфу та запроваджує механізм його розширення за межами 200 морських миль шляхом звернення до Комісії з кордонів континентального шельфу (далі – КККШ). Додаток II до вищезазначеної конвенції присвячений порядку її діяльності. Зокрема, Частина XII КМП 1982 р. регулює питання охорони та збереження морського середовища. Крім того, Частина XIII визначає принципи проведення морських наукових досліджень, яких, безумовно, слід дотримуватися і при проведенні наукових досліджень в арктичному регіоні. Разом з тим, КМП 1982 р. встановлює особливий порядок врегулювання спорів у сфері міжнародного морського права, що пов'язані з суперечливим тлумаченням або застосуванням державами положень даної конвенції. Частина XV містить загальні положення щодо вирішення спорів, закріплюючи обов'язок держав врегулювати спори мирними засобами та вільний вибір цих засобів на підставі ст. 33 Статуту ООН. Зауважимо, що ст. 287 закріплює перелік засобів мирного врегулювання міжнародних спорів, які держава може обрати, зробивши заяву, при підписанні, ратифікації або приєднанні до КМП 1982 р. Зокрема, до них належать: 1) Міжнародний трибунал з морського права, створений відповідно до Додатку VI; 2) Міжнародний Суд; 3) арбітраж, створений згідно з Додатком VII; 4) спеціальний арбітраж, створений на підставі Додатку VIII для відповідних категорій спорів [84].

Варто підкреслити, що до складу договірної механізми міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в арктичному регіоні входить *система універсальних міжнародних договорів у сфері охорони навколишнього середовища*, які регулюють такі питання, як боротьба із транскордонним забрудненням повітря шкідливими речовинами (Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 р. [92] з протоколами, Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі 2001 р. [203]); попередження та ліквідація забруднення морського середовища нафтою та іншими відходами (Конвенція про запобігання

забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами 1972 р. [87], Конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 р. [130] з протоколами 1978 р. [173] і 1997 р. [174] та інші); охорона флори та фауни (Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 р. [90]); охорона озонового шару (Віденська конвенція про охорону озонового шару 1985 р. [26] з Монреальським протоколом про речовини, що руйнують озоновий шар 1987 р. [139]); зміна клімату (Рамкова конвенція про зміну клімату 1992 р. [177] з Кіотським протоколом 1997 р. [73], Паризька угода щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 р.)

Держави північного полярного регіону активно розвивають регіональну співпрацю з питань, що становлять спільний для них інтерес. Зокрема, В. Авхадєєв міжнародні договори регіонального характеру, які регулюють відносини в Арктиці, розподіляє на дві категорії: 1) міжнародні договори між державами, предмет регулювання яких фактично охоплює арктичний регіон; 2) міжнародні договори між арктичними державами, предмет правового регулювання яких безпосередньо стосується їх діяльності в даному регіоні [2, с. 138]. В цілому, до *міжнародних багатосторонніх договорів регіонального характеру*, які регламентують відносини держав в Арктиці, слід віднести Угоду про збереження білих ведмедів 1973 р. [214], Угоду про співробітництво в сфері попередження, готовності та реагування на надзвичайні ситуації 2008 р. [197], Угоду про співробітництво в авіаційному та морському пошуку і рятуванні в Арктиці 2011 р. [200] та Угоду про співробітництво в сфері готовності та реагування на забруднення моря нафтою в Арктиці 2013 р. [201].

Загалом, 15 листопада 1973 року в м. Осло США, Канада, Данія, Норвегія та СРСР підписали *Угоду про збереження білих ведмедів*, визнаючи, що білий ведмідь є «важливим видом ресурсів арктичного району, який потребує додаткового захисту». Вищезазначена угода встановлює заборону на полювання, відстріл і відлов білих ведмедів (ст. 1), окрім

випадків, що передбачені в ст. 3. Згідно з п. 1 ст. 3 будь-яка із держав-учасниць може дозволити полювання, відстріл і відлов білих ведмедів у наступних випадках: «для наукових цілей; з метою збереження; для попередження серйозного порушення раціонального використання інших живих ресурсів, за умови передачі державою шкури й інших цінних предметів, які отримані в результаті полювання, відстрілу та відлову; місцевому населенню з використанням традиційних методів полювання і в порядку реалізації своїх традиційних прав та відповідно із законодавством держави; в тих місцях, в яких громадяни держави здійснювали або могли здійснювати полювання, відстріл і відлов білих ведмедів». Натомість, шкури, а також цінні предмети, які отримані в результаті полювання, відстрілу та відлову білих ведмедів, згідно з другим і третім випадками не можуть бути використані в комерційних цілях (п. 2 ст. 3). Крім того, ст. 4 забороняє використання для полювання, відстрілу та відлову білих ведмедів літаків і великих моторних суден [214].

Зауважимо, що 11 грудня 2008 року уряди двох арктичних (Норвегія, РФ) і двох при арктичних держав (Фінляндія, Швеція) в рамках Ради Баренцева / Євроарктичного регіону уклали *Угоду про співробітництво в сфері попередження, готовності та реагування на надзвичайні ситуації*. Предметом даної угоди є співпраця в сфері попередження, готовності та реагування на надзвичайні ситуації в Баренцевому / Євроарктичному регіоні. Разом з тим, варто брати до уваги прикордонне співробітництво, проведення спільних тренувань і навчань з метою підвищення ефективності й оперативності надзвичайного реагування. Особливість угоди полягає у створенні в державах-учасницях компетентних органів, які несуть відповідальність за керівництво та координацію її реалізації: в Норвегії – Міністерство юстиції та поліції Королівства Норвегії; в РФ – Міністерство РФ зі справ цивільної оборони, надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків стихійного лиха; в Швеції – Міністерство оборони Королівства

Швеції; в Фінляндії – Міністерство внутрішніх справ Республіки Фінляндія. Також для її виконання на підставі ст. 4 передбачено формування державами спільного комітету. Слід підкреслити, що вищезазначена угода встановлює механізм передачі повідомлень та запитів щодо необхідності надання допомоги у випадку надзвичайних ситуацій [197].

Наступним багатостороннім міжнародним договором регіонального характеру є *Угода про співробітництво в авіаційному та морському пошуку і рятуванні в Арктиці*. 12 травня 2011 року Данія, Ісландія, Канада, Норвегія, РФ, США, Фінляндія та Швеція підписали дану угоду з метою зміцнення співробітництва і координації в сфері авіаційного та морського пошуку і рятування в північному полярному регіоні, яка містить додаток та три доповнення до нього. Додаток визначає сферу застосування вищевказаного міжнародного договору, зокрема, розмежовує авіаційні та морські пошуково-рятувальні райони між державами. Зазначимо, що дві держави-учасниці з прилеглими один до одного пошуково-рятувальними районами можуть за взаємною згодою змінювати інформацію про розмежування цих районів на основі ст. 15. В цілому, доповнення до угоди конкретизують зміст статей самої угоди. Доповнення 1 містить перелік компетентних органів держав, а Доповнення 2 – відомств, які є відповідальними за авіаційний та морський пошук і рятування. Натомість, Доповнення 3 визначає рятувально-координаційні центри держав-учасниць угоди в арктичному регіоні. Крім того, ст. 7 встановлює правила проведення операцій з пошуку і рятування, а ст. 8 – порядок запиту щодо допуску на територію держави іншої держави для проведення відповідних операцій. Разом з тим, ст. 9 визначає основні форми міждержавної кооперації в даній сфері [200].

У зв'язку з активізацією судноплавства у водах ПЛО, охорона морських просторів від забруднення є одним із актуальних питань міждержавної співпраці в арктичному регіоні. 15 травня 2013 року між вісьмома урядами держав північного полярного регіону було укладено *Угоду*

про співробітництво в сфері готовності та реагування на забруднення моря нафтою в Арктиці з метою «зміцнення співробітництва, координації і взаємної допомоги між державами в сфері готовності та реагування на забруднення нафтою в арктичному регіоні для захисту морського середовища від забруднення нею» (ст. 1). Зокрема, вона передбачає підтримання державами своїх національних систем швидкого та ефективного реагування на інциденти, які викликають забруднення нафтою. Загалом, кожна така національна система включає три основні складові: 1) компетентний національний орган, який є відповідальним за забезпечення готовності та реагування на забруднення нафтою; 2) національний цілодобовий оперативний пункт зв'язку, що несе відповідальність за отримання і передачу повідомлень про забруднення нафтою; 3) орган, який має право від імені держави звертатися за допомогою або приймати рішення щодо надання допомоги іншій державі (ст. 5). Необхідно підкреслити, що угода містить 3 юридично обов'язкові доповнення: 1) компетентні національні органи; 2) національні цілодобові оперативні пункти зв'язку; 3) органи, які мають право звертатися за допомогою або приймати рішення щодо надання допомоги іншій державі. Також на підставі ст. 21 держави розробляють Практичне керівництво з питань щодо координації та співробітництва в проведенні спільних операцій реагування на забруднення [201].

Крім того, 11 травня 2017 року під егідою Арктичної Ради вісім вищевказаних держав підписали *Угоду про зміцнення міжнародного арктичного наукового співробітництва* з метою зміцнення кооперації в сфері наукової діяльності для підвищення результативності та ефективності розвитку наукових знань про Арктику (ст. 2) [178].

Систему багатосторонніх універсальних і регіональних міжнародних договорів, що регулюють відносини держав в арктичному регіоні, доповнюють *двосторонні регіональні угоди* з окремих аспектів міжнародного співробітництва. Зокрема, міжнародні договори регіонального характеру в

рамках двосторонньої співпраці між арктичними державами доречно поділити на *наступні групи*: 1) міжнародні договори, які визначають основи співробітництва між державами в північному полярному регіоні (наприклад, Угода між Урядом РФ і Урядом Канади про співробітництво в Арктиці та на Півночі 1992 р. [186] та ін.); 2) міжнародні договори, які регламентують екологічні відносини держав в Арктиці: а) міжнародні договори, які регулюють загальні питання охорони навколишнього середовища в арктичному регіоні (Угода між Урядом РФ і Урядом Канади про співробітництво з питань навколишнього середовища 1993 р. [187] та ін.); б) міжнародні договори, які регулюють питання щодо збереження морських живих ресурсів у морях ПЛО (Угода між СРСР і США про взаємні відносини в сфері рибного господарства 1988 р. [195] та ін.); в) міжнародні договори, які регулюють питання щодо збереження арктичної флори та фауни (Конвенція між Урядом СРСР і Урядом США про охорону перельотних птахів та середовища їх проживання 1976 р. [81]); г) міжнародні договори, які регулюють питання щодо забруднення морського середовища та попередження інцидентів на морі (Угода між Урядом СРСР і Урядом США про співробітництво у боротьбі із забрудненням в Беринговому та Чукотському морях у надзвичайних ситуаціях 1989 р. [196]); 3) міжнародні договори, які регулюють питання щодо розмежування морських просторів в Арктиці (Договір між РФ і Норвегією про розмежування морських просторів і співробітництво в Баренцевому морі та ПЛО 2010 р. [51] та ін.). В цілому, багатосторонні та двосторонні регіональні міжнародні договори, які регламентують відносини між державами в Арктиці, складають особливу систему міжнародних «арктичних договорів». Зауважимо, що багато угод було укладено між СРСР та іншими арктичними державами, які після розпаду Радянського Союзу внаслідок правонаступництва РФ на підставі п. 1 ст. 34 Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. на сьогоднішній день зберігають чинність і регулюють двосторонні відносини держав у північному полярному регіоні [27].

Необхідно зазначити, що в рамках російсько-канадської кооперації між державами було укладено міжнародні договори, які визначають основи їх міжнародно-правового співробітництва. До них варто віднести наступні: Договір про згоду та співробітництво 1992 р. [52], Угоду про співробітництво в Арктиці та на Півночі 1992 р. [186], Угоду про принципи та основи співробітництва між суб'єктами РФ і провінціями та територіями Канади 2000 р. [188] та ін. Слід підкреслити, що 19 червня 1992 року в м. Оттава РФ і Канада підписали *Договір про згоду та співробітництво* з метою встановлення дружніх відносин між арктичними державами згідно з основними принципами міжнародного права. Відповідно до ст. 1 держави погодилися розвивати добросусідські відносини на основі Статуту ООН [202], документів в сфері захисту прав людини, Гельсінського Заключного акту 1975 р. [67], Паризької хартії для нової Європи 1990 р. [162] та іншими документами НБСЄ. Вищезазначений договір закріпив принципи, що покладено в основу російсько-канадської кооперації, а саме: 1) довіра; 2) взаємоповага; 3) солідарність; 4) демократія; 5) економічна свобода. Також важливе значення має ст. 9, в якій держави зобов'язалися розвивати співробітництво в Арктиці та на Півночі, розглядаючи його в якості пріоритетної сфери двосторонніх відносин. Вони приділяють особливу увагу економічній кооперації, охороні навколишнього середовища, а також проведенню спільних наукових досліджень між арктичними та північними районами РФ і Канади [52].

Зокрема, в той же день між Урядом РФ і Урядом Канади було укладено *Угоду про співробітництво в Арктиці та на Півночі*, згідно з якою держави «домовилися розвивати взаємовигідну співпрацю з арктичних питань, розглядаючи її в якості фактору, що сприяє всебічному розвитку їх відносин на стабільній і довгостроковій основі в північному полярному регіоні» [186]. Угода складається із 7 статей та додатку, в якому визначено пріоритетні сфери кооперації між державами. Варто зазначити, що вона

замінила Угоду між Урядом СРСР і Урядом Канади про співробітництво в Арктиці та на Півночі від 20 листопада 1989 року. Разом з тим, ст. 4 передбачає створення Змішаної російсько-канадської комісії з співробітництва в Арктиці та на Півночі, яка збирається 1 раз на 2 роки з метою: сприяння розвитку програм співпраці між РФ і Канадою в арктичному регіоні; розгляду та складання звіту щодо реалізації програм; забезпечення загального керівництва і контролю за виконанням угоди; розгляду пропозицій з розвитку додаткових сфер кооперації та внесення відповідних змін у додаток (ст. 4). Відповідальність за контроль щодо виконання угоди покладено на Державний комітет з соціально-економічного розвитку Півночі в РФ і Міністерство у справах індіанців та розвитку Півночі в Канаді [186].

18 грудня 2000 року Уряд РФ і Уряд Канади підписали *Угоду про принципи та основи співробітництва між суб'єктами РФ і провінціями та територіями Канади*, вважаючи, що співробітництво між регіонами є невід'ємною складовою відносин між державами. Вищевказана угода замінила аналогічну угоду між СРСР і Канадою від 20 листопада 1989 року. Укладаючи дану угоду, держави, перш за все, керувалися ст. 16 Договору про згоду та співробітництво між РФ і Канадою від 19 червня 1992 року, згідно з положеннями якої вони домовилися сприяти кооперації на регіональному та муніципальному рівнях між республіками і регіонами РФ та провінціями і територіями Канади [52]. Зауважимо, що держави зобов'язалися створювати сприятливі умови для розвитку двостороннього співробітництва між суб'єктами РФ і провінціями та територіями Канади (ст. 1). В цілому, взаємодія між суб'єктами РФ та провінціями і територіями Канади здійснюється шляхом укладення домовленостей з питань, що входять до їх компетенції (ст. 2), які не є міжнародними договорами (ст. 3) [188].

У сфері охорони навколишнього середовища 8 травня 1993 року між Урядом РФ і Урядом Канади було підписано *Угоду про співробітництво з питань навколишнього середовища* для підтримання та зміцнення двостороннього співробітництва на основі рівноправності, взаємної вигоди. Необхідно підкреслити, що в даній угоді було визначено основні напрямки співпраці між державами в екологічній сфері. Зокрема, для її реалізації в ній передбачено створення Змішаної російсько-канадської комісії з навколишнього середовища, яка збирається 1 раз на 2 роки [187]. Нагадаємо, що після набрання угодою чинності припинила дію Угода між Урядом СРСР і Урядом Канади про співробітництво з питань навколишнього середовища 1989 року. Відносини щодо збереження морських живих ресурсів у морях ПЛО регулюються між державами на підставі Угоди про взаємні відносини в сфері рибальства, яку було укладено 1 травня 1984 року з метою збереження та оптимального використання морських живих ресурсів. Вищезазначена угода врегульовує здійснення рибного промислу російськими суднами в районах, що знаходяться під канадською юрисдикцією за межами риболовних зон Атлантичного і Тихоокеанського узбережжя Канади, встановлених до 1 січня 1977 року для отримання відповідних квот [194].

Варто зазначити, що охорона навколишнього середовища в арктичному регіоні є одним із пріоритетних напрямків російсько-американської співпраці. Зокрема, в рамках даного співробітництва було укладено Конвенцію про охорону перельотних птахів та середовища їх проживання 1976 р. [81], Угоду про взаємні відносини в сфері рибного господарства 1988 р. [195], Угоду про співробітництво у боротьбі із забрудненням у Беринговому та Чукотському морях у надзвичайних ситуаціях 1989 р. [196], Угоду про співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища і природних ресурсів 1994 р. [165], Угоду про збереження та використання чукотсько-аласкінської популяції білого ведмедя 2000 р. [189] та ін.

19 листопада 1976 року між Урядом СРСР і Урядом США було укладено *Конвенцію про охорону перельотних птахів та середовища їх проживання*, яка встановила заборону на вилов перельотних птахів, збір їх гнізд і яєць, а також на їх продаж, покупку або обмін, імпорт або експорт, за винятком окремих випадків [81]. В сфері запобігання забрудненню морських акваторій ПЛО в 1989 році держави підписали *Угоду про співробітництво у боротьбі із забрудненням у Беринговому та Чукотському морях у надзвичайних ситуаціях*, усвідомлюючи, що розвідка і видобування природних ресурсів та пов'язані з цим морські перевезення створюють загрозу забруднення нафтою й іншими небезпечними речовинами в Беринговому та Чукотських морях. Разом з тим, СРСР і США зобов'язалися надавати допомогу один одному у боротьбі з інцидентами, що викликають забруднення [196]. У 1988 році держави підписали *Угоду про взаємні відносини в сфері рибного господарства*, яка визначила правові основи взаємовигідного двостороннього співробітництва між державами з метою раціонального використання і збереження рибних запасів у Північному Льодовитому та Тихому океанах [195]. Крім того, у 2000 році між Урядом РФ і Урядом США було укладено *Угоду про збереження та використання чукотсько-аляскінської популяції білого ведмеда*, що спрямована на збереження чукотсько-аляскінської популяції білого ведмеда, місць його проживання та регулювання використання цієї популяції для задоволення життєвих потреб корінними народами [189]. У 1994 році держави підписали *Угоду про співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища і природних ресурсів з метою сприяння розвитку кооперації в природоохоронній сфері на національному, регіональному та глобальному рівнях* [165]. У сфері розмежування морських просторів 1 червня 1990 року СРСР і США уклали *Угоду про лінію розмежування морських просторів у Беринговому морі*, особливістю якої є те, що вона виконується на тимчасовій основі вже більше 20 років, оскільки РФ досі її не ратифікувала [236].

22 листопада 1957 року в м. Осло СРСР і Норвегією було укладено *Угоду про заходи щодо регулювання промислу тюленів та охорони запасів тюленів у північно-східній частині Атлантичного океану*, сфера дії якої поширюється не тільки на води північно-східної частини Атлантичного океану, а й на Гренландське та Норвезьке моря з Датською протокою, районом Ян-Майєн і Баренцеве море. Зокрема, вона визначає заходи, які повинні вжити держави з метою досягнення максимальної продуктивності запасів тюленів для збільшення їх чисельності та розширення і координації наукових досліджень щодо стану запасів району [191]. Слід зазначити, що в рамках російсько-норвезького екологічного співробітництва було укладено наступні міжнародні договори: Угоду про запобігання інцидентів на морі за межами територіальних вод 1990 р., Угоду про співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища 1992 р. (замінила договір 1988 р.); Угоду про оперативне оповіщення про ядерні аварії та про обмін інформацією щодо ядерних установок 1993 р.; Угоду про співробітництво у боротьбі із забрудненням нафтою в Баренцевому морі 1994 р.; Угоду про співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища у зв'язку з утилізацією російських атомних підводних човнів, виведених зі складу Воєнно-морського флоту в північному регіоні, і підвищення ядерної та радіаційної безпеки 1998 р. та ін.

Варто підкреслити, що в рамках російсько-норвезької кооперації було підписано дві міжнародні угоди, які регулюють відносини держав у сфері рибальства. 11 квітня 1975 року Уряд СРСР і Уряд Норвегії уклали *Угоду про співробітництво в сфері рибальства*, згідно з якою «держави погодилися на основі взаємності та в межах національного законодавства сприяти співпраці з практичних питань рибальства і проводити з них взаємні консультації, приділяючи увагу заходам щодо збереження та раціонального використання живих ресурсів моря і координації наукових досліджень в цій сфері» (ст. 1). Дана угода передбачає створення Змішаної комісії для

досягнення цілей самої угоди (ст. 3) [192]. Натомість, 15 жовтня 1976 року урядами вищезазначених держав було підписано *Угоду про взаємні відносини в сфері рибальства*. Вона, насамперед, забезпечила доступ риболовних суден договірних сторін до рибних ресурсів в районі за межами 12 морських миль, в яких вони здійснюють управління запасами риби та іншими живими ресурсами, включаючи їх збереження і регулювання промислу [193]. Суттєвим досягненням російсько-норвезької кооперації стало підписання 15 вересня 2010 року *Договору про розмежування морських просторів і співробітництво в Баренцевому морі та Північному Льодовитому океані*, який визначив лінію розмежування спірних морських просторів у Баренцевому морі та ПЛО і закріпив механізм видобування вуглеводнів з транскордонних родовищ держав (Додаток II до Договору). Крім того, вищезгаданий договір регламентує питання рибальства в даному регіоні (Додаток I до Договору), зберігаючи в силі протягом 15 років (а після закінчення строку на наступні 6-річні строки) *Угоду про співробітництво в сфері рибальства 1975 р.* та *Угоду про взаємні відносини в сфері рибальства 1976 р.* [51].

Міжнародно-правовою основою співпраці РФ і Данії щодо охорони навколишнього середовища Арктики є *Угода про співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища 1993 р.* Зокрема, вона визначає широкі юридичні межі взаємодії держав в сфері захисту атмосфери від забруднення, вирішення природоохоронних питань щодо виробництва енергії, охорони морського середовища, екологічного моніторингу, оцінки впливу на стан навколишнього середовища та з інших напрямків [170, с. 13]. Разом з тим, в рамках російсько-датсько-гренландської кооперації в 1992 р. між РФ і Гренландією було підписано *Угоду про взаємні відносини в сфері рибальства* з метою збереження та здійснення раціонального управління рибними ресурсами в районах, які прилеглі до їх узбережжя. Дія даної угоди поширюється на води, що перебувають під риболовною юрисдикцією РФ і

Гренландії в Північній Атлантиці та прилеглих морях (ст. 1). Натомість, держави забезпечують доступ суден одна одної в районі дії їх риболовної юрисдикції (ст. 2) [167]. Крім того, в 1983 р. Данія та Канада підписали Угоду про охорону морського середовища. Зазначимо, що в рамках канадсько-американських відносин в 1986 р. державами було укладено Угоду щодо контролю за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів 1986 р., а в 1988 р. – Угоду про співробітництво в Арктиці.

Міжнародно-правові основи співробітництва держав у північному полярному регіоні щодо проведення наукових досліджень та безпеки судноплавства детально проаналізовано в Розділі III дисертаційного дослідження.

Таким чином, серед механізмів міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці чільне місце посідає *договірний*. Безпосередній вплив на міждержавні відносини в арктичному регіоні здійснюється шляхом реалізації відповідних принципів і норм міжнародного права. Натомість, вищезазначений механізм охоплює широкий масив універсальних та регіональних міжнародних договорів, які регламентують діяльність держав у північному полярному регіоні щодо розмежування морських просторів, охорони навколишнього середовища, збереження і раціонального використання морських живих ресурсів ПЛЮ, безпеки судноплавства, проведення наукових досліджень та інших сфер, що становлять спільний для них інтерес. Крім того, система договірних норм міжнародного права є важливим елементом нового міжгалузевого інституту міжнародного права – *«арктичного права»*, яке поєднує норми міжнародного права, зокрема, міжнародного морського права, національного права та *«м'якого права»*.

1.2. Інституційний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці

На сьогоднішній день в арктичному регіоні існує ряд політичних, воєнно-стратегічних, соціально-економічних, екологічних і науково-дослідних проблем, які можуть бути вирішені завдяки розширенню багатостороннього рівноправного співробітництва держав в Арктиці. В якості рушійної сили, що координує діяльність держав в північному полярному регіоні, виступають міжнародні організації. Безперечно, вони входять до складу *інституційного механізму міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в арктичному регіоні*. На думку А. Дмитрієва, на сучасному етапі розвитку дедалі більшого значення набуває тенденція інституціоналізації міжнародних відносин, що пов'язана з виникненням і становленням інституту міжнародних організацій [50, с. 418]

В цілому, слід виділити 4 кола суперництва–співробітництва в Арктиці. По-перше, 5 основних вищезазначених «офіційних» арктичних держав (Канада, США, РФ, Данія, Норвегія), які мають узбережжя в ПЛО та ведуть боротьбу за колосальні запаси природних ресурсів в даному регіоні. По-друге, приарктичні держави (Ісландія, Швеція, Фінляндія), які не мають прямого виходу до ПЛО, але знаходяться в безпосередній близькості до Полярного кола. По-третє, міжнародні організації західних країн (НАТО, організації країн Західної Європи), які активно беруть участь у вирішенні арктичних питань. По-четверте, неарктичні держави, які стали виявляти інтерес до Арктики [14, с. 112]. Цілком закономірно, що в деяких випадках виникає питання про те, які ж держави варто віднести до арктичних: усі 8 членів Арктичної Ради (далі–АР) або тільки 5 головних. З нашої точки зору, до арктичних держав належать 5 основних «гравців» у північному полярному регіоні, так як вони, безумовно, мають не тільки прямий вихід до ПЛО, але й правове підґрунтя для висунення претензій в Арктиці.

На нашу думку, *інституційний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці* становить систему міжнародних організацій (міжпарламентських, міжурядових) універсального та регіонального характеру, за винятком ЄС, що є організацією «*sui generis*», які впливають на формування, становлення і реалізацію арктичної політики, а також регулюють та координують діяльність держав у північному полярному регіоні.

Необхідно зазначити, що в Арктиці діє велика кількість різних за своїми функціями, характером та повноваженнями міжнародних організацій. Загалом, ООН як універсальна міжнародна організація, що створена з метою підтримання міжнародного миру та безпеки, є важливим регулятором арктичної політики, оскільки під її егідою було укладено КМП 1982 р. [13, с. 40]. Крім того, на підставі конвенції функціонують такі спеціалізовані органи з різних аспектів міжнародного морського права, як КККШ, Міжнародний орган з морського дна, Міжнародний трибунал з морського права. Разом з тим, в рамках ООН діє Міжнародна морська організація (далі – ІМО), що є її спеціалізованою установою, діяльність якої спрямована на «заохочення і сприяння прийняттю всіма державами високих практично можливих норм у питаннях, що стосуються безпеки на морі, ефективності судноплавства, запобігання забрудненню із суден морського середовища та боротьби з ним» (п. «а» ст. 1). Вона забезпечує розробку проектів конвенцій, угод або інших відповідних документів та рекомендує їх урядам і міжурядовим організаціям [89].

Особливе значення для арктичних держав має КККШ, яка є міжнародним органом, створеним на підставі Додатку II до КМП 1982 р. До його складу входить 21 спеціаліст у сфері геології, геофізики або гідрографії, що уповноважений оцінювати геологічні та геоморфологічні особливості дна, прилеглого до узбережжя держави, на предмет визнання або невизнання його продовженням континенту. Якщо КККШ визнає цю частину дна

продовженням континенту, то держава має право оголосити його своїм континентальним шельфом до відстані в 350 морських миль від берега [232, с. 124]. Прибережні держави мають право звернутися до неї із заявкою щодо розширення своїх зовнішніх кордонів континентального шельфу за межами 200 морських миль від висхідних ліній, від яких вимірюється ширина територіального моря. Згідно з п. 8 ст. 76 даної конвенції КККШ надає державам рекомендації з питань встановлення зовнішніх кордонів континентального шельфу. Кордони, встановлені прибережними державами на основі вищезазначених рекомендацій, є остаточними та обов'язковими для всіх [84].

До впливових міжнародних організацій регіонального характеру, які безпосередньо або частково регулюють відносини держав у північному полярному регіоні, належать *АР і Раду Баренцева / Євроарктичного регіону* (далі – РБЄР). Необхідно зазначити, що міжнародні організації в Арктиці виконують важливу функцію, що полягає в координації діяльності держав у регіоні та сприянні узгодженню їх стратегічних завдань.

АР є міжурядовим форумом держав в арктичному регіоні, який створений у 1996 році на підставі Оттавської декларації. Зокрема, в 1989 році США, СРСР, Канада, Норвегія, Данія, Швеція, Ісландія і Фінляндія під час зустрічі в м. Рованіємі за ініціативою уряду Фінляндії домовилися про проведення конференції міністрів держав з охорони навколишнього середовища в Арктиці, на якій повинні були прийняті основоположні міжнародні екологічні норми та спільна програма природоохоронних дій («процес Рованіємі»). Натомість, 14 червня 1991 року вісім вищезазначених держав прийняли *Стратегію охорони навколишнього середовища Арктики*, яка визначила основні екологічні проблеми в даному регіоні. До них варто віднести наступні: забруднення стійкими органічними забруднювачами; забруднення нафтою; забруднення важкими металами; забруднення окислюючими речовинами; шумове і радіоактивне забруднення [204].

16 вересня 1993 року арктичні та приарктичні держави підписали *Нуукську декларацію про навколишнє середовище і розвиток в Арктиці*, в якій вони підтвердили свої зобов'язання «займатися охороною навколишнього середовища Арктики на пріоритетній основі та реалізовувати вищевказану Стратегію охорони навколишнього середовища» [145].

Необхідно підкреслити, що згідно з *Декларацією про створення Арктичної Ради* від 19 вересня 1996 року було засновано АР з метою: 1) пошуку способів організації співробітництва, координації та взаємодії між арктичними державами з питань Арктики, що становлять спільний інтерес, із залученням об'єднань арктичних корінних народів та інших мешканців Арктики, особливо з питань сталого розвитку й захисту арктичного навколишнього середовища; 2) нагляду і координації в рамках Стратегії охорони навколишнього середовища Арктики щодо Програми арктичного моніторингу й оцінки, Програми збереження арктичної природи і фауни, Програми захисту арктичного морського середовища, Програми попередження, готовності й реагування на надзвичайні ситуації; 3) визначення сфери, на яку має поширюватися Програма сталого розвитку, а також її контролю і координації; 4) поширення інформації, заохочення інтересу щодо питань, які стосуються Арктики [42; 133, с. 383-384].

В цілому, на першій сесії міністрів закордонних справ АР 17-18 вересня 1998 році в м. Ікалуїт (Канада) вони підкреслили необхідність тісного співробітництва з РБСР, Північною Радою та іншими міжнародними організаціями [280, р. 6]. Доречно нагадати, що підписання державами 28 травня 2008 року Ілуїссатської декларації, яка стала позитивним результатом Конференції з питань ПЛО, започаткувало кооперацію «арктичної п'ятірки». У вищевказаному документі акцентується увага на розширенні рівноправної співпраці арктичних держав у рамках РБСР та АР. Крім того, вони взяли на себе політичні зобов'язання врегульовувати усі

суперечливі питання шляхом переговорів на основі норм міжнародного права [279, р. 12]. На другій міністерській сесії АР у 2000 році в м. Барроу (США) було прийнято Рамковий документ зі сталого розвитку, який став основою співробітництва держав з екологічних проблем у північному полярному регіоні [254, р. 1–2.].

Зауважимо, що вищим органом АР є сесії міністрів закордонних справ держав-членів, які відбуваються один раз на два роки в державі головування. В проміжках між сесіями її поточними питаннями займається Комітет старших посадових осіб, який проводить засідання 2 рази на рік. Варто підкреслити, що рекомендації АР не мають юридично обов'язкової сили, але мають вагомое політичне значення [4, с. 87]. На сьогоднішній день її членами є США, Канада, РФ, Данія, Швеція, Норвегія, Ісландія та Фінляндія. Натомість, статус «постійного учасника» в АР отримали такі організації корінних народів, як Арктична рада атабасків, Міжнародна асоціація алеутів, Міжнародна рада гвіччинів, Циркумпольна рада інуїтів, Асоціація корінних малочисельних народів Півночі, Сибіру та Далекого Сходу РФ, Рада саамів. Вони, насамперед, беруть участь у прийнятті рішень в АР та формуванні арктичної політики [277]. Слід зазначити, що категорію «постійного учасника» було запроваджено для забезпечення активної участі та проведення консультацій з представниками корінних народів у рамках вищезазначеної міжнародної організації (п. 2 Декларації про створення АР 1996 р.). Крім того, статус «спостерігачів» в АР відкритий для неарктичних держав; міжурядових, міжпарламентських організацій, універсальних і регіональних; неурядових організацій, які на підставі рішення Ради можуть зробити позитивний внесок в її роботу (п. 3 Декларації про створення АР 1996 р.) [42]. Загалом, статус «спостерігачів» отримали велика кількість міжурядових, міжпарламентських і неурядових організацій, а також такі держави, як Франція, Німеччина,

Нідерланди, Польща, Іспанія, Великобританія, Китай, Італія, Японія, Корея, Сингапур, Індія.

В цілому, в рамках АР створено шість робочих груп, які відповідають за різні напрямки її діяльності: робоча група із збереження арктичної флори та фауни; робоча група із попередження, готовності та ліквідації надзвичайних ситуацій; робоча група із ліквідації забруднення Арктики; робоча група із реалізації Програми арктичного моніторингу та оцінки; робоча група із захисту арктичного морського середовища; та робоча група зі сталого розвитку в Арктиці. Необхідно підкреслити, що до їх складу входять експерти, представники галузевих міністерств, представники державних установ і дослідники. Зокрема, до допоміжних органів АР слід віднести також цільові та експертні групи. На сьогоднішній день діють такі цільові групи, як група із питань арктичного морського середовища, група з питань наукового співробітництва, група з питань телекомунікаційної інфраструктури в Арктиці. Загалом, експерти з робочих груп і представники від держав-членів беруть участь у цільових групах. Натомість, цільові групи функціонують до досягнення необхідного результату згідно з поставленим завданням. Нагадаємо, що з 2011 по 2013 рр. під егідою АР діяла експертна група з екосистемного управління.

Україна як могутня морська держава, безумовно, зацікавлена в співпраці з державами північного полярного регіону. Її перспективним завданням має стати отримання статусу «спостерігача» в АР для здійснення активної кооперації з арктичної проблематики. Наша держава повинна використовувати потенційні можливості АР з метою створення такого оптимального режиму в даному регіоні, який би враховував і її законні інтереси.

Доречно звернути увагу на позитивні тенденції роботи АР з моменту її створення. По-перше, це розширення кола питань для розгляду. Діяльність АР є багатогранною, хоча до її компетенції і не належать

питання воєнної безпеки та встановлення територіальних кордонів. Зауважимо, що до компетенції вищевказаної міжнародної організації відносяться питання «м'якої безпеки», які пов'язані з проведенням операцій щодо пошуку і рятування в північному полярному регіоні. Значним досягненням кооперації арктичних і приарктичних держав стало прийняття першого міжнародного договору в рамках АР – Угоди про співробітництво в авіаційному та морському пошуку і рятуванні в Арктиці у 2011 році [200]. Крім того, у 2013 році держави підписали Угоду про співробітництво в сфері готовності та реагування на забруднення моря нафтою в Арктиці [201], а в 2017 році – Угоду зі зміцнення міжнародного арктичного наукового співробітництва [178]. По-друге, зміцнення АР у фінансових та організаційних питаннях. Зокрема, було створено постійний Секретаріат АР (2013 р.), затверджено Положення про Секретаріат АР і посадові обов'язки директора, прийнято Керівництво з персоналу, розроблено фінансові правила роботи АР та переглянуто її Правила процедури [5, с. 9]. Варто зазначити, що в АР функціонує фінансовий фонд (Інструмент підтримки проектів) для підтримки проектів, створений за рахунок внесків його учасників. По-третє, збільшення кількості учасників в АР, оскільки крім 8 держав-членів в її роботі беруть участь «постійні учасники», а також держави, міжурядові та міжпарламентські організації, неурядові організації, які отримали статус «спостерігачів». По-четверте, держави приймають в рамках АР акти рекомендаційного характеру, що мають політичну вагу та слугують стимулом для укладення міжнародних угод з важливих питань в даному регіоні. По-п'яте, членство в АР дає змогу державам довести свій «арктичний статус» і брати участь у регіональному співробітництві. До негативних рис її діяльності слід віднести відсутність суттєвих досягнень у вирішенні суперечок між державами в північному полярному регіоні. АР все-таки функціонує в якості дискусійного політичного форуму, на якому держави приймають акти «м'якого права», що не створюють для них міжнародні зобов'язання. На переконання М. Беккера, не варто

недооцінювати значення АР, оскільки вона має потенційні можливості для впливу на удосконалення управління в арктичному регіоні шляхом сприяння гармонізації національних законів і правил [240, р. 235].

Варто підкреслити, що 11 травня 2017 року відбулася 10 міністерська сесія АР, на якій її члени підписали Угоду зі зміцнення міжнародного арктичного наукового співробітництва та Фербанкську декларацію, що містить рекомендації для Фінляндії на період її головування (2017–2019 рр.). До пріоритетних напрямків діяльності Фінляндії в Арктиці належать: охорона навколишнього середовища, зв'язок, співпраця в сфері метеорології, освіти. Зокрема, Фербанкська декларація охоплює питання безпеки, розвитку економіки та покращення умов життя, наслідків зміни клімату та ін. [251].

Наступною впливовою міжнародною міжурядовою організацією в арктичному регіоні є РБЄР, яку було створено 11 січня 1993 року в м. Кіркінес (Норвегія) на зустрічі міністрів закордонних справ РФ і держав Північної Європи з метою сприяння сталому розвитку регіону, встановленню двостороннього та багатостороннього співробітництва в сфері економіки, торгівлі, науки і техніки, навколишнього середовища, інфраструктури, освіти та культурних обмінів, туризму, а також реалізації проектів, що спрямовані на покращення стану корінного населення Півночі [247, р. 2]. Її постійними членами є Норвегія, Данія, РФ, Ісландія, Фінляндія, Швеція та Європейська Комісія. Натомість, статус «спостерігачів» отримали такі держави, як Німеччина, Великобританія, Японія, США, Франція, Польща, Нідерланди, Канада, Італія. В той же день держави підписали Декларацію про співробітництво в Баренцевому / Євроарктичному регіоні, в якій вони визнали ініціативу «баренцевого співробітництва» в якості невід'ємної частини процесу розвитку європейської співпраці та інтеграції [247, р. 2]. За аналогією з АР держави в РБЄР представлені на рівні міністрів закордонних справ, сесії яких відбуваються щорічно. Головування в ній здійснюється на ротаційній основі протягом двох років між Фінляндією, Норвегією, РФ і

Швецією. Основним робочим органом РБЄР є Комітет старших посадових осіб, який збирається один раз в 1-2 місяці для обговорення доповідей і підготовки до щорічних сесій. Крім того, для здійснення поточної роботи з різних напрямків кооперації функціонують робочі та цільові групи [96, с. 30].

Зокрема, в РБЄР діє Регіональна Рада, до складу якої входять керівники адміністративно-територіальних одиниць, що утворюють Баренцев регіон. В цілому, співробітництво в рамках вищезазначеної міжнародної організації здійснюється на двох рівнях – центральному та регіональному. Один із регіонів очолює Регіональну Раду на дворічній ротаційній основі. Найбільшу увагу діяльності РБЄР приділяє Норвегія як ініціатор створення даного міжнародного регіонального форуму. Зауважимо, що вона сприяє її інституційному зміцненню. У 2008 році в м. Кіркінес за згодою з іншими державами-членами було створено Міжнародний секретаріат з метою забезпечення адміністративно-технічної підтримки РБЄР, а в 2006 році – Баренц-інститут, який вважається головним «мозковим трестом», що обслуговує і норвезький національний, і міжнародний секретаріати вищевказаної організації [96, с. 30]. Загалом, РБЄР перетворилася на платформу для регіональної транскордонної співпраці в північному полярному регіоні. На сьогоднішній день її діяльність є частиною багатосторонньої кооперації держав в Арктиці, фактором міжнародної стабільності та безпеки.

Необхідно підкреслити, що північноєвропейське співробітництво було започатковано у 1952 році шляхом створення такої міжнародної регіональної організації як *Північна Рада* (далі – ПР) з метою сприяння співпраці між парламентами та урядами держав у сфері освіти, культури, законодавства, економіки, охорони навколишнього середовища та ін. Зокрема, 23 березня 1962 р. північні держави підписали Гельсінську угоду про співробітництво, яка замінила Статут Північної Ради, а 13 лютого 1971 року – Угоду про внесення змін до Гельсінської угоди. Державами– членами даної організації

є Данія, Норвегія, Ісландія, Швеція і Фінляндія (з 1955 р.). До асоційованих членів слід віднести Гренландію, Фарерські острови та Аландські острови. Статус «спостерігачів» отримали такі держави, як Литва, Латвія, Естонія. До головних органів ПР належать Пленарна асамблея, Президія, Секретаріат і постійні комітети. Пленарна асамблея складається з 87 представників, що призначаються національними парламентами держав-членів зі свого складу. Вона приймає рекомендації та формулює постанови, які звернені до національних урядів держав-членів або ж до *Північної ради міністрів* (далі – ПРМ), затверджує процедурні норми, визначає кількість комітетів та їх повноваження. Крім того, кожен член ПР є членом одного з її постійних комітетів. Пленарна асамблея ПР збирається один раз в рік. Натомість, у період між щорічними сесіями вищим органом щодо прийняття рішень є Президія, до складу якої входять 12 членів і голова. Секретаріат, в свою чергу, надає допомогу в адміністративних справах. Варто зазначити, що з 1971 року на основі Копенгагенської угоди функціонує організація міжурядового співробітництва північних держав – ПРМ. Вона є відносно самостійною, хоча пов'язана з ПР і певною мірою їй підконтрольна. До складу ПРМ входять по одному міністру від кожної держави-члена, а також від кожного автономного регіону [179, с. 532].

Наступним кроком в аналізі інституційного механізму міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у північному полярному регіоні є з'ясування ролі ЄС в АР. Зауважимо, що ЄС є впливовим міждержавним об'єднанням, яке вважає себе безпосереднім учасником арктичної політики завдяки арктичному статусу своїх країн-членів – Данії, Фінляндії, Швеції [14, с. 231]. Загалом, ЄС являє собою складне регіональне інтеграційне об'єднання, що виходить за межі традиційної міжнародної організації. Унікальність його правової природи полягає у наявності елементів наднаціонального характеру, які знаходять свій вияв у комплексі юридичних норм, що отримали назву «право ЄС» [61, с. 191]. Натомість,

наднаціональний характер даного утворення проявляється в організації та функціонуванні інститутів ЄС, а також у механізмі прийняття рішень [35, с. 86]. Разом з тим, В. Муравйов вказує на те, що унікальність ЄС пов'язана з автономним характером його правопорядку. Зокрема, чинність та дія на території держав-членів норм права ЄС не залежить від їх внутрішнього законодавства [141, с. 83]. На думку О. Шпакович, суть наднаціональності як юридичного феномену слід розглядати в контексті здатності міжнародних організацій створювати норми права прямої дії не тільки для своїх держав-членів, інститутів або органів, але й для юридичних і фізичних осіб держав-членів [233, с. 142]. У цьому зв'язку відзначимо, що такі особливості юридичної природи ЄС дають нам підстави розглядати її в якості організації «*sui generis*» (особливого роду). Загалом, ЄС має обмежені можливості впливу на процеси, які відбуваються в арктичному регіоні. Це пов'язано з тим, що вищезазначене утворення не має статусу «постійного члена» в АР, хоча і прагне отримати статус «спостерігача». Крім того, російська сторона хоче уникнути ситуації, коли ЄС буде контролювати дії своїх членів (Фінляндії, Швеції та Данії) в АР. На нашу думку, ЄС варто розглядати в якості впливової нормативної сили, яка має можливості пропонувати стандарти та норми поведінки, що можуть бути прийняті державами в майбутньому в північному полярному регіоні [154, с. 56].

У фаховій літературі виокремлюють декілька підходів щодо початку формування арктичної політики ЄС. В кінці 1990-х років ЄС став проявляти інтерес до Арктики, що обумовлено конкуренцією різних держав за природні ресурси, наявністю територіальних спорів і претензій країн щодо встановлення контролю над північними морськими проходами та складним екологічним станом регіону [96, с. 30]. Необхідно підкреслити, що згідно з першим підходом діяльність ЄС в арктичному регіоні здійснювалася в рамках ініціативи «Північного виміру», яку було запропоновано прем'єр-

міністром Фінляндії П. Ліппоненом та прийнято у 1997 році на конференції «Регіон Баренцового моря – мрії та реальність». В цілому, Європейська комісія прийняла «Північний вимір» в якості стратегії ЄС у 1999 році. В подальшому вона неодноразово зазнавала відповідних модифікацій. Загалом, ініціативу «Північного виміру» було прийнято з метою координації політики ЄС в Північній Європі, уникнення відмінностей в економічному розвитку між державами та встановлення позитивного діалогу між ЄС і країнами-партнерами. Зауважимо, що у 2000-х рр. з'явилася ідея «арктичного вікна», яка знайшла своє відображення в оновленій концепції «Північного виміру» (листопад 2006 р.) [75].

Згідно з другим підходом початок становлення арктичної політики ЄС пов'язаний з публікацією у 2006 році документу під назвою «До майбутньої морської політики ЄС: європейський підхід до морів та океанів». На відміну від попередніх підходів, існує й третя точка зору, відповідно до якої точкою відліку реалізації політичного курсу ЄС в Арктиці слід вважати появу комюніке «Європейський Союз і арктичний регіон» від Європейської комісії для Європейського парламенту та Ради від 20 листопада 2008 року [3, с. 12]. Вищезазначене комюніке відіграє важливу роль у процесі формування європейської арктичної політики, оскільки воно визначало три основні цілі ЄС у північному полярному регіоні. До них варто віднести наступні: охорона навколишнього середовища та корінних народів Арктики; забезпечення сталого розвитку та раціонального використання природних ресурсів регіону; розвиток механізму багатостороннього співробітництва в арктичному регіоні [278, р. 3].

У даному документі зазначено, що охорона навколишнього середовища є одним із основних питань в європейській арктичній політиці. В цілому, ЄС вважає, що глобальне потепління має як переваги, так і недоліки. З одного боку, відкриваються нові можливості, пов'язані з розвитком арктичних територій, які не використовувалися раніше, та

прокладенням транспортних магістралей. З іншого боку, кліматичні зміни в Арктиці призведуть до геостратегічних змін, наслідки яких вплинуть на глобальну стабільність та європейську безпеку [3, с. 12–13].

8 грудня 2009 року Рада ЄС оприлюднила Висновок з арктичних питань. В ньому акцентується увага на тому, що політика ЄС в Арктиці має базуватися на: ефективному виконанні міжнародним співтовариством відповідних заходів щодо пом'якшення змін клімату, які необхідні для збереження унікальних характеристик північного полярного регіону; посиленому багатосторонньому управлінні шляхом зміцнення та послідовної реалізації відповідних міжнародних регіональних двосторонніх угод і домовленостей; положеннях КМП 1982 р. та інших міжнародних документах; виробленні та реалізації заходів ЄС, що впливають на розвиток Арктики; Основними завданнями ЄС в арктичному регіоні є захист і збереження Арктики та її населення, забезпечення сталого використання природних ресурсів, сприяння підвищенню ефективності управління в даному регіоні шляхом виконання відповідних угод і домовленостей [246, р. 1].

Необхідно підкреслити, що в 2011 році Європарламент прийняв Резолюцію «Про сталу політику ЄС на Крайній Півночі», в якій вказано про необхідність вироблення єдиної скоординованої політики ЄС в арктичному регіоні, яка б враховувала економічні, екологічні, політичні та гуманітарні аспекти його розвитку. Зокрема, окрему увагу ЄС приділяє питанню вступу Ісландії до даного інтеграційного об'єднання. З точки зору парламентарів, саме завдяки вступу Ісландії ЄС отримає власну берегову лінію в Арктиці та стане учасником розподілу природних багатств в регіоні. Крім того, в резолюції знайшла підтримку ідея розробки Кодексу полярного судноплавства в рамках ІМО [3, с. 15; 250, р. 4-5].

У 2012 році було опубліковано Комюніке Європейської комісії, адресоване Європейському парламенту та Раді, «Розвиток політики ЄС в арктичному регіоні: прогрес з 2008 р. та наступні кроки». Загалом, у ньому

акцентується увага на важливості для ЄС отримання статусу «спостерігача» в АР з метою зміцнення позицій в регіоні [249, р. 3–8]. Натомість, до документів, які визначають основи європейської арктичної політики, крім вищезазначених, варто віднести наступні: Резолюція Європейського парламенту зі стратегії в Арктиці 2014 р.; Висновок Європейського парламенту щодо політики ЄС в арктичному регіоні; Комюніке від Європейської комісії для Європейського парламенту та Ради «Інтегрована політика ЄС в Арктиці» 2016 р. та ін.

Зауважимо, що сучасна арктична політика ЄС має комплексний характер і відповідним чином охоплює практично всі напрямки, згідно з якими здійснюється її єдина консолідована морська політика.

На нашу думку, особливу увагу слід приділити Організації Північноатлантичного договору (далі – *НАТО*) в північному полярному регіоні. Зокрема, дослідники виокремлюють чотири найбільш впливові міжнародні організації в Арктиці, до яких належать АР, РБЄР, ЄС та, безумовно, НАТО [96, с. 28]. Нагадаємо, що НАТО об'єднує 29 держав, включаючи арктичні держави (США, Канада, Норвегія, Данію) та приарктичну Ісландію, які одночасно є постійними членами АР. Її мета полягає у створенні системи колективної оборони та збереженні миру і безпеки. З кожним роком НАТО виявляє посилений інтерес до даного регіону, перш за все, через можливі геополітичні зміни та бажання зберегти військово-нейтральний характер Арктики. Історично так склалося, що в період «холодної війни» північний полярний регіон був територією протистояння НАТО та Організації Варшавського договору, яка проіснувала з 14 травня 1955 року до 1 червня 1991 року. На сьогоднішній день ситуація особливо не змінилася. Протистояння РФ і США (не тільки в рамках НАТО) не припинилося, хоча воно і має «прихований характер». В цілому, не можна прослідкувати єдиної прозорої стратегії, яку б дана міжнародна організація намагалася реалізувати у вищевказаному регіоні,

оскільки НАТО є новим актором в Арктиці. Про присутність альянсу в арктичному регіоні свідчить наявність системи повітряно-військової оборони, яка включає в себе винищувачі постійної готовності, систему попередження щодо воєнного нападу, розвідувальну авіацію та проведення військових навчань. Загалом, Арктика перетворилася на об'єкт стратегічних інтересів НАТО, що, насамперед, пов'язано із існуючими та перспективними родовищами енергоресурсів [96, с. 33]. Разом з тим, згідно з Північноатлантичним договором 1949 року держави-члени НАТО мають «сприяти подальшому розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин, зміцнюючи свої незалежні інституції, домагаючись кращого розуміння принципів, на яких ці інституції засновані, а також створити умови для забезпечення стабільності і добробуту» [281].

Слід підкреслити, що арктична політика НАТО містить дві складові: 1) «м'яка безпека» (подолання екологічних наслідків глобального потепління); 2) воєнна складова (проведення навчань під її егідою в арктичному регіоні).

В цілому, існує декілька точок зору щодо активізації діяльності НАТО в Арктиці. Прибічники першої точки зору стверджують, що НАТО прагне не тільки відстояти роль головного гаранта регіональної та глобальної безпеки, але й довести необхідність та ефективність цієї організації у світі, в якому виникає все більше викликів. Зокрема, військово-політичний союз має бажання продемонструвати, що, зберігаючи потенціал стримування від будь-якої воєнної загрози, він може активно трансформуватися в організацію, яка має нові завдання в сфері миротворчості, боротьби з наслідками природних і техногенних катастроф, пошуково-рятувальних робіт, боротьби із незаконною міграцією, наркотрафіками та іншими викликами «м'якої безпеки». Натомість, опоненти вищезазначеної точки зору вважають, що НАТО не зможе проводити ефективну політику в північному полярному регіоні. Вони висувають наступні аргументи.

По-перше, військово-політичний блок володіє обмеженими ресурсами і можливостями щодо створення інфраструктури в найкоротший строк в Арктиці. По-друге, в альянсі існують внутрішні протиріччя щодо арктичного питання, оскільки кожна із держав має свої амбіції та претензії в даному регіоні. Представники другої точки зору схиляються до того, що арктичне питання слугує інструментом окремих держав, які намагаються реалізувати власні інтереси в Арктиці, ніж провідником єдиної політики західного співтовариства у вищезазначеному регіоні. Крім того, існує третя точка зору, відповідного до якої два попередні підходи можуть доповнювати один одного [14, с. 88–89].

Загалом, серед арктичних держав–учасниць НАТО посилений інтерес до північного полярного регіону проявляє Норвегія. Вона намагається захистити і реалізувати свої військово-стратегічні та економічні інтереси, перебуваючи у альянсі, що, в свою чергу, створює кращі перспективи для нарощування воєнного потенціалу. Також Норвегія неодноразово висловлювала своє бажання щодо вступу Швеції та Фінляндії до НАТО. Зокрема, держави-члени військово-політичного союзу сподіваються, що він захистить їх інтереси та виступить в якості «арбітра» в спорах з арктичного питання. Натомість, США мають намір використовувати своє положення в НАТО, щоб протидіяти державам-конкурентам в самому альянсі [94, с. 134].

Зауважимо, що до особливостей арктичної політики НАТО слід віднести наступні: 1) Військово-політичний союз зосереджує увагу переважно на питаннях «м'якої безпеки» та проведенні воєнних навчань в Арктиці; 2) Держави-члени НАТО використовують тиск щодо держав арктичного регіону, які не вступили до альянсу (Фінляндія, Швеція), для їх вступу до нього і, таким чином, збільшення кількості союзників у цьому важливому геополітичному регіоні; 3) Основною метою даної міжнародної організації в Арктиці є боротьба за ресурси на глобальному рівні; 4) Головним завданням НАТО в північному полярному регіоні є зміцнення

своїх позицій в зонах перспективних та існуючих родовищ енергоресурсів і визначення вигідних шляхів їх транспортування; 5) НАТО виступає як сила, що об'єднує арктичні держави, забезпечує їх потужні можливості та протидіє РФ; 6) Північноатлантичний альянс продовжує курс на активізацію діяльності в Арктиці з метою зміцнення своїх позицій у північному полярному регіоні, а також забезпечення стабільності в світі; 7) НАТО можна розглядати в якості механізму впливу держав, що мають стратегічні інтереси в Арктиці, на держави, які не є членами даної міжнародної організації, але, безумовно, мають також інтереси в арктичному регіоні.

Таким чином, важливу роль в Арктиці відіграють універсальні та регіональні міжнародні організації (міжпарламентські, міжурядові), які в цілому становлять інституційний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у північному полярному регіоні. До складу інституційного механізму входять ООН, АР, РБСР, ПР, ПРМ, НАТО та ЄС як організація «sui generis». Міжнародні організації, беручи до уваги межі їх компетенції, координують діяльність держав в арктичному регіоні. Крім того, міждержавна кооперація в Арктиці в рамках відповідних інституцій переважно здійснюється в сфері охорони навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку вищевказаного регіону.

1.3. Значення національного законодавства і політико-правових актів у міжнародно-правовому регулюванні діяльності держав арктичного регіону

Аналіз тенденцій розвитку міжнародних відносин в арктичному регіоні свідчить, що норми міжнародного та національного права покладено в основу правового режиму Арктики. Національне законодавство не є джерелом міжнародного права, але, враховуючи специфіку північного полярного регіону, його доцільно розглядати в якості елемента «арктичного права». Зауважимо, що ряд законів арктичних держав регулює важливі питання щодо встановлення морських кордонів, різних аспектів охорони навколишнього середовища та ін. Крім того, реалізація норм міжнародного права відбувається, безумовно, на внутрішньодержавному рівні. Політико-правові акти держав, в свою чергу, визначають концептуальні основи їх політики в Арктиці, зокрема, пріоритетні завдання, напрямки та форми співробітництва з іншими державами.

Слід звернути увагу на те, що у 2000-х рр. у зв'язку з активізацією діяльності держав у північному полярному регіоні США розпочали процес перегляду власної арктичної політики. Разом з тим, даний регіон ще з часів «холодної війни» перебував у сфері американських інтересів. Зростання зацікавленості США до Арктики на сучасному етапі обумовлено, насамперед, наступними факторами: відкриттям родовищ нафти, природного газу та мінеральних ресурсів; зосередженням значних запасів біоресурсів; усвідомленням значення арктичного регіону в глобальних кліматичних процесах; наявністю в ньому морських транспортних шляхів для здійснення міжнародного судноплавства [151, с. 113].

Варто зазначити, що 9 січня 2009 року було прийнято подвійну президентську *Директиву щодо національної безпеки США* (National Security Presidential Directive (NSPD-66) / Homeland Security Presidential Directive (HSPD-25)), яка визначила американський політичний курс в арктичному

регіоні та засоби для її реалізації, замінивши Директиву 1994 року. Предметом вищезазначеного документу є арктична регіональна політика. Безпосередній вплив на формування політичного курсу США в Арктиці здійснюють такі чинники, як: зміна національної політики в сфері внутрішньої безпеки і оборони; наслідки зміни клімату та розширення господарської діяльності в північному полярному регіоні; створення та поточна діяльність АР; екологічна вразливість арктичного регіону; значні родовища природних ресурсів. Зауважимо, що для досягнення поставленої мети директива передбачає реалізацію наступних заходів: забезпечення потреб зовнішньої та внутрішньої безпеки, які пов'язані з даним регіоном; охорона навколишнього середовища і збереження його біологічних ресурсів; забезпечення сталого розвитку в північному полярному регіоні, включаючи раціональне використання природних ресурсів та сприяння економічному благополуччю; зміцнення інститутів співробітництва п'яти арктичних і трьох приарктичних держав; залучення корінних народів Арктики до процесу прийняття рішень; розширення наукового моніторингу та досліджень з місцевих, регіональних і глобальних екологічних проблем [262, р. 2-3].

В цілому, на основі положень директиви можна виокремити три групи американських інтересів в Арктиці: воєнно-стратегічні, інтереси внутрішньої безпеки, політико-економічні. Воєнно-стратегічні інтереси США полягають у проведенні успішних військово-морських операцій, гарантуванні свободи навігації та перельотів у північному полярному регіоні. Натомість, інтереси внутрішньої безпеки зосереджені на попередженні терористичних актів та інших злочинних діянь в Арктиці. До політико-економічних інтересів слід віднести намагання держави не тільки захищати свої права у виключній економічній зоні, але й здійснювати належний контроль у прилеглий акваторії. Зокрема, основними завданнями США в арктичному регіоні є розширення військово-морської та військово-повітряної присутності в ньому, а також ратифікація КМП 1982 р. [14, с. 114,168].

Необхідно підкреслити, що 10 травня 2013 року президент США Барак Обама підписав «*Національну стратегію для арктичного регіону*». Загалом, вона з'явилася напередодні міністерської зустрічі АР в м. Кіруна (15 травня 2013 року), на якій було прийнято вагомі рішення для північного полярного регіону. У вищевказаному документі зазначено, що США є арктичною державою з різними і фундаментальними інтересами в регіоні, в якому вона прагне задовольнити потреби у сфері національної безпеки та охорони навколишнього середовища, відповідально здійснювати управління ресурсами, підтримувати наукові дослідження, а також зміцнювати міжнародне співробітництво з широкого кола питань. Національна стратегія спрямована на забезпечення ефективного реагування США на нові виклики і можливості, що виникають у результаті активізації діяльності держав в північному полярному регіоні. Вона, насамперед, визначає інтереси національної безпеки в Арктиці та пріоритетні напрямки, на яких держава має зосередитися, спираючись на існуючі ініціативи федеральних, державних і місцевих органів влади, приватного сектору та міжнародних партнерів. У свою чергу, до основних принципів реалізації американської політики в арктичному регіоні належать наступні: забезпечення миру і стабільності; проведення консультацій та координація дій з народами Аляски; розвиток інноваційних ресурсів; прийняття рішень на підставі найбільш достовірної та об'єктивної інформації [264, р. 2–3].

Проведення арктичної політики Б. Обамою можна оцінювати як з позитивної, так і з негативної точок зору. В цілому, в основу Стратегії 2013 року було покладено положення Директиви 2009 року. На наше переконання, перевагами її проведення є розширення військово-морських операцій у північному полярному регіоні, намагання президента прискорити процес ратифікації КМП 1982 р., що вирішило б ряд суперечливих питань щодо розмежування морських просторів, а також створення спеціальних органів для координації арктичної політики. Разом з тим, американці критикували

президента за відсутність комплексної системи управління арктичною політикою. Постає питання, що є спільного між Директивою 2009 року та Стратегією 2013 року. По-перше, обидва документи на перше місце ставлять питання безпеки. По-друге, АР виступає в них в якості форуму з метою сприяння кооперації арктичних держав. По-третє, вищим американським пріоритетом визнано свободу трансарктичних перельотів і мореплавання в північному полярному регіоні. По-четверте, у вищевказаних політико-правових актах зазначено про необхідність проведення наукових досліджень та розширення міжнародного співробітництва в Арктиці [95, с. 58–62].

На відміну від попереднього курсу США в арктичному регіоні, в Стратегії-2013 року значну увагу приділено питанням «м'якої безпеки», тобто загрозам можливих природних і техногенних катастроф, енергетичної безпеки та екології. У цьому зв'язку підкреслимо, що ратифікація КМП 1982 р. розглядається як легітимна основа для висунення державою територіальних претензій щодо арктичних просторів. В новій американській доктрині акцентується увага на необхідності перетворення Арктики в зону миру і співробітництва. Зауважимо, що США намагаються зосередити зусилля на дослідженні наслідків зміни клімату, які забезпечують нові унікальні можливості для створення інфраструктури та освоєння природних ресурсів в Арктиці. Крім того, одним із завдань американської арктичної політики є проведення картографічних досліджень з використанням сучасних наукових методів і технічних інновацій, що дозволило б, в свою чергу, підвищити безпеку морської навігації, удосконалити механізми для ідентифікації зони екологічного ризику та родовищ природних ресурсів [95, с. 62].

Слід зазначити, що США розробили національне законодавство, яке дозволяє займатися ресурсною діяльністю в глибоководних районах морського дна. Наприклад, в 1980 р. Конгрес схвалив Закон «Про тверді корисні копалини глибоководних районів морського дна», який регулює

видобування мінеральних ресурсів та містить положення щодо необмеженості континентального шельфу США.

Зокрема, Канада є однією із п'яти «офіційних» арктичних держав, основний інтерес якої в Арктиці полягає у розробці нафтогазових родовищ. Необхідно підкреслити, що у 2009 році було опубліковано урядовий документ *«Північна Стратегія Канади: наша Північ, наша спадщина, наше майбутнє»* («Canada's Northern Strategy: our North, our heritage, our future»), який визначив пріоритетні напрямки її канадської політики. В ньому зазначено, що Північ є невід'ємною частиною ідентичності сучасної Канади, яка склалася історично до появи європейців на американському континенті та пов'язана із довготривалим її освоєнням корінними народами. Загалом, в Канаді використовують поняття «Північ», що є ширшим за поняття «Арктика», оскільки географічно до нього відносяться території не тільки ті, які знаходяться північніше, але й східніше полярного кола, а саме: Північно-Західні території, території Нунавут і Юкон, а також острови та водні простори до Північного полюсу включно [13, с. 23]. В цілому, канадська північна стратегія передбачає:

1) Захист суверенітету Канади в північному полярному регіоні. Планується нарощування військової присутності для посилення контролю над сухопутними територіями, морськими і повітряними просторами Арктики та забезпечення соціально-економічного розвитку канадської Півночі. Дане питання пов'язане з щорічними дотаціями в розмірі 2,5 млрд. дол. на розвиток системи охорони здоров'я, освіти та соціального обслуговування населення. Головними джерелами добробуту мають стати розроблені нафтогазові родовища, розташовані недалеко від гирла Маккензі, та видобування діамантів;

2) охорону навколишнього середовища та адаптацію до змін клімату. До основних заходів для реалізації поставленого завдання доречно віднести наступні: збереження екосистем; створення національних парків; перехід на

джерела енергії, які не супроводжуються викидами вуглецю в атмосферу та участь у створенні міжнародних стандартів, що регулюють господарську діяльність в Арктиці.

3) розвиток самоуправління, господарської та політичної активності північних територій як частини політики з освоєння Півночі. Крім федеральних дотацій, на вказані цілі спрямовуються доходи від видобутку корисних копалин шляхом передачі у власність громадам корінних народностей окремі прибуткових об'єктів [14, с. 147; 243, р. 1–2].

Арктичний регіон переживає період бурхливих, динамічних змін: від наслідків зміни клімату до зростання кількості інституцій. В той же час відбувається розширення та поглиблення як внутрішньодержавних, так і міжнародних інтересів в Арктиці. Безумовно, це вказує на прагнення Канади здійснювати ефективне керівництво з метою забезпечення процвітання та стабільності регіону, враховуючи власні інтереси і цінності [243, р. 1–2].

На підставі аналізу вищезазначеного політико-правового акту можна стверджувати, що в основному канадська арктична стратегія спрямована на забезпечення соціально-економічного та екологічного розвитку Півночі. Загалом, перед Канадою постає завдання комплексного освоєння північного полярного регіону. Питання військово-політичного характеру залишаються другорядними, оскільки вона історично не виявляла себе в якості агресивного гравця в Арктиці. Варто підкреслити, що «Північна стратегія» Канади має внутрішню, а не зовнішню спрямованість, яка зближує її з політикою РФ на Крайній Півночі [14, с. 147].

Зауважимо, що у 2011 році було прийнято ще один офіційний урядовий документ – *«Північний вимір зовнішньої політики Канади»*. В основу «Північного виміру» покладено такі три основні принципи: виконання своїх міжнародних зобов'язань та забезпечення керівної ролі в арктичному регіоні; встановлення партнерства в рамках і поза урядом; залучення до діалогу з канадцами, зокрема, мешканців півночі. Для реалізації даних принципів на

практиці уряд визначив наступні цілі канадської зовнішньої політики: підвищення рівня безпеки та процвітання канадців, особливо корінних народів і мешканців Півночі; гарантування суверенітету Канади на Півночі; визначення північного полярного регіону в якості геополітичного об'єднання, інтегрованого в міжнародну систему, яка функціонує на основі відповідних правил; сприяння безпеці північних мешканців і сталому розвитку в Арктиці.

Необхідно виокремити чотири основні напрямки канадського зовнішньо-політичного курсу в арктичному регіоні, до яких варто віднести наступні: зміцнення свого статусу в АР, яка є єдиним форумом для восьми держав, де вони обговорюють питання, що становлять для них спільний інтерес в Арктиці; допомога у створенні арктичного університету, який би сприяв розвитку наукових досліджень та надавав допомогу в роботі АР; створення можливостей для надання допомоги РФ у вирішенні арктичного питання шляхом зміцнення двостороннього співробітництва, а також співпраці з іншими арктичними партнерами на міжнародних регіональних форумах і з ЄС; сприяння вивченню та практичному застосуванню засобів для забезпечення сталого економічного розвитку в регіоні [282, р. 2].

Загалом, у 1970 році було прийнято Закон Канади «Про запобігання забрудненню арктичних вод», який встановив жорсткі вимоги щодо експлуатації та екологічної безпеки суден, що проходять в межах 100 морських миль від канадського кордону Арктики [17, с. 101]. Натомість, у 2009 році сфера дії закону була поширена на 200 морських миль [256, р. 102]. В цілому, канадське національне законодавство, яке регламентує питання щодо північних територій, включає такі нормативно-правові акти: вищезазначений Закон «Про запобігання забрудненню арктичних вод» 1970 р., Закон «Про внутрішні води на півночі» 1970 р. та 1985 р., Закон «Про океани» 1996 р. та ін. [182, с. 109]. Зауважимо, що 11 липня 1972 року було прийнято Правила про запобігання забрудненню

арктичних вод, 2 серпня 1972 р. – Наказ про оголошення деяких районів арктичних вод зонами контролю за безпекою судноплавства, а 5 жовтня 1972 р. – Правила про запобігання забрудненню арктичних вод з суден [46, с. 232].

Слід зазначити, що РФ має політичні, економічні, соціальні, природоохоронні та воєнно-стратегічні інтереси в арктичному регіоні. Також в сферу цих інтересів входить питання щодо забезпечення доступу до природних ресурсів Арктики (особливо до запасів вуглеводнів), включаючи їх розвідку та розробку [13, с. 16]. На сьогоднішній день головним завданням для держави є створення потужної російської ресурсної бази в північному полярному регіоні. Крім того, глобальне потепління клімату, таяння арктичної криги та необхідність видобутку нафти і газу на шельфі та на дні ПЛО створюють нову політичну обстановку, в якій РФ є одним із основних «гравців» поряд з іншими потужними державами.

Варто підкреслити, що 18 вересня 2008 року президентом Росії було затверджено один із основоположних документів, який стосувався арктичного регіону – *«Основи державної політики РФ в Арктиці на період до 2020 року та подальшу перспективу»*. Зазначимо, що вищевказаний документ визначає головні цілі, основні завдання, стратегічні пріоритети та механізми реалізації державної політики РФ в Арктиці, а також систему заходів стратегічного планування соціально-економічного розвитку російської Арктичної зони та забезпечення національної безпеки держави [148]. За своєю структурою *«Основи державної політики РФ в Арктиці на період до 2020 року та подальшу перспективу»* складаються з 6 частин: I – Загальні положення; II – Національні інтереси РФ в Арктиці; III – Головні цілі та стратегічні пріоритети державної політики РФ в Арктиці; IV – Основні завдання та заходи з реалізації державної політики РФ в Арктиці; V – Основні механізми реалізації державної політики РФ в Арктиці; VI – Реалізація державної політики РФ в Арктиці.

Зокрема, РФ зосереджує свою увагу на таких актуальних питаннях в арктичному регіоні: використання російської Арктичної зони в якості стратегічної ресурсної бази, що забезпечує вирішення завдань соціально-економічного розвитку країни; перетворення Арктики на зону миру і співробітництва; збереження унікальних екологічних систем північного полярного регіону; використання ПМШ як єдиної національної транспортної комунікації РФ в Арктиці. В процесі реалізації арктичної політики держава намагається досягти відповідних цілей, а саме: розширення ресурсної бази Арктичної зони РФ; забезпечення сприятливого оперативного режиму в Арктичній зоні, включаючи підтримання необхідного бойового потенціалу; збереження природного середовища північного полярного регіону і ліквідація екологічних наслідків господарської діяльності в умовах зростаючої економічної активності та глобальних змін клімату; створення єдиного інформаційного простору РФ в її Арктичній зоні; забезпечення достатнього рівня фундаментальних і прикладних наукових досліджень з накопичення знань та створення сучасних геоінформаційних основ управління арктичними територіями, включаючи розробку засобів для вирішення завдань безпеки і оборони, а також надійного функціонування систем життєзабезпечення та виробничої діяльності в природно-кліматичних умовах Арктики [148].

Зауважимо, що реалізація державної політики РФ у північному полярному регіоні передбачає три етапи. Перший етап (2008-2010 рр.) пов'язаний з проведенням геолого-геофізичних, гідрографічних, картографічних та інших робіт з підготовки матеріалів для обґрунтування зовнішнього кордону Арктичної зони РФ; розширенням міжнародного співробітництва для ефективного освоєння природних ресурсів арктичної зони; виконанням цільових програм за рахунок бюджетних коштів і позабюджетних джерел, включаючи формування державної програми розвитку Арктичної зони РФ на період до 2020 року. Натомість, другий етап

(2011-2015 рр.) передбачав виконання наступних завдань: міжнародно-правове оформлення зовнішнього кордону Арктичної зони РФ і реалізація на цій основі конкурентних переваг держави щодо видобутку та транспортування енергетичних ресурсів; завершення структурної перебудови економіки в Арктичній зоні шляхом освоєння мінерально-сировинної бази та водних біологічних ресурсів регіону; створення і розвиток інфраструктури та системи управління комунікаціями ПМШ з метою забезпечення євразійського транзиту; завершення створення єдиного інформаційного простору Арктичної зони РФ. Крім того, на сьогоднішній день Росія перебуває на третьому етапі (2016-2020 рр.) реалізації державної арктичної політики, основною метою якої є перетворення Арктичної зони на стратегічну ресурсну базу РФ [148].

Необхідно підкреслити, що 20 лютого 2013 року президентом Росії було затверджено *«Стратегію розвитку Арктичної зони РФ і забезпечення національної безпеки на період до 2020 року»* з метою конкретизації положень та виконання *«Основ державної політики РФ в Арктиці на період до 2020 року та подальшу перспективу»* 2008 року. Загалом, вищезазначений документ визначає механізми, способи та засоби досягнення стратегічних цілей сталого розвитку Арктичної зони РФ та забезпечення національної безпеки держави. Він спрямований на реалізацію національних інтересів Росії в Арктиці та сприяє вирішенню основних завдань державної політики РФ в північному полярному регіоні. В цілому, Стратегія складається з 7 частин: I – Загальні положення; II – Основні ризики та загрози, мета Стратегії; III – Пріоритетні напрямки розвитку та основні заходи; IV – Механізми реалізації Стратегії; V – Етапи реалізації; VI – Основні характеристики соціально-економічного розвитку Арктичної зони РФ та забезпечення національної безпеки; VII – Контроль за реалізацією Стратегії [205].

До пріоритетних напрямків розвитку Арктичної зони РФ і забезпечення національної безпеки, зокрема, належать: комплексний соціально-економічний розвиток Арктичної зони; розвиток науки та технологій; створення сучасної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури; забезпечення екологічної безпеки; міжнародне співробітництво в Арктиці; забезпечення воєнної безпеки, захисту та охорони державного кордону РФ у арктичному регіоні. Загалом, «Стратегія розвитку Арктичної зони РФ і забезпечення національної безпеки на період до 2020 року» передбачає наявність відповідних механізмів для її виконання. Такими механізмами є державна програма соціально-економічного розвитку Арктичної зони РФ на період до 2020 року та інші державні програми, федеральні, відомчі цільові програми, а також галузеві стратегії, регіональні та муніципальні програми, програми великих компаній, які містять заходи, спрямовані на комплексний розвиток території Арктичної зони РФ [205].

В даній стратегії передбачено наступні етапи її реалізації: 1) 2013 – 2015 рр.; 2) 2016–2020 рр. На першому етапі було заплановано створення умов для зміцнення національної безпеки шляхом комплексного розвитку Арктичної зони РФ; прийняття та виконання державної програми соціально-економічного розвитку Арктичної зони РФ на період до 2020 року; завершення гідрографічних робіт і формування на основі їх результатів пропозицій щодо необхідності внесення змін або перегляду переліку географічних координат точок, які визначають положення висхідних ліній для відліку ширини територіальних вод, економічної зони та континентального шельфу; здійснення міжнародно-правового оформлення континентального шельфу РФ у ПЛО; створення берегової охорони Федеральної служби безпеки в Арктичній зоні РФ; розвиток системи аварійно-рятувальної готовності, включаючи відкриття комплексних аварійно-рятувальних центрів; розробка єдиної національної системи моніторингу стану та забруднення навколишнього середовища Арктичної зони РФ відповідно з

аналогічними міжнародними системами; проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень в Арктичній зоні РФ та створення сучасних наукових і геоінформаційних основ управління арктичними територіями, включаючи розробку засобів для вирішення завдань оборони і безпеки, а також надійного функціонування систем життєзабезпечення та виробничої діяльності в природно-кліматичних умовах Арктики; реалізацію заходів щодо забезпечення екологічної безпеки в Арктичній зоні; створення комплексної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури для надання сервісів органам державної влади, фізичним і юридичним особам. Зазначимо, що на другому етапі здійснюється поступовий перехід до стійкого інноваційного соціально-економічного розвитку Арктичної зони РФ. Він передбачає виконання наступних завдань: реалізацію конкурентних переваг Росії в сфері освоєння мінерально-сировинних ресурсів континентального шельфу РФ в арктичному регіоні; розвиток прикордонної інфраструктури Арктичної зони РФ та технічне переоснащення прикордонних органів федеральної служби безпеки; удосконалення системи безпеки для захисту територій, населення, критично важливих об'єктів Арктичної зони РФ від загроз надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру; створення багатоцільової космічної системи дальньої дії «Маршрут»; розвиток інфраструктури Північного морського шляху та флоту для вирішення завдань транспортного забезпечення арктичних районів, а також євразійського транзиту; реалізацію комплексу заходів для довготривалого використання водних біологічних ресурсів Арктичної зони РФ; зниження та попередження негативного впливу на навколишнє середовище Арктичної зони РФ; завершення створення сучасного інформаційно-телекомунікаційного простору РФ. Разом з тим, контроль за процесом реалізації стратегії здійснює уряд, який щорічно надає доповідь про хід та результати її реалізації президенту Росії [205].

В цілому, в РФ відсутній єдиний законодавчий акт, який би регламентував діяльність держави в Арктиці. Зауважимо, що протягом останніх 15 років було підготовлено три законопроекти про Арктичну зону РФ (1998, 1999 та 2013 рр.), кожний з яких містить положення щодо організації раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища в північному полярному регіоні [227, с. 116]. Зокрема, питання охорони навколишнього середовища в арктичному регіоні регулюються російським галузевим екологічним законодавством (наприклад, Федеральним законом РФ «Про охорону навколишнього середовища» від 10 січня 2002 року та ін.). Відповідно до ст. 2 Федерального Закону РФ «Про охорону навколишнього середовища» вищезазначений закон діє на континентальному шельфі та у виключній економічній зоні згідно з нормами міжнародного права і федеральними законами з метою збереження морського середовища [220].

На думку Д. Джунусової, владним російським структурам необхідно розробити та прийняти федеральний закон «Про захист морів РФ від забруднення», приділивши особливу увагу захисту арктичних морів. При його розробці слід враховувати світовий досвід розробки правових норм і стандартів у даній сфері інших арктичних держав [46, с. 235].

Важливе значення в системі національного законодавства посідають закони, які регулюють відносини щодо встановлення кордонів та розмежування морських просторів. До них варто віднести наступні: Закон РФ «Про державний кордон РФ» від 1 квітня 1993 року [68], Федеральний закон РФ «Про внутрішні морські води, територіальне море та прилеглу зону РФ» від 31 липня 1998 року [217], Федеральний закон РФ «Про континентальний шельф РФ» від 30 листопада 1995 року [218], Федеральний закон РФ «Про виключну економічну зону РФ» від 17 грудня 1998 року [219].

У 2011 році уряд Данії за згодою органів самоуправління Фарерських островів і Гренландії прийняв «*Стратегію Королівства Данії для Арктики на 2011-2020 рр.*», яка визначила її основні національні інтереси, завдання та цілі. Доцільно зазначити, що такий незвичайний трьохсторонній формат данської стратегії певною мірою пов'язаний із значним рівнем самостійності Фарерських островів і Гренландії у вирішенні багатьох питань, зокрема, щодо розвідки та розробки мінеральних ресурсів [14, с. 171]. Загалом, вищезазначений документ охоплює такі напрямки діяльності Данії в арктичному регіоні, як: 1) забезпечення мирної, захищеної і безпечної Арктики; 2) досягнення економічного зростання та розвитку регіону; 3) збереження і раціональне використання природних ресурсів; 4) розширення міжнародного співробітництва з іншими державами [248, р. 9–11]. Для ефективного виконання стратегії в ній передбачено створення Керівного комітету з урядових представників Данії, Фарерських островів і Гренландії на вищому рівні, який буде збиратися двічі на рік. Зауважимо, що основним об'єктом данської арктичної політики є Гренландія, яка виступає в якості «вікна» в Арктику. Разом з тим, Данія зацікавлена в її соціально-економічному та культурному розвитку. Також у вищевказаній стратегії відображено необхідність дотримання положень Іллуїссатської декларації 2008 року щодо врегулювання спорів відносно делімітації континентального шельфу на підставі КМП 1982 р., що, в свою чергу, забезпечує стабільність у відносинах між державами в арктичному регіоні.

Слід підкреслити, що у 2006 році було прийнято «*Стратегію уряду Норвегії на Крайній Півночі*», в якій визначено такі головні пріоритети арктичної норвезької політики, як: 1) утвердження суверенних норвезьких прав в арктичному регіоні за допомогою берегової охорони, поліції та збройних сил; 2) заохочення проведення наукових досліджень на Крайній Півночі шляхом створення нових дослідницьких центрів і розвитку;

3) охорона навколишнього середовища та сталий розвиток північного полярного регіону; 4) створення сприятливих умов для видобутку енергоресурсів у Баренцевому морі та розвиток відповідного бізнесу в Норвегії, в її північних районах; 5) збереження традицій, культури, життєвого середовища корінних народів Півночі; 6) розвиток контактів на Крайній Півночі в сфері освіти, культури, спорту, охорони здоров'я та ін.); 7) зміцнення співробітництва з Росією, особливо в сфері екології та освоєння природних ресурсів Арктики. У вищевказаному документі підкреслено, що Норвегія має на меті: встановити добросусідські відносини з РФ; продовжити боротьбу із незаконним рибальством та здійснювати управління відновлюваними рибними ресурсами для сучасних і майбутніх поколінь; підвищити якість життя мешканців Крайньої Півночі; скористатися можливостями Баренцевого моря як джерела енергетики відповідно до принципів сталого розвитку [283, р. 7–10].

Зокрема, у 2009 році в Норвегії було опубліковано новий урядовий документ – *«Нові структурні елементи політики на Півночі. Наступний крок в урядовій стратегії Крайньої Півночі»*, який продовжив попередній арктичний курс, закладений в Стратегії 2006 року. Варто зазначити, що в Стратегії 2009 року Норвегія акцентує свою увагу на таких питаннях, як: розвиток наукових досліджень в сфері клімату та стану навколишнього середовища на Крайній Півночі; покращення систем моніторингу морського простору з метою боротьби з надзвичайними ситуаціями та забезпечення безпеки судноплавства; морське нафтовидобування і відновлювані біоресурси; сприяння розвитку нафтовидобування на суші; розвиток інфраструктури на Крайній Півночі; зміцнення прикордонного співробітництва на Півночі; збереження цінностей і культури корінних народів та ін. [265, р. 5–7].

Крім того, у 1985 році було прийнято Закон Норвегії «Про нафтогазову діяльність», який визначив юрисдикцію держави на її шельф,

включаючи шельфові простори в зоні дії Договору про Шпіцберген 1920 р. Норвезькі законодавці вивели сухопутну територію архіпелагу та геологічний шельф в межах його територіального моря з просторової сфери дії цього закону [163, с. 14].

Таким чином, норми національного законодавства держав входять до складу такого нового міжгалузевого інституту міжнародного права як «арктичне право». Вони, насамперед, посідають особливе місце в міжнародно-правовому регулюванні відносин держав у північному полярному регіоні. Правовий режим Арктики частково визначається національним законодавством арктичних і приарктичних держав, зокрема, в сфері охорони навколишнього середовища. Крім того, національне законодавство є правовим підґрунтям держав для забезпечення ефективного регулювання питань, що виникають в арктичному регіоні та не достатньо регламентовані на міжнародному рівні. Натомість, політико-правові акти держав варто розглядати в якості додаткових джерел, які визначають їх зовнішньополітичні стратегічні завдання в Арктиці та засвідчують прагнення до розширення міжнародної кооперації в різних напрямках у північному полярному регіоні.

Висновки до Розділу 1

Арктика є важливим стратегічним регіоном, багатим на природні ресурси, до якого з кожним роком виявляють значний інтерес все більше держав світу. Здійснення міжнародно-правового регулювання кооперації держав у північному полярному регіоні потребує наявності й використання ефективних механізмів, якими є, зокрема, договірний та інституційний. Система універсальних і регіональних міжнародних договорів, які регламентують відносини держав в арктичному регіоні з таких питань, як розмежування морських кордонів, охорона навколишнього середовища, включаючи збереження і раціональне використання живих ресурсів ПЛО, безпека судноплавства, проведення наукових досліджень становить, на нашу думку, договірний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці.

Активне розширення міжнародної співпраці держав у північному полярному регіоні відбувається за рахунок їх участі в діяльності міжурядових і міжпарламентських міжнародних організацій універсального та регіонального характеру, що складають інституційний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці.

Серед міжнародних організацій універсального характеру до складу вищезазначеного механізму входить ООН як основна організація у світі, яка створена з метою підтримання міжнародного миру та безпеки, у тому числі, в арктичному регіоні. Крім того, під її егідою було прийнято КМП 1982 р., на основі якої функціонують КККШ, Міжнародний орган з морського дна та Міжнародний трибунал з морського права. Також в рамках ООН діє ІМО в якості її спеціалізованої установи, яка забезпечує розробку проектів конвенцій, угод або інших відповідних документів у сфері безпеки на морі, ефективності судноплавства, запобігання забрудненню із суден морського середовища та боротьби з ним, тобто з тих питань, що становлять інтерес і для арктичних держав. До регіональних міжнародних організацій варто

віднести АР, РБЄР, ПР та ПРМ. Загалом, АР є основною міжнародною міжурядовою регіональною організацією в арктичному регіоні, яка координує діяльність держав з метою забезпечення сталого розвитку та охорони навколишнього середовища в Арктиці. Разом з тим, Україна як морська наукова держава повинна прагнути отримати статус «спостерігача» в АР для активізації співпраці з іншими державами в північному полярному регіоні. Натомість, РБЄР сприяє регіональній кооперації держав у Баренцевому регіоні в сфері економічного розвитку, транспортних комунікацій, науково-технічного співробітництва, встановлення культурних зв'язків, охорони навколишнього середовища та ін. Зокрема, ПР і ПРМ є основоположниками північноєвропейського міжурядового та міжпарламентського співробітництва. В цілому, НАТО слід розглядати в якості нового актора в Арктиці, який бажає, безумовно, утвердитися у вищезазначеному регіоні. Складовими арктичної політики НАТО є «м'яка безпека» та воєнна складова. Окрему роль відіграє ЄС як організація «*sui generis*», специфіка якої полягає в її наднаціональному характері. Вона проводить комплексну морську політику, беручи до уваги акваторії ПЛО, а також прагне отримати статус «спостерігача» в АР з метою активної участі в обговоренні важливих питань, які виникають в арктичному регіоні.

Національне законодавство арктичних держав займає особливе місце в міжнародно-правовому регулюванні їх співробітництва в північному полярному регіоні, оскільки норми національного права частково визначають правовий режим Арктики та входять до складу такого нового міжгалузевого інституту міжнародного права як «арктичне право». В свою чергу, політико-правові акти держав концептуально окреслюють їх стратегічні напрямки та завдання політики в арктичному регіоні.

РОЗДІЛ 2. Особливості правового статусу та правового режиму Арктики

2.1. Сутність та співвідношення термінологічних понять «правовий статус» і «правовий режим» у контексті специфіки арктичного регіону

До пріоритетних теоретичних напрямків міжнародно-правових досліджень необхідно віднести всебічний, комплексний аналіз понятійно-термінологічного апарату з арктичної проблематики. З нашої точки зору, вирішення цього дослідницького завдання передбачає чітке з'ясування сутності та співвідношення між собою таких важливих у методологічному сенсі понять, як «правовий статус» і «правовий режим», розглядаючи їх смислове значення в контексті специфіки арктичного регіону. У цьому зв'язку зазначимо, що Арктика, як і Антарктика, належить до полярних регіонів нашої планети з суворими кліматичними умовами, що значно ускладнюють життєдіяльність людини. Разом з тим, за своїми фізико-географічними та правовими характеристиками, господарським і технологічним рівнем освоєння вони суттєво відрізняються один від одного. Якщо основну частину Антарктики складає материк, то Арктики – океан. За даними дослідників більшу частину загальної площі Арктики (13,1 млн кв. км) займають саме морські простори ПЛЮ [146, с. 3]. Крім того, 70% із 90% арктичних просторів покриті кригою, яка відіграє значну роль у формуванні полярних температур [252, р.786].

Правовий режим морських просторів, що складають переважну частину Арктики, визначається принципами і нормами міжнародного права, які стосуються Світового океану та закріплені у Женевських конвенціях з морського права 1958 р. і КМП 1982 р., а також законодавством держав вищезазначеного регіону [84; 85; 88; 91]. Суттєва різниця в розташуванні цих двох полярних регіонів полягає в тому, що на відміну від Антарктики, Арктика знаходиться у відносній близькості до найбільш розвинутих держав Європи та Північної Америки [9, с. 10]. Її можна розглядати і як транспортну

артерію, і як джерело природних живих та неживих ресурсів, в той час як в Антарктиці держави в основному проводять наукові дослідження щодо її вивчення [115, с. 144].

У фаховій літературі з міжнародного права та інших гуманітарних наук міститься значна кількість одноманітних, певною мірою модифікованих визначень Арктики, в яких акцент зроблено переважно на її фізико-географічних характеристиках. Відповідно до такого підходу Арктика являє собою єдиний фізико-географічний район Землі, який є прилеглим до Північного полюсу і включає окраїни материків Європи, Азії та Північної Америки, майже весь ПЛО і розташовані в ньому численні острови [104, с. 5].

Варто зазначити, що на сьогоднішній день відсутнє загальноприйняте міжнародно-правове поняття «Арктика», яке б враховувало географічні та правові особливості регіону [152, с. 92]. Згідно з енциклопедією міжнародного права, яка є першим в Україні систематизованим зводом знань про міжнародне право та його понятійно-категоріальний апарат, Арктика – це регіон земної кулі з умовним центром – Північним полюсом, до якого входять води ПЛО і його морів, ділянки суші Європи, Азії та Америки [60, с. 150–151]. Зауважимо, що в сучасній багатотомній юридичній енциклопедії наведено аналогічне визначення [235, с. 143].

Зокрема, І. Лукашук визначає поняття «Арктика» як розташовану навколо Північного полюсу область земної кулі, яка включає ПЛО з островами та прилеглими частинами Атлантичного й Тихого океанів. До його складу входять також північні частини материків Євразія і Північна Америка в межах полярного кола [103, с. 155].

Крім того, у правових виданнях наголошується на тому, що Арктика – це північна полярна область земної кулі, яка охоплює весь ПЛО, частину Тихого та Атлантичного океанів, прилеглих до нього, а також окраїни

материків в Євразії та Північній Америці в межах полярного кола [100, с. 106]. Загалом, вражаючою є широчінь арктичних просторів. За даними, які наводить професор О. Задорожній, загальна площа Арктики складає близько 27 млн. кв. км., якщо провести її південний кордон уздовж північного кордону зони тундри. Коли ж вираховувати кордони Арктики по лінії проходження Північного полярного кола, то її площа становитиме близько 21 млн. кв. км. [133, с. 379]. В цілому, під Арктикою згідно з домінуючими в сучасній міжнародно-правовій доктрині поглядами слід розуміти ту частину земної кулі, центр якої позначено північним географічним полюсом, а окраїнною межею є Північне полярне коло (паралель 66°33' північної широти) [117, с. 115].

В універсальних і регіональних міжнародних договорах та у вітчизняній і зарубіжній літературі з міжнародного права не має єдиного загального визначення поняття «Арктика». У зв'язку з цим зауважимо, що в затверджених 18 вересня 2008 року президентом Росії «Основах державної політики РФ в Арктиці на період до 2020 р. і подальшу перспективу» було здійснено спробу дати певною мірою уточнене, модифіковане визначення поняття «Арктики» в якості самостійного правового терміну. У зазначеному політико-правовому документі наголошується, зокрема, на тому, що «Арктика» – це північна область Землі, яка включає глибоководний Арктичний басейн, мілководні окраїнні моря з островами і прилеглими частинами материкової суші Європи, Азії та Північної Америки [148]. Беручи до уваги усі вищенаведені визначення, на нашу думку, під міжнародно-правовим поняттям «Арктика» варто розуміти північний полярний регіон земної кулі, що включає окраїни материків Європи, Азії, Північної Америки та морські простори ПЛО, а також прилеглі частини Атлантичного й Тихого океанів, правовий режим і статус яких визначається нормами міжнародного права та частково нормами національного законодавства держав.

Необхідно підкреслити, що об'єктом різних, нерідко альтернативних правових і політичних оцінок арктичних просторів є, насамперед, води ПЛО та його крижані утворення. На перший погляд, однаковою мірою переконливими є два діаметрально протилежні підходи до з'ясування правового статусу морських просторів ПЛО, у тому числі і тих, які протягом року покриті віковою кригою. Сутність першого підходу полягає в тому, що через відсутність в Арктиці цілорічної навігації, екологічну вразливість усього північного полярного регіону та наявність мерзлого суходолу з прилеглими до нього крижаними утвореннями правотворчість арктичних держав стала визначальним чинником у формуванні спеціального правового режиму ПЛО. В основу іншого концептуального підходу покладено тезу про те, що таке універсальне договірне джерело міжнародного морського права як КМП 1982 р. не передбачає саме для ПЛО особливого спеціального режиму, а тому лише на підставі даної конвенції потрібно уточнювати сучасні межі дії юрисдикції та суверенних прав держав в арктичних морських просторах [30, с. 272].

У вітчизняній і зарубіжній науці міжнародного права зміст таких юридичних категорій, як «статус» та «режим» у контексті арктичного регіону розглядається переважно у площині двох методологічних підходів: 1) розкриття смислового значення поняття і видів територій у міжнародному публічному праві (Ю. Барсегов, Дж. Коломбос, М. Буроменський, Я. Броунлі, І. Лукашук, Л. Тимченко та ін.); 2) міжнародно-правова класифікація морських просторів (Р. Деканозов, А. Колодкін, С. Кузнецов, Т. Аверочкіна, В. Гуцуляк, О. Шемякін та ін.).

Зауважимо, що у сучасній міжнародно-правовій доктрині й практиці відсутня єдина точка зору щодо використання зазначених понять як критеріїв юридичної класифікації територій. Обидва категоріальні поняття вітчизняні та зарубіжні дослідники застосовують для базисної характеристики правового положення території [158, с. 136-137].

На думку М. Буроменського, територія перебуває під державним суверенітетом або її статус визначають норми міжнародних договорів. Крім того, території можуть мати різний міжнародно-правовий статус. Зокрема, міжнародне право закріплює суверенітет держав щодо належної їм території, визначає підстави володіння територією, особливості придбання та втрати території суб'єктами міжнародного права, режим просторів, на які не поширюється державний суверенітет і які не можуть бути об'єктом присвоєння [132, с. 94–95].

Натомість, відомий західний юрист-міжнародник Я. Броунлі виділяє чотири види режиму територій: територіальний суверенітет; територія, на яку не поширюється суверенітет будь-якої держави або групи держав і яка має свій власний статус (наприклад, підмандатні та підопічні території); *res nullius* (нічийна територія) та *res communis* (територія, що належить усім) [24, с. 173].

Здійснюючи аналіз юридичної характеристики території, професор Дж. Коломбос у своєму фундаментальному курсі з міжнародного морського права використовує терміни «режим», «статус», «юридична природа» [80, с. 78-80]. Термінологічне поняття «режим» («правовий режим» і «статус» («правовий статус»)) застосовується у тексті КМП 1982 р., оскільки в ній передбачено міжнародно-правове регулювання діяльності держав щодо використання просторів Світового океану та його ресурсів. Так, наприклад, ст. 2 вищевказаної конвенції має назву – «Правовий статус територіального моря, повітряного простору над територіальним морем, а також його дна та надр». У ній зазначено, що прибережна держава здійснює суверенітет над територіальним морем з дотриманням КМП 1982 р. та інших норм міжнародного права [140, с. 113]. Визначенню правового статусу або правового режиму того чи іншого району Світового океану присвячено й інші статті даної конвенції. Це, зокрема, ст. 34 «Правовий статус вод, що утворюють протоки, які використовуються для міжнародного

судноплавства», ст. 49 «Правовий статус архіпелажних вод, повітряного простору над архіпелажними водами, а також дна та його надр», ст. 137, «Правовий статус Району та його ресурсів». В цілому, положення КМП 1982 р. стосовно правового статусу морських просторів підтверджують справедливість і обґрунтованість висновку про те, що сутність правового статусу всіх таких просторів полягає в їх підпорядкованості або непідпорядкованості суверенітету держав. Таким чином, правовий статус визначає, чи підлягає даний морський простір національно-правовій регламентації прибережної держави (з безумовним дотриманням нею усіх загальноновизнаних норм міжнародного права) або прямому безпосередньо міжнародно-правового регулюванню [126, с.7].

Такі взаємозалежні, проте зовсім не тотожні критерії, як «правовий статус» і «правовий режим» застосовуються під час класифікації морських просторів. Їх, з точки зору міжнародно-правового підходу, поділяють на: 1) морські простори, що перебувають під суверенітетом прибережної держави і складають його державну територію (внутрішні води, територіальне море); 2) морські простори, на які не може поширюватись державний суверенітет жодної із держав (відкрите море, Міжнародний район морського дна) [138, с. 45].

На думку Г. Анцелевича, усі морські простори варто поділити на дві групи: морські простори, які знаходяться в межах дії національної юрисдикції прибережних держав і морські простори, що знаходяться за межами дії національної юрисдикції прибережних держав. Загалом, в сучасному міжнародному праві морські простори Світового океану, беручи до уваги правові ознаки, він класифікує наступним чином: внутрішні морські води, територіальне море, архіпелажні води, прилеглі зони, континентальний шельф, виключні економічні зони, води міжнародних проток, замкнуті або напівзамкнуті моря, води відкритого моря, міжнародний район морського дна [6, с. 35–36].

Приналежність частини Світового океану до одного із зазначених видів просторів визначає відповідно правове положення або правовий статус цієї або іншої частини моря. Правовий же статус будь-якого морського простору впливає на зміст та порядок встановлення правового режиму у даній акваторії. Вихідними засадами міжнародного морського права при визначенні правового статусу і правового режиму вищевказаних юридичних видів морських просторів має слугувати принцип поваги державного суверенітету та принцип свободи відкритого моря [136, с. 15].

Класифікація морських просторів, що визначається доктриною міжнародного права, сприяє чіткому визначенню прав держави по відношенню до цих просторів і встановленню зрозумілого правового статусу кожного з них [77, с. 10]. На думку професора С. Молодцова, доречною є класифікація, яка розкриває не тільки загальні, але й специфічні риси таких просторів, як, наприклад, внутрішні морські води або територіальні води (територіальне море), територіальне море або архіпелажні води, прилегла зона або економічна зона. З його точки зору, така класифікація має враховувати і те, що певний морський простір складається з вод, які мають різний правовий статус [137, с. 50].

При цьому всі автори дотримуються думки, що під правовим статусом слід розуміти юридичну природу тієї чи іншої частини Світового океану, її правове становище в системі міжнародно-правових категорій морських просторів (територіальне, відкрите море, архіпелажні води і т.д. [184, с. 15]. Натомість, як вважає професор О. Шемякін, правовий режим необхідно тлумачити як систему юридичних норм, які регламентують права та обов'язки суб'єктів у сфері використання морського простору [231, с. 20]. Крім того, міжнародно-правовий режим морських просторів, що об'єднані загальним терміном Світовий океан, визначається державами, а його регулювання здійснюється за допомогою механізмів та принципів як звичаєвого, так і договірної права [185, с. 22].

На переконання В. Авхадєєва, правовий статус об'єкта обумовлений його приналежністю. Під правовим статусом він розуміє усю сукупність правових норм, які регулюють правове положення тих чи інших просторів. Разом з тим, правовий режим являє собою сукупність норм, що визначають порядок використання об'єкта, розпорядження та володіння ним. Від правового режиму варто відрізнити правовий статус, який включає право володіння відповідними просторами та ресурсами в їх межах [1, с. 12].

Необхідно підкреслити, що правовий режим морських просторів Світового океану тісно пов'язаний з встановленим у його акваторіях міжнародним правопорядком. Доречно погодитись із запропонованим визначенням цього міжнародно-правового поняття М. Лазарєвим. На його думку, в широкому розумінні правопорядок у Світовому океані – це встановлений нормами морського права (міжнародного або національного) порядок відносин між державами у зв'язку з використанням Світового океану в якості морських шляхів, джерела природних і мінеральних ресурсів, енергії наукових знань, простору, який використовується у промислових, рекреаційних цілях, а також для збереження морської та глобальної екологічної рівноваги. У вузькому розумінні міжнародний правопорядок у Світовому океані – це вищезазначений порядок відносин держав у морях і океанах, встановлений нормами тільки міжнародного морського права (без внутрішньодержавного права) [101, с. 123].

З точки зору сучасних наукових підходів, класифікація морських просторів у юридичній площині повинна здійснюватись з урахуванням правового статусу та його особливостей. Такий концептуальний підхід відповідає історично сформованій традиції у науковій царині міжнародного морського права і спирається на окремі положення КМП 1982 р. Відповідно до неї сучасні російські дослідники поділяють Світовий океан умовно на три основні юридичні категорії морських просторів: 1) ті, що є невід'ємною частиною території прибережної держави, в межах якої діє її суверенітет

(внутрішні води, територіальне море); 2) ті, що не входять до складу території прибережної держави, але підлягають його юрисдикції (виключна економічна зона, прилегла зона, континентальний шельф); 3) ті, що не підлягають ні суверенітету, ні юрисдикції будь-якої держави (відкрите море, Міжнародний район морського дна) [38, с. 66–67].

На переконання професора А. Мовчана, міжнародно-правові норми, які регулюють правовий статус морських просторів, дають відповідь лише на питання про те, чи підпорядковані зазначені водні простори суверенітету будь-якої держави або ж ні. Для встановлення чіткого правового порядку певної діяльності держав у межах відповідних просторів необхідні також норми, які визначають правовий режим цих морських просторів і конкретні права та обов'язки держав стосовно юридично встановлених видів використання і освоєння державами тих чи інших просторів морів та океанів. Тому норми міжнародного морського права щодо правового статусу і правового режиму морських просторів доповнюють один одного та тісно пов'язані між собою [127, с. 9].

Особливе місце у класифікації морських просторів за такими критеріальними ознаками, як правовий статус і правовий режим, займає Арктика. Разом з тим, правова класифікація морських просторів, що остаточно сформувалася із прийняттям міжнародної КМП 1982 р., відкриває перспективні можливості для аргументованого визначення правового становища ПЛО та його міжнародно-правового режиму.

У цьому сенсі варто привернути увагу до дискусійних аспектів проблеми тлумачення та використання у міжнародно-правовій думці понять «правовий статус» і «правовий режим». Зауважимо, що в окремих випадках смислова інтерпретація цих термінів та методологічні підходи щодо їх співвідношення різняться між собою. Зокрема, щодо території в рамках міжнародного права, у тому числі й міжнародного морського права, вживаються два поняття: «правовий статус», який визначає положення даної

території відносно суверенітету будь-якої держави і «правовий режим», що складає систему юридичних норм і правил, які регулюють діяльність та поведінку суб'єктів права на відповідній території. Доцільно погодитися з конструктивною позицією у цьому питанні професора С. Молодцова, який, наприклад, вважає, що обидва ці поняття тісно пов'язані між собою, проте не є рівнозначними. Їх взаємозв'язок є переконливим лише у тому випадку, коли в межах відповідної території між державою, що здійснює суверенітет над нею, та іншими державами, виникають ситуації або відносини, які не передбачені і не врегульовані міжнародно-правовим режимом, встановленим для даної території [137, с. 47]. З нашої точки зору, не досить переконливою є позиція професора Л. Тимченка, який наголошує на тому, що з метою запобігання термінологічної плутанини поняття «режим» («правовий режим») і «статус» («правовий статус») слід використовувати як рівнозначні. Разом з тим, ми розділяємо його точку зору про те, що чіткість у визначенні правового становища території можна досягти тільки шляхом одночасного дослідження як її юридичної природи, так і правового режиму [155, с. 38; 208, с. 355].

Для глибокого, об'єктивного розуміння сутності та співвідношення термінологічних понять «правовий статус» і «правовий режим» у контексті особливостей арктичного регіону методологічне значення мають положення КМП 1982 р. У ній, зокрема, термін «режим» («правовий режим») означає у смисловому значенні сукупність норм, що регулюють певне явище в рамках фундаментальних положень, які формують правовий базис кожної просторової категорії. В свою чергу, остання в Конвенції 1982 р. позначена поняттям «статус» («правовий статус»). Крім того, у КМП 1982 р. не тільки розкрито сутність цих міжнародно-правових категорій, але й чітко розмежовані поняття «правовий статус» і «правовий режим». Наприклад, у п. 4 ст. 49 КМП 1982 р. зазначено, що «режим архіпелажного проходу морськими коридорами, що встановлюються у цій частині, в інших

відношеннях не зачіпає статусу архіпелажних вод, включаючи морські коридори». Аналогічний підхід застосовується і в п. 1 ст. 34 КМП 1982 р. стосовно проток, які використовуються для міжнародного судноплавства. Правовий режим проходження через ці протоки «не зачіпає в інших відношеннях правового статусу вод, які утворюють такі протоки» [140, с. 140–141]. Наведені нами окремі положення п. 4 ст. 49 і п.1 ст. 34 КМП 1982 р. свідчать, що у міжнародному праві при аналізі та практичному розв'язанні територіальних питань нерідко застосовуються поняття «правовий статус» або «правовий режим», які не є тотожними за своїм смисловим значенням. Проте, під час дослідження правового становища того або іншого територіального простору ці поняття не доречно розглядати окремо, оскільки вони нерозривно пов'язані між собою і перебувають у певній залежності один від одного.

З юридичної точки зору, більш доцільно класифікувати морські простори з врахуванням одночасно правового статусу та правового режиму кожного з них [137, с. 50]. У даному випадку заслуговує на увагу аргументований підхід О. Висоцького, згідно з яким під міжнародно-правовим статусом варто розуміти «правову природу тієї чи іншої частини океану та моря, їх правове положення в системі правових категорій морських просторів» [184, с. 15]. Під міжнародно-правовим режимом морських просторів, що об'єднуються загальним терміном Світовий океан, фахівці розуміють сукупність усіх прав і обов'язків, які визнаються за державами як звичаєвим, так і договірним міжнародним правом [185, с. 22]. На думку професора О. Шемякіна, правовий статус, якщо розглядати його як правове положення цієї чи іншої категорії водного простору в загальній системі правових категорій морських просторів, залежить не тільки від можливості поширення на цю категорію суверенітету держави, але й від її правового режиму, встановленого нормами міжнародного морського права. Застосовуючи методологічний підхід, він вважає більш коректним у

сучасному міжнародному морському праві виділити чотири групи морських просторів: 1) простори, які входять до складу державної території та мають національно-правовий режим; 2) простори з міжнародно-правовим режимом; 3) простори зі змішаним режимом; 4) простори зі спеціальними правовими режимами [231, с. 22–23].

На наше переконання, заслуговує також на увагу точка зору професора Л. Тимченка, який вважає, що на основі критерію юридичної природи можна дати таку міжнародно-правову класифікацію територій: 1) державна територія; 2) міжнародна територія спільного користування; 3) континентальний шельф [208, с. 354].

Виходячи з наукового аналізу понять «правовий статус» і «правовий режим» стосовно морських та сухопутних просторів, здійснимо спробу дати визначення їх сутності з врахуванням особливостей арктичного регіону. З нашої точки зору, правовий статус Арктики являє собою систему юридичних норм, які визначають правове положення північних полярних просторів по відношенню до суверенітету держав. Натомість, правовий режим Арктики – це система норм міжнародного і внутрішньодержавного права, які визначають права та обов'язки держав щодо використання просторів арктичного регіону. Дані поняття не є тотожними, але є взаємопов'язаними між собою.

Необхідно підкреслити, що проблеми сучасного міжнародно-правового режиму Арктики обумовлені, насамперед, різними підходами до визначення юридичної природи та правового статусу північного полярного регіону [149, с. 129]. З одного боку, його можна розглядати в якості відкритого моря з усіма можливими міжнародно-правовими наслідками. З іншого боку, значна частина ПЛО являє собою крижану поверхню, а тому може розглядатись як особливий вид державної території п'яти арктичних держав, які прилягають до нього. Необхідно враховувати і ту обставину, що на крижані поля, які знаходяться в межах арктичного сектора прибережної

держави, не поширюється правовий статус його сухопутної території [146, с. 19].

За допомогою вищезазначених чинників можна пояснити відмінність позицій арктичних держав при застосуванні міжнародно-правових і внутрішньодержавних актів для розв'язання спірних проблем та дискусійних питань щодо використання просторів та ресурсів Арктики [116, с. 386]. До речі, сучасне міжнародне морське право не містить положень, які поширюють на всю Арктику верховенство прилеглих до ПЛО держав. Зокрема, морські простори ПЛО за своїм статусом розподілені на ті ж категорії, що й морські простори всього Світового океану, правовий режим яких визначається положеннями КМП 1982 р. Натомість, правовий режим Арктики, спираючись на норми міжнародного права, а також внутрішньодержавного права прибережних держав, не повинен в принципі відрізнятися від інших просторів Світового океану. Разом з тим, враховуючи особливі кліматичні умови та екологічну вразливість північного полярного регіону, арктичні держави можуть застосовувати національні законодавчі акти для запобігання ризикам, які пов'язані із забрудненням морського середовища даного регіону [116, с. 389].

На думку фахівців з міжнародного права, правовий режим Арктики характеризується всебічним і, безперечно, правовим пріоритетом прав та інтересів держав вищезазначеного регіону. Важливою обставиною є те, що *status quo*, який утвердився в північному полярному регіоні, закріплений не тільки нормативними актами арктичних держав, але і міжнародним визнанням як очевидно виявленим, так і мовчазним [127, с. 7]. Для визначення юридичної природи та правового режиму Арктики необхідним є з'ясування фундаментальних відмінностей ПЛО від Індійського, Тихого та Атлантичного океанів. Вони, зокрема, визначаються наступними факторами:

- 1) ПЛО є найменшим із перелічених океанів за площею та глибиною. Тільки ПЛО має багатовікову крижану поверхню, яка займає значну частину

його площі. Будь-яке велике забруднення морського середовища в ПЛО може стати екологічною катастрофою, насамперед, для прибережних арктичних держав, їх населення;

2) тільки ПЛО наполовину оточений узбережжям лише таких п'яти держав, як США (через півострів Аляска), РФ, Канада, Норвегія та Данія (через о. Гренландія);

3) з усіх океанів світу ПЛО є найбільш віддаленим від традиційних міжнародних судноплавних шляхів.

Проте, головна відмінність, яка відрізняє ПЛО від інших океанів, полягає в тому, що його територія, за винятком деяких регіонів, постійно або ж більшу частину року покрита кригою. Саме тому арктичні морські простори не можна розглядати під тим же кутом зору, що й морські простори взагалі [137, с. 139]. Особливе географічне положення, яке відрізняється від розташування всіх інших морських просторів, значною мірою визначає міжнародно-правовий статус просторів ПЛО [9, с. 23].

Необхідно зазначити, що правовий статус морських просторів Арктики в цілому визначається принципами та нормами міжнародного права, які застосовуються до всіх інших морських акваторій Світового океану та закріплені в Женевських конвенціях 1958 р. і КМП 1982 р. Зокрема, суверенітет і юрисдикція арктичних держав можуть поширюватися не на всю територію умовних секторів Арктики, а лише на ту частину вод ПЛО та його підводних просторів, які омивають сухопутні ділянки цих країн або є прилеглими до них [119, с. 575].

У сучасних умовах серед арктичних морських просторів можна виділити простори, що є складовою частиною державної території прибережної держави, на які поширюються її суверенітет і юрисдикція (внутрішні води, територіальне море). Правовий режим таких просторів встановлює прибережна держава з урахуванням її відповідних міжнародних

зобов'язань. Інша частина морських просторів має статус міжнародної території, правовий режим якої визначається виключно міжнародним правом. На думку авторитетного юриста-міжнародника І. Лукашука, специфіка міжнародно-правового режиму морських просторів Арктики обумовлена низкою таких чинників. По-перше, природа Арктики є особливо чутливою до негативних зовнішніх впливів. У зв'язку з цим арктичні держави прийняли закони щодо охорони навколишнього середовища північного полярного регіону. По-друге, особливості міжнародно-правового режиму Арктики пов'язані із здійсненням судноплавства прибережними державами в морських арктичних просторах. Зокрема, Норвегія та Канада встановили своїм законодавством особливий режим судноплавства. Крім того, РФ розглядає Північний морський шлях (далі – ПМШ в якості історично сформованої єдиної російської національної комунікації [103, с. 156]. Слід підкреслити, що на відміну від Антарктики, Арктика на початку XXI століття не має консолідованого правового режиму. В сучасних умовах не існує також спеціального міжнародно-правового акту, який би визначав правовий статус і правовий режим Арктики. В даному випадку доречно виділити декілька проблемних аспектів, які стосуються концептуальних підходів до формування правового статусу північного полярного регіону. По-перше, в жодному з міжнародних договорів не закріплено єдиного загального визначення поняття «Арктика». Дослідники дотримуються переважно різних поглядів щодо тлумачення юридичної природи і правового статусу цього унікального за природним ресурсним потенціалом та можливостями правового регулювання унікального регіону земної кулі. По-друге, до теперішнього часу у міжнародно-правових документах та на законодавчому рівні арктичних держав чітко не визначено територіальні та географічні межі Арктики, а натомість використовується усталене географічне поняття. По-третє, правовий режим Арктики не є цілісним, тобто він визначається нормами міжнародного права, а також частково – нормами національного законодавства держав арктичного регіону переважно в сфері охорони

навколишнього середовища. Це значно ускладнює розробку та прийняття єдиних для всіх держав міжнародно-правових норм щодо регулювання їх діяльності в північному полярному регіоні.

Таким чином, такі міжнародно-правові термінологічні поняття, як «правовий статус» і «правовий режим», що застосовуються для юридичної характеристики морських просторів, мають методологічне значення для сутнісного розуміння особливостей правового статусу та правового режиму Арктики. Незважаючи на специфіку і певну недосконалість їх дефініцій, вони концептуально пов'язані між собою, а їх діалектичний взаємозв'язок є теоретичним підґрунтям для дослідження спірних питань, які виникають у північному полярному регіоні. На нашу думку, правовий статус Арктики визначає правове положення арктичних просторів відносно державного суверенітету держав, а правовий режим Арктики – права та обов'язки держав щодо їх використання.

2.2. Концептуальне та юридичне обґрунтування територіальних претензій арктичних держав у полярному регіоні

Обґрунтування територіальних претензій в Арктиці в історичному та в сучасному контексті отримало відповідне логічне міжнародно-правове оформлення як на концептуальному, так і на законодавчому рівні. До однієї з таких міжнародно-правових концепцій слід віднести *секторальну концепцію* (концепцію «полярних секторів»). На нашу думку, на підставі конструктивно-критичного аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених можна виокремити відносно самостійні, проте взаємопов'язані між собою, наступні хронологічно окреслені етапи і тенденції формування та еволюції секторального підходу щодо поділу Арктики:

- 1) XIX – початок XX ст. – формування секторальної концепції, визначення її сутнісних засад і принципів;
- 2) 20 – 30-ті рр. XX ст. – обґрунтування в науці міжнародного права правових підстав арктичних держав на володіння полярними секторами;
- 3) 50 – 80-ті рр. XX ст. – теоретична і фактологічна аргументація юристами-міжнародниками поширення суверенітету та юрисдикції арктичних держав на полярні сектори;
- 4) кінець XX – початок XXI ст. – критичне переосмислення у міжнародно-правовій думці відповідності секторальної концепції новітнім тенденціям розвитку міжнародного права [157, с. 253].

Варто зазначити, що вже у XIX ст. західні юристи-міжнародники (Ф. Хіггінс, П. Фошіль, П. Гейльборн, Ч. Хайд) в процесі наукового дослідження формування правового режиму арктичних просторів запропонували три основні теоретичні підходи до розробки міжнародно-правових норм, які мають регламентувати освоєння та використання природно-ресурсного потенціалу північного полярного регіону. Їх наукові

погляди на правове положення Арктики узагальнено в таких теоріях: 1) простору загального користування; 2) міжнародного спільного володіння – кондомініуму; 3) системи секторів [7, с. 201; 59, с. 111]. Методологічною серцевиною секторальної концепції є теорія системи секторів. На думку англійського юриста-міжнародника Ч. Хайда, її сутність полягає в обґрунтуванні права прибережних держав встановлювати кордони полярних володінь у секторах, вершиною яких є Північний полюс, основою – їх арктичне узбережжя, а в якості бокових меж виступають меридіани, які проходять через крайні точки північного узбережжя вищезазначених країн [110, с. 269]

Необхідно підкреслити, що застосування «системи секторів» до Арктики зазнало певної протидії з боку окремих фахівців з міжнародного права. Якщо деякі західні вчені (наприклад., П. Фошіль, Д. Міллер, М. Ліндлі) визнавали певною мірою секторальний поділ Арктики, то канадський професор Д. Фаранд, висловлюючи погляди більшості західних юристів-міжнародників, дійшов висновку, що ні звичаєве, ні договірне право не дають правових підстав для арктичної секторальної концепції. Тим більше, що, на його погляд, теорія суміжності не може слугувати юридичною основою для даної концепції [207, с. 13].

В 20-30-х роках ХХ століття активну наукову підтримку арктичній секторальній концепції висловили радянські дослідники, вважаючи її правомірною і доцільною з юридичної та політичної точок зору. На переконання Є. Коровіна, розширення легітимного права СРСР на водні простори радянського сектора Арктики має бути оформлено на законодавчому рівні [97, с. 46]. Певний внесок в інституювання секторальної концепції було зроблено В. Лахтіним. В опублікованій у 1928 р. науковій праці на основі використання різноманітного нормативно-правового матеріалу, який характеризував правовий статус Арктики, він здійснив спробу обґрунтувати права СРСР на північні полярні простори в межах

радянського сектору [102, с. 25-40]. Зокрема, В. Лахтін вказував на необхідність підпорядкування правового режиму вод ПЛО, вільних від крижаного покриву, хоч би й обмеженому суверенітету арктичних держав за секторами їх тяжіння. Варто зазначити, що солідарність з концептуальними ідеями В. Лахтіна висловив норвезький юрист Г. Смедал [274].

Подібних точок зору щодо концепції «полярних секторів» дотримувалися такі зарубіжні дослідники, як професор Л. Брейтфус і С. Сіґріст та ін. [161, с. 119]. У свою чергу, це дало підставу М. Зінгеру в 1935 р. зробити висновок про те, що в радянській фаховій літературі погляди на поширення суверенітету СРСР у межах його сектору не тільки на землі та острови, але й на крижані утворення, морські простори і повітряний простір над ними, є загальноприйнятими [69, с. 19]. На нашу думку, наступним етапом у науковій розробці секторальної концепції слід вважати появу творчих здобутків радянських і зарубіжних юристів-міжнародників в 50-80-ті роки ХХ ст., які в сучасних умовах розвитку науки міжнародного права вимагають до себе критичного ставлення з боку фахівців. Розгорнуту та оновлену на теоретичному і фактологічному ґрунті аргументацію, пов'язану з поширенням суверенітету СРСР на полярні моря в його секторі, а також порівняльний аналіз юридичної природи Арктики та Антарктики було здійснено в дослідженнях В. Дурденевського [59], С. Вишнепольського [34], Г. Гусліцера [37] та ін. Разом з тим, С. Вишнепольський серед пріоритетних проблем правового положення Арктики розглядав саме питання, що пов'язані з секторальним принципом її поділу між державами [34, с. 36]. Загалом, підтримку секторальній концепції висловила не лише більшість радянських юристів-міжнародників, але і певна частина західних юристів та державних діячів північних держав [62, с. 187]. Крім того, вищезгадуваний нами професор і почесний декан юридичного факультету Колумбійського університету в Нью-Йорку Ч. Хайд позитивно оцінював систему полярних секторів [222, с. 59].

Загалом, у міжнародно-правовій літературі зазначеного періоду значну увагу було приділено з'ясуванню сутності поняття «полярний сектор» (арктичний сектор). Зокрема, П. Однопозов запропонував наукову дефініцію вищевказаного поняття, яка, до речі, з певними модифікаціями використовується і сучасними дослідниками. З його точки зору, полярний сектор – це морська та сухопутна територія арктичного району, основою якого є лінія зовнішнього краю територіальних вод прибережної держави, а її боковими межами – меридіани, що йдуть від крайніх точок морського державного кордону в напрямку до Північного полюсу, який і є вершиною відповідного сектора [146, с. 8].

Підписання СРСР КМП 1982 р. започаткувало новітній етап для об'єктивного, конструктивно-критичного осмислення сутності та значення секторальної концепції, враховуючи сучасні тенденції розвитку міжнародного морського права. В даний період вітчизняні та зарубіжні дослідники здійснили творче обґрунтування альтернатив секторальній концепції. Однією із таких є, насамперед, концепція «інтернаціоналізації» Арктики. Зауважимо, що КМП 1982 р. безпосередньо не скасовує секторальний принцип визначення статусу територій в Арктиці, але й не підтверджує його [133, с. 382].

В деяких навчальних посібниках з міжнародного права правовий статус Арктики обґрунтовується за допомогою концепції «полярних секторів». Розкриваючи сутність цієї концепції, вітчизняні юристи-міжнародники підкреслюють, що згідно з нею усі землі та острови, які знаходяться в межах полярного сектора відповідної держави, а також крижані поля, прилеглі до берега, входять до складу її державної території. Арктичним сектором є простір, основою якого є узбережжя держави, а боковою лінією – меридіани від Північного полюсу східних і західних кордонів цієї держави. Судна та літаки інших держав можуть плавати та літати в межах арктичного сектора лише зі згоди прибережної держави,

причому тільки в мирних і наукових цілях [134, с. 191–192]. В цілому, канадські дослідники виступали на користь секторального поділу північного полярного регіону. Кардинальні ідеї на рахунок розширення міжнародно-правової сфери застосування концепції «полярних секторів» висловлює Д. Фаранд. В узагальненому вигляді вони були оприлюднені ним під час виступу на конференції Американської асоціації міжнародного права у Вашингтоні в 1989 р. [78, с. 259].

У новітніх міжнародно-правових виданнях юридична основа секторальної концепції трактується як визнання права прибережних держав встановлювати кордони полярних володінь в секторах [12, с. 24]. В якості термінологічних концептів секторального підходу щодо поділу Арктики російські дослідники використовують такі модифіковані поняття, як «секторальний принцип» володінь в Арктиці, концепція «полярних секторів» (секторальна концепція) та ін. [110, с.148-149; 114, с. 381,384; 119, с. 574].

Необхідно зазначити, що в сучасній літературі з міжнародного права можна зустріти суперечливі точки зору щодо сутності, юридичної природи та значення секторальної концепції. Так, з одного боку, деякі зарубіжні вчені дотримуються точки зору, згідно з якою правовий режим арктичних просторів повинен визначатися на основі застосування секторального принципу [12, с. 6]. З іншого боку, російські дослідники стверджують, що у міжнародному публічному праві відсутній такий правовий титул як секторальний принцип [8, с. 6]. На сьогоднішній день досліджена в 20-х рр. ХХ ст. професором В. Лахтіним і розвинута радянською школою юристів-міжнародників секторальна концепція критично переосмислюється на підставі ґрунтовної джерельної бази із врахуванням нових тенденцій і парадигм розвитку міжнародно-правової науки та практики. Натомість, концепція секторального поділу Арктики нерідко викликає негативне сприйняття у фаховій літературі. Це, зокрема, пояснюється відсутністю правових підстав для реалізації її на практиці [74, с. 222]. Безперечно,

секторальна концепція як один із підходів до оцінки правового статусу північних полярних просторів не отримала належного визнання в національних нормативно-правових актах або міжнародних договорах, укладених арктичними державами. Крім того, сам термін «арктичний» або «полярний сектор» не використовується у міжнародно-правових документах. Проте, з нашої точки зору, концептуальне обґрунтування юридичного механізму секторального поділу Арктики має не лише методологічне, науково-пізнавальне, але і прикладне значення, оскільки він застосовувався на практиці деякими арктичними державами. Зауважимо, що формування концепції «полярних секторів» стало своєрідним імпульсом для формування альтернативних міжнародно-правових доктрин. Загалом, виникнення та розвиток секторальної концепції відбувалися не лише в царині теоретичних розробок і підходів, але і в нормативно-правовій практиці арктичних держав. Разом з тим, юридичне підґрунтя концепції «полярних секторів» було закладено у ХІХ ст. шляхом укладання низки міжнародних угод та договорів. До них слід віднести російсько-американську конвенцію 1824 р., російсько-англійську конвенцію 1825 р. та російсько-американський договір 1867 р. [62, с. 184]. Варто підкреслити, що становлення і юридичне оформлення концепції «полярних секторів» активно відбувалось на початку ХХ ст. Натомість, офіційно секторальний принцип було висунуто канадським урядом у 1904 році, коли Департамент внутрішніх справ Канади опублікував карту з нанесеними на ній лініями сектора між 60 і 141 меридіанами відповідно східної та західної довготи. Крім того, вищезазначені кордони були проведені до самого Північного полюсу [9, с. 29]. Канада є першою із арктичних держав, яка зробила офіційну заяву на законодавчому рівні про свої права на арктичний сектор. Виступаючи в парламенті в 1907 році, сенатор П. Пуар'є, зокрема, висунув тезу про те, що секторальний принцип розмежування просторів Арктики дозволить уникнути «труднощів» і «конфліктів», оскільки кожна держава, яка є прибережною, «поширює свої володіння до Північного полюсу» [5, с. 285]. Він також запропонував

сенаторам виступити з офіційною заявою про поширення юрисдикції Канади на «всі землі та острови, які розташовані на північ від домініону і простягаються до Північного полюсу» [97, с. 44]. В цьому зв'язку деякі російські дослідники стверджують, що сенатор П. Пуар'є є автором секторальної концепції [8, с. 28]. В 1921 році Канада оголосила, що всі землі та острови на північ від канадської континентальної частини знаходяться під її суверенітетом, а в 1922 році прем'єр - міністр Канади М. Кінг зробив заяву про приналежність Канаді острова Врангель [19, с. 106]. Незважаючи на те, що уряд СРСР висловив офіційний протест стосовно цієї заяви, а на острові в 1924 році було встановлено прапор СРСР, проте позиція уряду Канади переконливо засвідчила його рішучі наміри реалізувати концепцію «полярних секторів». Зокрема, французький професор Ф. де Хартінг, аналізуючи територіальні претензії Канади в Арктиці, зазначив, що канадський сектор отримав тріумфальну перемогу в 1923 році [257, р. 39]. Загалом, в 1925 році було прийнято доповнення до Закону Канади «Про північно-західні території», яке заборонило всім іноземним державам займатись будь-якою діяльністю в межах канадських арктичних земель і островів без особливого на це дозволу канадського уряду [267, р. 45–50]. В 1926 році вимоги були підтверджені спеціальним королівським наказом. У цьому ж році згідно із законодавчими актами Канади було передбачено заснування «Заповідника арктичних островів». Відповідно до канадського законодавства північні кордони цього заповідника співпадали з кордонами арктичного сектора держави [143, с. 12–14; 284, р. 73].

Слід зазначити, що в основу канадських законодавчих актів 1925, 1926 і 1929 рр. було покладено основні положення і принципи секторальної концепції. Разом з тим, в них немає жодного слова про поширення суверенітету держави на морські простори в межах свого сектору. В цілому, позиція Канади у ставленні до секторальної концепції має суперечливий характер. З одного боку, канадський уряд неодноразово заявляв, що

суверенітет держави поширюється тільки на землі та острови в межах сектору, а з іншого, було чимало свідчень про прагнення Канади поширити свій суверенітет також і на арктичні морські простори. Зокрема, застосування Канадою секторальної системи в Арктиці передбачає, що канадський арктичний сектор включає тільки землі та острови в межах самого сектора. Зауважимо, що деякі канадські юристи почали тлумачити положення національного законодавства значно ширше, тобто поширювати їх на морські простори. Безумовно, США та інші держави негативно поставилися до цього. Разом з тим, для захисту своїх інтересів Канада в 1970 році прийняла Закон про запобігання забрудненню арктичних вод, дія якого поширювалася на морські води шириною 100 морських миль в межах сектора [206, с. 143]. Крім того, територіальні претензії канадського уряду на сектор у північному полярному регіоні мали не декларативний, а чітко окреслений політико-правовий характер. У цьому відношенні заслуговує на увагу точка зору відомого норвезького юриста Г. Смедала. За його словами, канадські претензії на арктичний сектор були «висунуті різними способами і в різних випадках» [274, р. 65–66]. Аналогічної точки зору дотримувався авторитетний юрист-міжнародник Ч. Хайд [222, с. 59].

Натомість, США висловили свої правові претензії на арктичний сектор на північ від Аляски, маючи намір приєднати Північний полюс до своїх володінь. Міністр військово-морських сил США Е. Дембі, виступаючи в 1924 році в Комісії Палати представників при обговоренні проекту польоту дирижабля «Шенандоа», підкреслив, що Північний полюс є продовженням Аляски, а тому власністю американської держави слід вважати всі ненаселені території на північ від Аляски, зокрема, у відповідному американському секторі [144, с. 122]. Таку позицію офіційного представника США підтримали і в наукових колах. Загалом, американський юрист Д. Міллер у статті, яку було опубліковано в 1925 році, показав практичну доцільність секторального поділу просторів Арктики між прилеглими до ПЛЮ

державами, включаючи США. На його думку, правовою основою для встановлення арктичного сектору США є російсько-англійська конвенція 1825 р. і російсько-американський договір 1867 р., в яких позначені секторальні кордони в Арктиці [117, с. 129]. З точки зору Ч. Хайда, географічні особливості полярних районів «посилюють можливість застосування системи секторів в районах, що розташовані навколо Північного Полюсу» [222, с. 65–65]. З кінця 1920-х років Вашингтон не визнавав секторальний поділ Арктики, але і не заперечував його правомірність. Питання про висунення США своїх територіальних претензій на арктичний сектор знову стало актуальним, коли в 1968 році американські нафтові компанії відкрили поклади нафти в районі протоки Прудо (Аляска). Запаси нафтових родовищ були оцінені експертами в 15 млрд. баррелей, що в три рази перевищує поклади східного Техасу [62, с. 188].

В подальшому США як на офіційному рівні (перш за все, протидіючи Канаді в її реалізації прав в арктичному секторі), так і на рівні доктрини міжнародного права висловлювали свою незгоду щодо застосування в Арктиці секторального принципу [284, р. 82]. На думку Я. Броунлі, застосування секторального принципу в північному полярному регіоні «виглядає певною мірою абсурдно, коли мова йде про претензії на суверенітет по відношенню до вузької смужки, що простягається до Північного полюсу» [24, с. 238].

Необхідно підкреслити, що СРСР став другою державою, яка на законодавчому рівні закріпила меридіанні кордони свого арктичного сектора. Ноту МЗС Російської імперії від 20 вересня 1916 року варто розглядати як перший офіційний документ, в якому визначено правовий статус земель, розташованих у російській арктичній зоні. Цю правову позицію підтримував і радянський уряд. Так, у Меморандумі уряду СРСР уряду США від 4 листопада 1924 року народним комісаріатом закордонних справ було підтверджено нотифікацію Росії 1916 р. про територіальну приналежність

РРФСР всіх земель та островів, які складають невід'ємну частину російської території і являють собою «північне продовження сибірського материкового плоскогір'я» [57, с. 531]. Остаточний юридичний статус радянського сектора Арктики був оформлений на законодавчому рівні у 1926 році. 15 квітня цього ж року Президія ЦВК СРСР прийняла постанову «Про оголошення територією Союзу РСР земель і островів, розташованих у Північному Льодовитому океані». В даній постанові було зазначено, що до території Радянського Союзу належать всі як відкриті, так і ті, які можуть бути відкриті в майбутньому землі та острови, розташовані у ПЛО на північ від узбережжя СРСР до Північного полюсу в межах між меридіанами 32 градуси 4 хвилини 35 секунд східної довготи і 168 градусів 49 хвилини 30 секунд західної довготи від Грінвіча [109, с. 233]. Підписавши у 1997 році КМП 1982 р., РФ відмовилась від претензій на одноосібні полярні володіння СРСР, які закріплені Декретом ЦВК в 1926 році. На підставі аналізу національного законодавства СРСР і Канади можна зробити висновок про те, що теоретико-правові підходи цих держав до секторального принципу як доктринального засобу обґрунтування власних претензій на арктичні простори в основному збігалися. На переконання професора О. Вилегжаніна, права РФ на морські райони її арктичної зони визначені такими положеннями Міжнародного Суду ООН, як *ipso facto* (в силу фактичних обставин) та *ab initio* (першопочатково) [31, с. 95].

Зауважимо, що питання про данський полярний сектор було розв'язане 5 квітня 1933 року, коли постійна Палата міжнародного правосуддя своїм рішенням підтвердила суверенітет Данії над всім островом Гренландія [113, с. 125]. В свою арктичну область держава включила не тільки острів Гренландія, але й Фарерські острови. Загалом, у 1953 році Гренландія була проголошена невід'ємною частиною Королівства Данії, а в 1979 році вона отримала право на автономію в питаннях внутрішньої політики. У 2009 році острову було надано більш повне самоуправління, яке дозволяє йому

повністю розпоряджатися своїми природними ресурсами. В сучасних умовах Данія зберігає свій контроль над зовнішньою політикою та обороною Гренландії. В свою чергу, перехід до самоуправління отримав підтримку на гренландському референдумі та в данському парламенті – фолькетингу. В перспективі вона може повністю звільнитися від опіки з боку своєї колишньої метрополії [5, с. 11]. Стосовно норвезького арктичного сектору, то варто підкреслити, що Норвегія встановила суверенітет та відповідну юрисдикцію над архіпелагом Шпіцберген згідно Паризького договору 1920 р. [62, с. 187].

В цілому, арктичний секторальний принцип, який підтримали арктичні держави не лише на політичному, але й законодавчому рівні, був обумовлений історичними, географічними та іншими особливостями північного полярного регіону. На думку професора А. Ковальова, секторальний поділ Арктики в момент його здійснення не викликав будь-яких претензій з боку інших неарктичних держав, а тому де-факто був прийнятий. Разом з тим, фактичне визнання секторальної концепції продовжувало діяти до тих пір, поки розвиток науки і техніки не дозволив державам приступити до практичної розвідки та розробки природних ресурсів Арктики. Метою секторального поділу арктичних просторів стало цілком обґрунтоване прагнення окремих держав, зокрема, Канади і РФ вилучити із дії загальних принципів і норм міжнародного морського права райони, географічні та кліматичні особливості яких мають важливе для них значення [74, с. 120].

Необхідно зазначити, що США, Норвегія та Данія, на відміну від Канади і РФ, не приймали спеціальних актів стосовно арктичних районів, прилеглих до їх території, а також офіційно не визнавали міжнародно-правового підґрунтя для секторального поділу Арктики.

Спроби деяких російських юристів-міжнародників виступити на захист секторального поділу Арктики та закріпити його у національному

законодавстві арктичних держав, мотивуючи це наявністю у РФ полярних володінь та накопиченим досвідом щодо освоєння просторів у ПЛО, є недостатньо переконливими. Заслуговує на увагу слушна думка зарубіжних фахівців з міжнародного права про те, що зміна міжнародно-правової ситуації у світі, яка пов'язана з набранням у 1994 році юридичної чинності КМП 1982 р., ставить під сумнів доцільність історичних екскурсів в якості основного аргументу на користь секторальної концепції [114, с. 388–389]. Разом з тим, це не виключає потребу в ґрунтовному науково-коректному аналізі вищевказаної міжнародно-правової доктрини.

В цілому, такі арктичні держави, як США, Данія і Норвегія не встановили власних секторів у північному полярному регіоні та відповідним чином не підтримали секторальний принцип поділу Арктики. Натомість, США категорично відкидають застосування секторальної концепції на практиці. Зауважимо, що спочатку вони визнавали законність встановлення полярних секторів в Арктиці, проте пізніше, зважаючи на відсутність можливості через своє географічне положення встановити власний широкий арктичний сектор, виступили проти секторального принципу [9, с. 32]. На сьогоднішній день США не визнають секторальної концепції, оскільки виступають за «інтернаціоналізацію» арктичного регіону, розглядаючи Арктику як частину відкритого моря. Керуючись власними воєнно-стратегічними та іншими прагматичними інтересами, американський уряд вважає, що дотримання та практична реалізація секторальної концепції всіма арктичними державами зможе суттєво обмежити можливості використання військово-морських сил США в Арктиці. Офіційні представники американської влади наполягають на тому, що до арктичних морів, за винятком 12-мильних територіальних вод, цілком можливим є застосування лише тих юридичних норм, які регулюють правовий режим відкритого моря. Крім того, США здійснюють постійний тиск на Канаду з метою внесення відповідних корективів у підходах цієї держави до секторальної концепції.

Аналізуючи позицію інших арктичних держав до обґрунтування правового статусу і режиму Арктики на основі секторальної концепції, слід зазначити, що Данія та Норвегія, які офіційно не визнають секторальний принцип даного регіону і навіть виступають проти нього, разом з тим, користуються правовими наслідками, що поширюються згідно його дії на арктичні держави. Суверенні права цих держав на острівні території Арктики ґрунтуються на широких правових основах секторального підходу [9, с. 32].

Враховуючи посилення інтересу до російського арктичного сектору з боку іноземних держав, РФ намагається закріпити суверенітет над арктичним сектором у національному законодавстві. Варто підкреслити, що США виробили лінію на «інтернаціоналізацію» Арктики, яка знайшла своє практичне втілення в проекті Договору про Арктику, запропонованому міжнародному співтовариству ще у 1971 році, та в пропозиціях держави щодо скликання відповідної міжнародної конференції з метою розробки нового міжнародно-правового режиму Арктики. Зокрема, завдяки протидії СРСР зазначена конференція не відбулась. Незважаючи на відповідні обставини, питання про «інтернаціоналізацію» Арктики за ініціативою США було поставлено на III Конференції ООН морського права. В свою чергу, США підтримали Норвегія та Данія, що не використовували секторальний принцип для закріплення своїх прав на арктичні простори, які суперечить їх національним інтересам та міжнародному праву. Слід звернути увагу і на те, що делегація Канади на III Конференції ООН з морського права офіційно також не відкидала ідею «інтернаціоналізації» в частині району морського дна.

Зауважимо, що хоча Канада протягом тривалого часу була прибічником секторальної концепції, але в 2006 році в м. Ікалуїт прем'єр-міністр Канади Стівен Харпер зробив офіційну заяву про відмову від секторального принципу [17, с. 99].

Загалом, в якості основної альтернативи секторальній концепції представниками міжнародно-правової думки було висунуто *концепцію «інтернаціоналізації» Арктики*, історичні витоки якої сягають 20-х років минулого століття. Варто підкреслити, що поява концепції «інтернаціоналізації», як і концепції «полярних секторів», була обумовлена особливими географічними та кліматичними умовами арктичного регіону. На переконання професора Є. Коровіна, «за логікою речей, природи і клімату юридична доля полярних областей визначається наступною альтернативою: або міжнародний консорціум для використання полярних багатств (режим інтернаціоналізації в різних його варіантах), або ж поширення на них національного суверенітету прилеглих держав» [94, с. 45]. В історико-правовому контексті концепція «інтернаціоналізації» є модифікованим варіантом концепції «міжнародного кондомініуму», яку було обґрунтовано західними політиками та юристами. Зокрема, П. Фошіль, вказуючи на відмінність арктичних крижаних просторів від морських вод і суші, вважав, що вони можуть стати предметом своєрідної, але обмеженої в просторі та часі експлуатації. Виходячи з таких міркувань, вчений висунув пропозицію щодо встановлення для північних полярних просторів режиму множинного кондомініуму або «інтернаціоналізації». Його сутність полягає у поділі полярної області на декілька секторів (європейський, американський, азіатський) із відповідним (по материках) їх використанням. Заслуговує на увагу також точка зору П. Гейльборна, який розглядав північний полярний регіон в якості перспективного політико-правового простору для діяльності Ліги Націй [97, с. 45]. Основи концепції «інтернаціоналізації» Арктики в рамках моделі множинного кондомініуму сформулював в 1931 році швейцарський юрист Г. Смедаль. Сучасні вітчизняні дослідники виокремлюють три варіанти реалізації концепції «інтернаціоналізації» в північному полярному регіоні. Так, певна частина прибічників цієї міжнародно-правової доктрини вважають, що на арктичні водні простори мають цілком поширюватися універсальні норми, які визначають загальний

режим відкритого моря. Натомість, інші дослідники виступають за встановлення регіонального правового режиму. Третій варіант зводиться до часткової «інтернаціоналізації» Арктики за межами 200-мильної виключної економічної зони [133, с. 383].

На думку І. Жудро, універсальні міжнародно-правові норми, перш за все КМП 1982 р., є відображенням об'єктивного процесу «інтернаціоналізації» Арктики, в основу якого покладено намір неарктичних держав та їх об'єднань отримати рівний з арктичними державами доступ до природних ресурсів і транспортного потенціалу ПЛО [63, с. 111].

На основі аналізу новітньої літератури з міжнародного права можна зробити висновок про відсутність узагальненого розуміння поняття «інтернаціоналізація» Арктики. З нашої точки зору, дискусійним залишається питання проте, які саме процеси та напрямки «інтернаціоналізації» північного полярного регіону варто розглядати в якості обґрунтованих або, навпаки, необґрунтованих правових підходів до регулювання співробітництва держав в Арктиці. Виходячи з сучасної доктрини міжнародного права, під поняттям «інтернаціоналізація» Арктики, слід, на нашу думку, розуміти визнання правового режиму міжнародного користування північними полярними просторами та ресурсами. Проблематика «інтернаціоналізації» є багатоаспектною, а тому її доречно досліджувати в різних правових площинах: розвідка і видобування природних ресурсів арктичного регіону; розвиток судноплавства та рибальства в ПЛО; охорона морського середовища Арктики; правове регулювання доступу неарктичних держав та їх компаній до надр даного регіону та ін.

Необхідно підкреслити, що ініціатором поглиблення процесів «інтернаціоналізації» Арктики виступають США. Їх цілком може підтримати значна кількість держав, які не мають власного арктичного узбережжя, але є зацікавленими в отриманні своїх прав на розробку та освоєння надр і

природних ресурсів північного полярного регіону. Загалом, на сьогоднішній день понад 60 держав світу виступили із офіційними заявами про свої наміри брати участь в освоєнні Арктики [104, с. 123]. Крім того, такі держави, як Індія, Китай, Південна Корея та Японія, кордони яких знаходяться на значній відстані від Арктики, докладають всіх зусиль для участі в розробці арктичних природних ресурсів [95, с. 59].

Спираючись на наукові дослідження зарубіжних юристів-міжнародників, розкриємо сутність та фрагментарно виокремимо основні тенденції «інтернаціоналізації» арктичного регіону. В концептуальному вимірі вона полягає в наступному. В центральній частині Арктики знаходиться велика навколополюсна зона, що перебуває за межами національної юрисдикції РФ, Канади, США, Норвегії та Данії. В надрах цього глибоководного, покритого кригою району з дуже суворим кліматом прогнозується відкриття значних запасів вуглеводнів, які з врахуванням сучасного рівня науки і техніки є недосяжними для їх освоєння, проте в майбутньому можуть мати значний інтерес для держав. Разом з тим, скористатись цими унікальними ресурсами зможуть лише держави, що мають високорозвинуті технології, у тому числі й арктичні держави. У зв'язку з цим, США пропонують зазначену навколополюсну зону Арктики оголосити зоною ООН, до якої будуть мати доступ усі держави [104, с. 125]. Сучасна міжнародно-правова практика свідчить про те, що США при підтримці інших арктичних держав, зокрема, Норвегії та Данії, на основі застосування концепції «інтернаціоналізації» мають серйозні наміри відмовитися від «полярних секторів», тим більше, що «секторальні інтереси» деяких арктичних держав не завжди співпадають. Навіть російські фахівці у царині міжнародного права змушені визнати той очевидний факт, що процес «інтернаціоналізації» Арктики має певні шанси на успіх [114, с.149].

На нашу думку, основне питання, пов'язане з міжнародно-правовими аспектами «інтернаціоналізації» Арктики, полягає в пошуку оптимальних

шляхів поєднання механізмів правового регулювання різних видів діяльності держав у північному полярному регіоні, забезпечивши одночасно рівноправний доступ усіх держав до нього, на трьох рівнях: національному, регіональному, універсальному (глобальному). В контексті вищевказаного підходу «інтернаціоналізація» не зможе викликати будь-яких негативних ризиків для інтересів як арктичних, так і неарктичних держав.

Таким чином, при обґрунтуванні своїх територіальних претензій на простори північного полярного регіону арктичні держави дотримуються в основному однієї з двох базових концепцій – *секторальної або концепції «інтернаціоналізації»*. Обидві концепції мають чітко окреслений міжнародно-правовий характер, теоретичне та прикладне значення. Вони спираються на відповідне історико-правове підґрунтя, міжнародну практику і зазнали певних еволюційних змін у процесі свого виникнення, становлення та розвитку. На відміну від концепції «інтернаціоналізації» Арктики, секторальний принцип поділу північного полярного регіону не лише обґрунтований у науці міжнародного права, але й дістав законодавче закріплення в нормативно-правових актах деяких арктичних держав. Дана концепція є досить суперечливою, оскільки не всі арктичні держави визнають правомірність встановлення секторів в Арктиці, посиляючись на норми міжнародного права. Натомість, концепція «інтернаціоналізації» більшою мірою відповідає сучасним тенденціям розвитку міжнародного права, сприяючи розширенню кооперації держав в Арктиці.

2.3 Сучасний міжнародно-правовий режим Арктики та основні тенденції його удосконалення

Міжнародно-правовий режим Арктики є результатом довготривалої юридичної взаємодії принципів і норм універсальних конвенцій, регіональних угод та законодавчих актів держав регіону. Необхідно зазначити, що він формувався поступово протягом століть та зазнав відповідних трансформаційних змін. Зокрема, ці процеси тривають і на сучасному етапі розвитку північного полярного регіону. В історії становлення та еволюції правового режиму Арктики, на наш погляд, можна виокремити *два хронологічні періоди*: 1) з XIX ст. по 1982 р. – в межах цього періоду правове положення арктичних просторів визначалось згідно із системою секторального поділу Арктики між прибережними державами; 2) з 1982 р. по теперішній час – розробка та прийняття КМП 1982 р., яка стала новою ключовою юридичною основою для управління ПЛО та основним елементом міжнародно-договірної бази співпраці держав в арктичному регіоні. В цілому, сучасний правовий режим Арктики визначається системою двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів універсального та регіонального характеру, які становлять договірний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у північному полярному регіоні, а також частково національним законодавством арктичних і приарктичних держав. Зауважимо, що на сьогоднішній день в даному регіоні відсутній єдиний комплексний міжнародно-правовий акт, який би врегулював суперечливі питання, пов'язані з правовим статусом і правовим режимом Арктики.

Загалом, проблема визначення правового статусу та правового режиму Арктики є настільки актуальною, що стосовно неї можна зустріти різні альтернативні підходи. Якщо перший підхід відображає відому в міжнародно-правовій літературі концепцію арктичних секторів в її досить «жорсткій» інтерпретації, то інший оприлюднено в офіційних політико-

правових доктринах ЄС і НАТО. Сутність такого підходу полягає в тому, що, на думку його прибічників, ПЛО в юридичному сенсі практично нічим не відрізняється від Індійського або інших незамерзаючих океанів, а універсальні міжнародні договори, які регламентують відносини держав у сфері міжнародного морського права, мають застосовуватись до арктичного регіону без будь-яких адаптаційних механізмів [16, с. 11]. Так, в Комюніке Європейської комісії до Європейського парламенту та Ради «Розвиток політики ЄС в арктичному регіоні: прогрес з 2008 року і наступні кроки», опублікованому у 2012 р., зазначено, що «ЄС розглядає КМП 1982 р. в якості ключового механізму для управління ПЛО» [16, с. 650; 249, р. 1–10]. Аналогічного підходу дотримується і НАТО. Північноатлантичний альянс розглядає КМП 1982 р. як «юридичну основу, що застосовується до ПЛО» [275]. Але, як свідчить міжнародна практика, вищевказані доктринальні позиції не відбивають повною мірою всієї специфіки правового режиму Арктики. Разом з тим, чисельні міжнародно-правові документи є переконливим свідченням унікальності правового режиму північного полярного регіону.

Особливе значення для становлення правового режиму Арктики має Ілуліссатська декларація, яку було прийнято п'ятьма арктичними державами в 2008 році. Зокрема, в ній вони зазначили, що до ПЛО застосовується широка міжнародно-правова база, яка забезпечує основу для відповідного управління морськими просторами шляхом її реалізації на національному рівні та виконання відповідних положень. Крім того, держави визнали відсутність необхідності в розробці нового всеохоплюючого міжнародно-правового режиму з управління ПЛО [279, р. 1–2].

На думку І. Бліщенко, в Арктиці фактично співіснують два рівноправні, але, разом з тим, конкурентні режими: режим який, сформувався на основі КМП 1982 р. та загальноприйнятий звичасвий правовий режим, що був встановлений у північному полярному регіоні до

прийняття цієї універсальної міжнародної конвенції на підставі комплексу історичних, економічних, географічних, екологічних та інших факторів [106, с. 139].

На наше переконання, сучасний правовий режим Арктики має не цілісний, а фрагментарний характер. Такий підхід до його визначення пов'язаний з тим, що він частково визначається національними законодавчими нормами держав даного регіону, особливо в сфері охорони навколишнього середовища [155, с. 172]. На основі аналізу джерел міжнародного права, вітчизняних і зарубіжних фахових публікацій можна зробити висновок про те, що в якості основних складових загального міжнародно-правового режиму Арктики виступають *наступні режими*:

- 1) правовий режим морських просторів у північному полярному регіоні;
- 2) правовий режим охорони навколишнього середовища Арктики;
- 3) правовий режим проведення наукових досліджень в арктичному регіоні;
- 4) правовий режим архіпелагу Шпіцберген;
- 5) правовий режим судноплавства у водах Північного морського шляху (далі – ПМШ) та Північно-Західного проходу (далі – ПЗП) та ін.

Необхідно звернути увагу на окремі риси вищезазначених правових режимів північного полярного регіону. Слід зазначити, що міжнародно-правовий режим морських просторів становить сукупність юридичних норм, які визначають міжнародні права та обов'язки держав, їх організацій і громадян та регулюють взаємовідносини між ними в процесі використання морських просторів у промислових, наукових та інших цілях [21, с. 204]. Натомість, правовий статус і правовий режим морських просторів Арктики в цілому визначається принципами та нормами міжнародного права, які закріплені в Женевських конвенціях ООН з морського права 1958 р. та КМП 1982 р. Загалом, російськими дослідниками всебічно обґрунтована теза про те, що міжнародно-правовий статус просторів ПЛО значною мірою визначається його особливим географічним положенням, яке відрізняється

від положення всіх інших морських просторів [9, с. 23]. Крім того, сухопутні простори Арктики входять до складу державної території країн, тобто перебувають під їх суверенітетом. У зв'язку з цим будь-які спори стосовно статусу сухопутних арктичних територій практично не виникають. В цілому, правові питання щодо належності тих чи інших сухопутних територій північного полярного регіону майже повністю вирішені, проте міждержавні спори можуть виникнути відносно незначних територій, а саме невеликих островів [8, с. 27]. Зокрема, в основу дискусії щодо правового режиму ПЛО покладено різні підходи до визначення цієї частини Земної кулі. З одного боку, її можна розглядати як відкрите море з усіма міжнародно-правовими наслідками, що випливають із цього розуміння. З іншого боку, значна частина ПЛО являє собою крижану поверхню, а тому вона може розглядатися як особливий вид державної території п'яти прилеглих країн, а всі землі й острови, що знаходяться в межах полярного сектора тієї чи іншої країни, – як складові державної території. Зазначені точки зору породжують колізії між нормами міжнародного права та нормами внутрішньодержавного права прилеглих країн [133, с. 381].

В цілому, аналіз Женевських конвенцій 1958 р. та КМП 1982 р. дає змогу зробити висновок, що міжнародно-правовий режим арктичного регіону формується на основі норм і принципів, які мають загальний характер для всього Світового океану. В Арктиці присутні всі категорії морських просторів, які передбачені сучасним міжнародним морським правом, і, зокрема, всі види діяльності в цьому регіоні здійснюються відповідно до положень цих конвенцій [48, с. 309].

Невід'ємною складовою загального міжнародно-правового режиму Арктики є унікальний правовий режим архіпелагу Шпіцберген. Необхідно зазначити, що в сучасних наукових дослідженнях поняття «Шпіцберген» вживається в якості географічного та міжнародно-правового терміну. З географічної точки зору, архіпелаг Шпіцберген складається з шести великих

островів (Західний Шпіцберген, Північно-Східна Земля, Едж, Баренца, Земля Короля Карла, Білий) і значної кількості малих, розташованих у ПЛО між 74° та 81° північної широти і 10° та 35° східної довготи. Він омивається Баренцевим, Норвезьким та Гренландським морями. З точки зору міжнародного права, поняття «Шпіцберген» є більш широким, оскільки включає в себе ще й острів Ведмежий, який знаходиться на 195 км. південніше від вказаних островів архіпелагу [32, с. 8]. Натомість, площа острова складає 178 кв. км. Його, як і архіпелаг в цілому, було відкрито у 1596 році голландським мореплавцем В. Баренцем під час експедиції, яка вела пошук шляху з Європи до Китаю. Загалом, острів отримав назву Берен, тобто Ведмежий, у зв'язку з тим, що на його території було вбито білого ведмедя [211, с. 6]. На думку окремих російських дослідників, провідна роль в освоєнні та колонізації архіпелагу належить руським поморам [22, с. 403]. Слід підкреслити, що сучасний міжнародно-правовий статус архіпелагу визначається Договором про Шпіцберген, який було прийнято на Паризькій мирній конференції 1920 року. Учасниками Паризького договору 1920 р. стали Великобританія, США, Франція, ФРН, Данія, Швеція, Ісландія, Фінляндія та Канада. СРСР приєднався до Договору про Шпіцберген у 1935 році, а згодом й інші держави [78, с. 269]. Зауважимо, що 17 липня 1925 року норвезький стортинг (парламент) прийняв Закон про Свальбард, а 7 серпня 1925 року королівською резолюцією було затверджено Гірський статут, який регулює порядок розвідки та видобутку корисних копалин на архіпелазі. Обидва документи разом з Договором 1920 р. набули юридичної чинності 14 серпня 1925 року. У вищевказаних документах архіпелаг отримав нову назву Свальбард [25, с. 88–92]. Норвезький стортинг у своїй резолюції від 15 лютого 1947 року визнав, що СРСР є державою, яка разом з Норвегією має особливі економічні інтереси на архіпелазі Свальбард (Шпіцберген). З 1991 року в порядку правонаступництва ці права перейшли до РФ. На переконання Р. Фіфе, Договір про Шпіцберген, на відміну від інших документів, прийнятих на Паризькій конференції 1920 р., «витримав

перевірку часом, забезпечуючи мирне, ефективне і справедливе управління цим арктичним архіпелагом» [221, с. 170]. Унікальність правового режиму архіпелагу полягає в тому, що згідно з Договором 1920 р. Шпіцберген отримав статус норвезької державної території з режимом спільного користування. З одного боку, Шпіцберген є суверенною частиною Королівства Норвегії, а з іншого, на ній діє режим спільного користування для всіх держав-учасниць Договору 1920 р. На переконання Л. Тимченка, Шпіцберген є територією, сучасний міжнародно-правовий режим якої та суверенітет Норвегії виникли одночасно над нею і пов'язані безпосередньо [25].

Сутність та особливості сучасного міжнародно-правового режиму архіпелаг Шпіцберген відповідно до Договору про Шпіцберген 1920 р. полягають у наступному:

1) Визнання повного та абсолютного суверенітету Норвегії над архіпелагом Шпіцберген, включаючи острів Ведмежий, і в його територіальних водах (ст. 1).

2) Свобода доступу до всіх видів мирної діяльності на архіпелазі для громадян та компаній всіх держав-учасниць даного договору при дотриманні місцевих законів і правил, які не повинні суперечити положенням Договору 1920 р. (ст. 2-7).

3) Заборона на встановлення будь-яких обмежень та монополій на користь будь-якої сторони, включаючи Норвегію, і забезпечення рівних прав для всіх учасників вищезазначеного договору (ст. 8).

4) Наявність особливого пільгового режиму на архіпелазі (ст.8).

5) Зобов'язання Норвегії забезпечити повну демілітаризацію та нейтралізацію архіпелага (ст. 9) [56; 207, с. 11] .

З точки зору Р. Деканозова, юридичний статус, який був закріплений за Шпіцбергеном, доцільно визначити як статус території спільного користування, що вилучена із сфери поширення державного суверенітету.

Характерними ознаками такої міжнародної території є, по-перше, можливість для кожної держави здійснювати економічну діяльність та проводити наукові дослідження на архіпелазі, а, по-друге, забезпечення її нейтралізації та демілітаризації [40, с. 12]. Професор Л. Тимченко цілком слушно зазначає, що архіпелаг Шпіцберген (Свальбард) на сучасному етапі існує в форматі єдиної сухопутної державної території спільного користування як в Арктиці, так і в міжнародному контексті [207, с. 12]. Не дивлячись на те, що в 1925 році Норвегія офіційно проголосила Шпіцберген частиною Норвезького Королівства, Паризький договір 1920 р., все ж таки містить конкретні положення, які обмежують суверенітет Норвегії. Зокрема, всім учасникам Договору про Шпіцберген 1920 р. було надано право на гірський промисел, рибальство та полювання на морських звірів на островах і в територіальних водах архіпелагу [39, с. 330]. Низка статей вищевказаного договору передбачає також для громадян держав-учасниць право на вільний доступ до архіпелагу та можливість здійснення на його території господарської і наукової діяльності на основі принципу повної рівності та протидії будь-яким виявам дискримінації. Специфіку правового статусу Шпіцбергена визначено, зокрема, і в ст. 2 Договору 1920 р., згідно з якою Норвегія має право на здійснення заходів, спрямованих на забезпечення охорони та відновлення флори і фауни в межах територіального моря [39, с. 330]. Варто нагадати, що на момент підписання Договору про Шпіцберген 1920 р., юрисдикція Норвегії поширювалась на територіальне море шириною в 3 морських милі, а потім ширину цього простору було збільшено до 4-х морських миль. З 2009 року навколо Шпіцбергену встановлене територіальне море шириною в 12 миль [119, с. 592]. Такі дослідники, як О. Вилегжанін та В. Зіланов, наприклад, вважають, що в сучасних умовах Норвегія порушила міжнародно-правові умови Договору про Шпіцберген. Зокрема, без дозволу інших держав-учасниць Норвегія поширила в односторонньому порядку свої права та національно-законодавче регулювання на нові морські райони навколо архіпелагу. На думку

російських юристів-міжнародників, Договір 1920 р. не надає права та повноваження Норвегії встановлювати територіальне море навколо архіпелагу шириною 12 морських миль, а також будь-яку 200-мильну виключну економічну чи іншу зону навколо Шпіцбергена [32, с. 13, 204–205, 207–208]. Проте, з такою точкою зору погоджуються далеко не всі російські дослідники, наприклад, професор К. Бекашев [20, с. 20]. Намагаючись обґрунтувати альтернативну позицію з цього питання, він керується наступними чинниками. По-перше, Договір 1920 р. не встановлює ширину територіального моря, а також його прилеглої зони, оскільки в 1920 р. на момент підписання зазначеного офіційного документу таке поняття не застосовувалось як у царині міжнародно-правової доктрини, так і практики. По-друге, Шпіцберген є адміністративною одиницею Норвегії, яка поширила з 1925 р. на архіпелаг свій суверенітет, підтримку якому висловили всі держави. По-третє, Норвегія має право на застосування заходів превентивного характеру. По-четверте, держави-учасниці Договору 1920 р. визнали повний і абсолютний суверенітет Норвегії над Шпіцбергеном і, зокрема, над його територіальним морем. По-п'яте, збільшення Норвегією ширини територіального моря з 4 до 12 морських миль не було оскаржено жодною із держав, у тому числі і РФ. У подібних випадках застосовується такий принцип міжнародного права як *silentum videtur confession* (мовчання - рівнозначне визнанню) [119, с. 592].

Загалом, сучасна правова позиція Норвегії полягає в тому, що вона як прибережна держава, яка володіє суверенітетом над архіпелагом, має всі юридичні підстави встановлювати навколо Шпіцбергена 200-мильну виключну економічну зону. При цьому дія Договору про Шпіцберген 1920 р. а, отже, і умови, передбачені ним, не мають поширюватися за межі територіального моря. Вже згадуваний нами Р. Фіфе навіть запропонував розгорнуту схему юридичного обґрунтування права Норвегії на встановлення національним законодавством арктичної держави інших морських зон

навколо Шпіцбергена, в тому числі й 200-мильної рибоохоронної зони [221, с. 170-202].

Порівняльний аналіз юридичних підходів РФ та Норвегії стосовно правового статусу морського району архіпелагу Шпіцберген дозволяє зробити наступні висновки. Зазначимо, що офіційні позиції цих арктичних держав у питаннях тлумачення Договору про Шпіцберген 1920 р. і поширення його дії за межі територіального моря мають суттєві відмінності. Однак, незважаючи на це, РФ і Норвегія змогли створити режим двостороннього управління рибальством у цьому районі моря, *status quo* якого дотримуються і сьогодні. Розвиток правового статусу морських акваторій архіпелагу Шпіцберген (розширення територіального моря до 12 миль і встановлення прилеглої зони) свідчить про те, що Норвегія *de facto* розширює дію Договору про Шпіцберген 1920 р. в арктичному просторі, застосовуючи положення КМП 1982 р. в тих випадках, коли це не суперечить її національним інтересам.

Особливістю міжнародно-правового режиму Шпіцбергена є також і те, що він згідно Договору 1920 р. передбачає розробку правового механізму, який би регулював питання придбання, користування та реалізації права власності на земельні ділянки у відповідності як з нормами міжнародного права, так і з принципами внутрішнього норвезького законодавства. Так, згідно ст. 7. Договору про Шпіцберген 1920 р. Норвегія взяла на себе зобов'язання створити міжнародно-правовий режим придбання власності на архіпелазі для громадян та підданих країн-учасниць цієї угоди. Відповідні положення Договору 1920 р. передбачають, що будь-яка фізична або юридична особа, включаючи норвезьку державу, якщо вона виступає в цій якості, повинна придбати права власності на земельні ділянки з метою здійснення господарсько-економічної діяльності згідно з нормами міжнародного права. Ця умова у поєднанні з принципами рівного підходу та заборони на встановлення монополії, привілеїв і пільг не надавала

норвезькій державі як юридичній особі права власності на іншу частину вільних земель архіпелагу Шпіцберген у відповідності з нормами міжнародного права і не створювала підґрунтя для придбання аналогічних прав згідно з нормами внутрішнього законодавства [32, с. 150].

Низка проблемних питань, які стосуються сучасного правового режиму Шпіцбергена, виникла через окремі положення його Гірського статуту, який за своєю суттю є міжнародно-правовим документом. Варто звернути увагу на те, що правова колізія між Договором про Шпіцберген 1920 р. та Гірським статутом полягає в тому, що, з одного боку, згідно договірних зобов'язань норвезького уряду, визнаються права громадян країн – учасниць договору, а з іншого боку, на основі Гірського статуту створюються можливості надання особам, які отримали земельні наділи на Шпіцбергені до Паризького договору 1920 р., документів, що забезпечують виключне право власності на ці ділянки. Визначення права на гірський промисел є елементом режиму, окресленого в ст. 7. Договору про Шпіцберген 1920 р. На думку юриста – міжнародника професора О. Орешенкова, відмова норвезького уряду визнати права на гірський промисел за особами, які отримали земельні ділянки до запровадження в дію Договору про Шпіцберген на основі Гірського статуту як акту місцевого законодавства, являє собою порушення ст. 6 і ст. 7 та додатку до цієї міжнародної угоди [147, с. 137].

До дискусійних питань слід також віднести питання про правомірність претензій Норвегії стосовно прав власності на державні землі архіпелагу. Зокрема, в Гірському статуті належним чином не розкрито поняття «державні землі», що відкриває можливість для його широкого тлумачення. Офіційна ж влада трактує це питання переважно з позицій внутрішнього законодавства. Нагадаємо у цьому зв'язку, що в Законі Норвегії про Свальбард від 15 червня 1925 року (п. 22) зазначено, що «всі землі, які не визнаються за будь-ким у власність згідно договору про Свальбард, є

державними землями і як такі, підпорядковані праву власності держави» [32, с. 170].

Одним із пояснень феномену юридичного статусу Шпіцбергена та його режиму може бути й те, що Гірський статут, який за своєю сутністю є міжнародно – правовим документом, було введено в дію та розглядається з позицій норвезького права як акт внутрішнього законодавства. Слід зазначити, що Гірський статут не містить чіткої і однозначної юридичної термінології, а тому дозволяє тлумачити його положення з різних позицій, що відповідним чином ускладнює розуміння та використання арктичними державами особливостей міжнародно – правового режиму архіпелагу Шпіцберген [116, с. 395]. Таким чином, специфіка юридичної природи Шпіцбергена полягає в унікальному поєднанні правового режиму державної території та території з міжнародним режимом.

Важливою складовою міжнародно-правового режиму Арктики є режим охорони навколишнього середовища північного полярного регіону. На думку О. Колбасова, у вищезазначеному регіоні сформувалась «досить широка і розгалужена система, що складається із взаємопов'язаних міжнародно-правових норм, які спрямовані на охорону арктичних природних комплексів» [76, с. 174]. В основу правового режиму охорони навколишнього середовища Арктики покладено універсальні та регіональні норми міжнародного права, що регулюють природоохоронні відносини держав, а також національне законодавство країн даного регіону.

Загалом, особливості правового режиму охорони навколишнього середовища Арктики та правового режиму проведення наукових досліджень в арктичному регіоні проаналізовано в Розділі III дисертаційного дослідження.

Аналіз джерел міжнародного права, публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених переконливо свідчить про те, що наступною складовою

загального міжнародно-правового режиму Арктики є правовий режим судноплавства у водах ПМШ і ПЗП. В цілому, постійне зростання інтересу до питань судноплавства в арктичному регіоні обумовлено значним посиленням його інтенсивності в останні роки, прогнозами розвитку міжнародного (транзитного) судноплавства по російському ПМШ, а в перспективі по канадському ПЗП, а також необхідністю в цих умовах забезпечення більш високого рівня безпеки та запобігання забрудненню морського середовища [120, с. 36].

Слід приділити увагу правовому режиму судноплавства у водах ПМШ. Зокрема, РФ традиційно здійснює національно – законодавче регулювання плавання у водах ПМШ, вектор якого спрямований на забезпечення екологічної безпеки в полярних районах, які знаходяться під її суверенітетом та юрисдикцією. З нашої точки зору, для вироблення оптимального для цієї морської акваторії юридичного регулятивного механізму, доцільно враховувати як її очевидні переваги, так і недоліки. До сильних сторін ПМШ слід віднести те, що він є найкоротшим морським маршрутом між європейською частиною РФ і Далеким Сходом.

Проте, крім оптимістичних прогнозів, іноземні експерти висловлюють сумніви щодо екологічної рентабельності експлуатації ПМШ для міжнародного судноплавства. Для цього є низка причин. По-перше, таяння криги в літній період у ПЛО не виключає ризиків зіткнення суден з айсбергами. По-друге, судноплавство в екстремальних кліматичних умовах є складним з технічної точки зору, оскільки для нього потрібні спеціальні судна. По-третє, на сьогоднішній день відсутня надійна та високоточна рятувальна система в морських акваторіях північного полярного регіону. По-четверте, у зв'язку з посиленням інтенсивності морського судноплавства в Арктиці зростає небезпека аварій з відповідними негативними наслідками для навколишнього середовища [13, с. 13–14].

Незважаючи на виокремлені зарубіжними експертами недоліки у системі ПМШ, РФ та інші потенційні користувачі цієї транспортної морської артерії розробляють перспективні плани щодо освоєння цього важливого арктичного морського маршруту. На сучасному етапі ПМШ залишається одним із головних пріоритетів російської арктичної стратегії. Варто зазначити, що юридичний статус російської національної транспортної комунікації в частині плавання іноземних суден співпадає з правовим статусом норвезької прибережної магістралі – Індерлеє, тобто визначається її чинним національним законодавством. Проте, на відміну від Індерлеє, ПМШ через різні географічні чинники не має єдиної і фіксованої траси. Безперечно, це ускладнює правову регламентацію проходження суден в його акваторії.

Необхідно підкреслити, що до останнього часу правовий режим судноплавства у водах ПМШ регламентувався «Правилами плавання по трасах Північного морського шляху», які були введені в дію з 1 липня 1991р. Згідно з даним документом для суден будь-якої держави було відкрито доступ до цієї морської комунікації на недискримінаційній основі, проте під контролем спеціальних російських навігаційних служб [78, с. 264]. В січні 2013 року відповідно до наказу міністерства транспорту Росії було затверджено нові «Правила плавання» в акваторії ПМШ. У березні цього ж року розпорядженням уряду РФ було створено адміністрацію ПМШ, яка надає дозвіл на плавання суден [120, с. 10]. Слід зазначити, що США висловлюють негативне ставлення до позиції Росії щодо необхідності всім іноземним суднам отримувати дозвіл на прохід по ПМШ і вносити відповідну плату за використання цього маршруту. Адже до національних пріоритетів США віднесено свободу трансарктичних польотів та мореплавства стосовно всієї Арктики, включаючи ПМШ, який пролягає вздовж території Росії [94, с. 67]. На нашу думку, вдосконалення механізму правового регулювання судноплавства у водах ПМШ має здійснюватись шляхом поєднання внутрішньодержавного контролю над усією

транспортною комунікацією з її відкриттям для міжнародного судноплавства та включенням до світової системи вантажоперевезень.

Вагоме значення для міжнародного судноплавства відіграє ПЗП, який становить мережу з декількох морських маршрутів через Канадський арктичний архіпелаг, що включає близько 19 тис. островів, багато скель та рифів [17, с. 93]. Загалом, юридичний спір про правовий статус ПЗП не пов'язаний з його приналежністю Канаді, яка здійснює національно-законодавче регулювання проходу. На сьогоднішній день варто виокремити дві протилежні позиції щодо юридичної кваліфікації ПЗП: 1) ПЗП є канадськими внутрішніми водами або історичними водами; 2) ПЗП – це міжнародна протока. На думку Д. Фаранда, кваліфікація проходу в якості канадських історичних вод є помилковою, оскільки держава на жодному етапі не заявляла про свої права на затоки та протоки між арктичними островами [267, р. 121–125]. Разом з тим, французький юрист Ж. Жідель зазначає, що під історичними водами слід розуміти внутрішні води, які визнано доктриною міжнародного права [255, р. 626]. Натомість, Канада, в свою чергу, дотримується точки зору, що ПЗП є її внутрішніми історичними водами, в яких діє дозвільний порядок для входження в них іноземних суден. На переконання Ф. Хігінса та Д. Коломбоса, прибережна держава має право претендувати на широкий пояс берегових вод на основі історичних підстав за умови доведення, що вони визнані більшістю держав [226, с. 126–127]. Зокрема, США дотримуються протилежної точки зору. Вони вважають, що ПЗП відповідає критеріям міжнародної протоки, так як з'єднує дві частини відкритого моря і використовується для міжнародного судноплавства. В цілому, мова йде про два критерії (географічний та функціональний), які було сформульовано під час розгляду Міжнародним судом ООН спору про протоку Корфу 1949 р. [150, с. 40]. Згідно з американським підходом, даний водний шлях входить до складу канадської території, але іноземні судна мають право транзитного проходу через нього [17, с. 98]. Необхідно

підкреслити, що до 1986 року ПЗП складався з територіальних вод і відкритого моря та до нього застосовувалося право мирного проходу. Після запровадження Канадою системи прямих висхідних ліній з 1 січня 1986 року вона кваліфікувала ПЗП в якості внутрішніх історичних вод [207, с. 19.]

Юридичну основу регулювання морського судноплавства в ПЛЮ визначає взаємодія міжнародно-правових і внутрішньодержавних норм. Перспективи поглиблення та удосконалення правової регламентації судноплавства в Арктиці значною мірою залежить від кооперації держав у цій сфері на універсальному і регіональному рівнях.

У цьому зв'язку все більш нагальним є завдання поступової гармонізації національного законодавства арктичних держав у сфері морського судноплавства в ПЛЮ з міжнародно-правовими нормами. При здійсненні наукового аналізу особливостей правового режиму Арктики і тенденцій його розвитку важливо враховувати те, що, на відміну від Антарктики (Договір про Антарктику 1959 р.), в сучасних умовах відсутній універсальний міжнародний договір, в якому було б чітко визначено правовий статус і правовий режим північного полярного регіону. Крім того, питання про розробку всеохоплюючого договору про Арктику, беручи за зразок Договір про Антарктику, має теоретичний, а не практичний характер. Зокрема, в Ілуліссатській декларації 2008 року арктичні держави підтвердили відсутність потреби у розробці «нового всеосяжного міжнародно-правового режиму управління ПЛЮ» [279]. Разом з тим, на наше переконання, на сьогоднішній день ключовою юридичною основою міжнародно-правового управління морськими просторами ПЛЮ слід вважати КМП 1982 р.

Зважаючи на специфіку міжнародно-правового режиму арктичного регіону, його розвиток, з нашої точки зору, може здійснюватись шляхом розробки регіональної міжнародної багатосторонньої угоди, яка б гармонійно поєднала базові принципи міжнародного права та особливості національного

законодавства арктичних і приарктичних держав. Саме такий підхід зможе забезпечити розробку оптимального правового режиму в цьому унікальному районі планети і баланс інтересів держав в умовах його функціонування. Загалом, фахівці з міжнародного права вважають, що варто, з одного боку, не допустити необґрунтованого перегляду правового режиму Арктики, який історично сформувався протягом століть, а з іншого, – адекватно і динамічно реагувати на необхідність удосконалення механізмів міжнародно-правового регулювання діяльності держав у північному полярному регіоні, особливо на регіональному та двосторонньому рівні [170, с. 4].

Таким чином, сучасний правовий режим Арктики визначається універсальними та регіональними нормами міжнародного права, а також нормами національного законодавства держав арктичного регіону. До основних складових міжнародно-правового режиму Арктики варто віднести наступні: 1) правовий режим морських просторів у північному полярному регіоні; 2) правовий режим охорони навколишнього середовища Арктики; 3) правовий режим проведення наукових досліджень в арктичному регіоні; 4) правовий режим архіпелагу Шпіцберген; 5) правовий режим судноплавства у водах ПМШ і ПЗП та ін. На сьогоднішній день КМП 1982 р. є основним джерелом міжнародного права, яке регламентує відносини між державами північного полярного регіону в сфері розмежування морських просторів, охорони навколишнього середовища, проведення морських наукових досліджень та ін.

2.4. Міжнародно-правові проблеми і перспективи делімітації континентального шельфу в Арктиці

На сьогоднішній день делімітація континентального шельфу в Арктиці є актуальним і суперечливим питанням міжнародного співробітництва держав. Варто зазначити, що в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних наукових кіл перебуває проблема встановлення зовнішніх кордонів арктичного шельфу в ПЛО. На нашу думку, ключове питання розмежування континентального шельфу в Арктиці полягає, насамперед, в обґрунтуванні претензій арктичних держав на надра районів, які знаходяться на відстані більше ніж 200 морських миль від висхідних ліній, від яких вимірюється ширина територіального моря [153, с. 30]. Зростання інтересу саме до північного полярного регіону пов'язано зі значними його запасами нафти та газу. Арктика є одним із найбагатших регіонів на природні ресурси в світі. Загалом, її надра становлять близько третини світових запасів вуглеводнів. До арктичного узбережжя РФ є прилеглою найбільш широка в Світовому океані шельфова зона, яка має унікальні ресурси. Разом з тим, російські моря охоплюють не менше 80% площі рельєфу арктичного басейну [14, с. 8].

На наше переконання, науковий аналіз проблеми розмежування арктичного шельфу в даному регіоні, передбачає, зокрема, загальне розуміння теоретико-правових засад делімітації континентального шельфу між державами. Необхідною передумовою виконання цього завдання є з'ясування сутності таких термінологічних понять, як «континентальний шельф» і «делімітація континентального шельфу», визначення методів та принципів делімітації морських просторів у контексті специфіки арктичного регіону. Дослідження міжнародно-правового статусу континентального шельфу має науково-пізнавальне значення з врахуванням наступних чинників. По-перше, відносно недавня кодифікація цього інституту обумовила виникнення проблеми, пов'язаної з відповідністю національного законодавства держав міжнародно-правовим нормам у цій сфері. По-друге,

континентальний шельф, являючи собою один із видів морських просторів, не є територією, яка перебуває під суверенітетом прибережної держави і не належить до Міжнародного району морського дна. По відношенню до нього прибережна держава володіє суверенними правами щодо розвідки та розробки його природних багатств. По-третє, в межах самого континентального шельфу спостерігається декілька правових режимів, які відрізняються один від одного [18, с. 4] .

Зазначимо, що в найбільш широкому змістовному наповненні під поняттям «континентальний шельф» слід розуміти підводну окраїну материка до його різкого обриву на великі глибини. У поперечному розрізі це продовження материка нагадує своєрідну підводну полицю, що межує з сухопутнім узбережжям. Звідси, ймовірно, походить і назва «шельф» (від англ. shelf – полиця). На такому підході побудоване геофізичне (геологічне) поняття континентального шельфу, яке суттєво відрізняється від юридичного [78, с. 95–96]. Крім того, з точки зору геології континентальний шельф можна розглядати в якості підводного продовження материка (континенту) в бік моря, яке закінчується в місці різкого обриву [133, с. 401]. Саме з геологічної та географічної наук юристами і був запозичений термін «континентальний шельф».

Основними міжнародно-правовими актами, що регулюють правовий режим континентального шельфу, є універсальні міжнародні договори – Женевська конвенція про континентальний шельф 1958 р. і КМП 1982 р. Зокрема, Конвенція 1958 р. вперше дала юридичне визначення поняття «континентальний шельф», окреслила його правовий статус і закріпила за всіма прибережними державами суверенні права над континентальним шельфом з метою розвідки та розробки його природних багатств [18, с. 9]. Згідно зі ст. 1 Конвенції 1958 р. поняття континентального шельфу може бути вжито у двох випадках: по-перше, стосовно поверхні й надр морського дна, підводних районів, що прилягають до берега, але перебувають поза

територіальним морем до глибини 200 метрів; по-друге, стосовно поверхні та надр подібних підводних районів, які прилягають до берегів островів [107, с. 504]. Таким чином, Конвенція 1958 р. встановила два критерії для визначення межі континентального шельфу: 1) глибина (200 м); 2) технічна доступність (так званий критерій експлуатабельності). Загалом, згодом виникла потреба у розробці нових правових норм щодо визначення континентального шельфу. Безумовно, це пов'язано з тим, що наприкінці ХХ ст. стало технологічно можливим розробляти ресурси морського дна на глибинах моря до декількох кілометрів і тим самим поширювати права прибережної держави на морське дно та його надра далеко за межі континентальної окраїни в глибоководні райони морського дна [47, с. 213].

Сучасне юридичне поняття континентального шельфу, яке є продуктом багаторічної міжнародно-правової практики держав, закріплено у КМП 1982 р. Необхідно підкреслити, що ст. 76 даної конвенції містить певною мірою поглиблене та уточнене визначення континентального шельфу Конвенцією 1958 р. Відповідно до вищезазначеної статті континентальний шельф – це морське дно та надра підводних районів, які простягаються за межі територіального моря уздовж усього природного продовження сухопутної території прибережної держави до зовнішньої межі підводної окраїни материка або на відстань 200 морських миль від висхідних ліній, від яких вимірюється ширина територіального моря, коли зовнішня межа підводної окраїни материка не простягається на таку відстань (п. 1 ст. 76.). Підводна окраїна материка включає в себе продовження континентального масиву прибережної держави, що знаходиться під водою, а також складається з поверхності та надр шельфу, схилу і підйому (п. 3. ст.76). Якщо ж підводна окраїна простягається більше ніж на 200 морських миль, то зовнішня межа може простягатися на відстань до 350 морських миль від висхідних ліній, від яких вимірюється ширина територіального моря, або не більше 100 морських миль від 2500-метрової ізобати [84; 108, с. 295–296].

Слід зазначити, що в сучасному розумінні континентального шельфу взаємопов'язані три ознаки, сукупність яких відкриває можливість створювати правове підґрунтя для чіткого встановлення зовнішньої межі континентального шельфу прибережної держави. По-перше, дане визначення засвідчує зв'язок континентального шельфу з фізичним фактом природного продовження сухопутної території прибережної держави. По-друге, воно встановлює залежність континентального шельфу як правової категорії від геоморфологічного явища зовнішньої межі підводної окраїни материка. По-третє, зазначене поняття містить в собі критерій дистанції, який дозволяє прибережній державі незалежно від наявності природного продовження його сухопутної території у фізичному сенсі, розширювати свою юрисдикцію на континентальний шельф до 200 морських миль від висхідних ліній, від яких вимірюється ширина територіального моря [78, с. 96–97]. Отже, юридичне поняття континентального шельфу включає в себе, крім самого шельфу, прибережні райони морського дна, де континентальний шельф у прямому розумінні відсутній, а також райони морського дна за межами континентального шельфу. Крім того, якщо з географічної точки зору, шельф розпочинається від берега моря, то з юридичної – від зовнішньої межі територіального моря, оскільки територіальне море, морське дно та його надра в межах територіального моря входять до складу державної території прибережної держави [47, с. 214]. Разом з тим, прибережна держава здійснює по відношенню до континентального шельфу суверенні права з метою розвідки та розробки його природних ресурсів. Ці права є виключні в тому розумінні, що незалежно від того, здійснює прибережна держава чи не здійснює розвідку континентального шельфу, освоює його природні ресурси чи не освоює, ніхто і ні за яких умов не має права здійснювати таку діяльність без її згоди [156, с. 50].

Варто підкреслити, що у сучасній міжнародно-правовій науці, крім терміну «розмежування континентального шельфу», вживається близький до

нього за своїм смисловим значенням термін «делімітація континентального шельфу». На думку зарубіжних дослідників, делімітація – це визначення загального положення та напрямку кордонів. Вона має переважно довготривалий у часі характер, оскільки для з'ясування проходження кордонів державам необхідно провести переговори та узгодити власні позиції. В деяких випадках делімітація може стати предметом розгляду в міжнародних судових установах або за участю інших посередників. Отже, можна зробити висновок, що це є процес [36, с. 14].

Після утвердження у міжнародному праві інституту континентального шельфу, а потім й інституту виключної економічної зони, труднощі, пов'язані з делімітацією морських просторів, значно зросли. У зв'язку з тим, що континентальний шельф може простягатись лише до 350 морських миль, а виключна економічна зона – до 200 морських миль, збільшилась кількість випадків, коли ці простори, які перебувають під юрисдикцією різних держав, мов би накладаються один на одного. Зокрема, виникає потреба їх делімітації, включаючи аналогічну ситуацію в арктичному регіоні.

Саме тому питання про юридичні принципи, на підставі яких здійснюється розмежування морських просторів, було розглянуто на Женевській конференції 1958 р., а згодом стали об'єктом ретельного вивчення на III Конференції ООН з морського права. Досвід застосування Конвенції про континентальний шельф 1958 року показав, що зазначені принципи вимагали змін та доповнень. У результаті довготривалих перемовин на III Конференції ООН з морського права на основі «пакетного підходу» було узгоджено, удосконалено та поглиблено принципи розмежування континентального шельфу, а також порядок вирішення спорів, які виникають в процесі такого розмежування. Ці принципи охоплюють делімітацію континентального шельфу і полягають у наступному:

- 1) делімітація здійснюється шляхом угоди на основі міжнародного права у відповідності зі ст. 38 Статуту Міжнародного суду з метою досягнення

справедливого рішення; 2) до укладення угоди зацікавлені держави докладають зусиль для досягнення тимчасової домовленості з питань делімітації [116, с. 364]. Ці принципи знайшли відображення в ст. 83 КМП 1982 р., яка проголошує: «Делімітація континентального шельфу між державами з протилежними або суміжними узбережжями здійснюється шляхом угоди на основі міжнародного права, як це зазначається в ст. 38 Статуту Міжнародного суду, в цілях досягнення справедливого рішення» [112, с. 299]. Таким чином, згідно КМП 1982 р. держави зобов'язані вирішувати питання розмежування континентального шельфу з протилежними чи суміжними узбережжями в першу чергу шляхом угоди, керуючись при цьому принципом справедливості [112, с. 294]. Слід вказати і на те, що КМП 1982 р. містить дві важливі зміни, які стосуються поняття континентального шельфу та механізму його делімітації. По-перше, в ст. 76 запропоновано нове міжнародно-правове визначення шельфу. По-друге, в ст. 74 і 83 закріплено єдину компромісну формулу для делімітації як виключної економічної зони, так і континентального шельфу.

На думку Л. Тимченка, доктрина міжнародного права, практика Міжнародного Суду та міжнародних арбітражів відносить до принципів делімітації морських просторів наступні: принцип врахування особливих обставин; принцип пропорційності; принцип еквідистанції та ін. [209, с. 251].

Міжнародна судова практика щодо делімітації спірних морських просторів підтверджує пріоритет особливої ролі географічних характеристик, хоча при цьому зазначено, що вони не можуть бути єдиною підставою для визначення лінії справедливого розмежування. Таким чином, метод серединної лінії застосовується при вирішенні морських спорів між державами в тому випадку, якщо він не порушує принцип справедливості [48, с. 310].

Зауважимо, що головним механізмом розширення свого континентального шельфу за межами 200 морських миль є звернення держав-

учасниць КМП 1982 р. до КККШ, зокрема, арктичних держав. Згідно з п. 8 ст. 76 вищезазначеної конвенції дані про кордони континентального шельфу за межами 200 морських миль від висхідних ліній, від яких вимірюється ширина територіального моря, представляє відповідна прибережна держава в КККШ, яка створена відповідно до Додатку II КМП 1982 р. на основі справедливого географічного представництва. Натомість, КККШ надає прибережним державам рекомендації з питань щодо встановлення зовнішніх кордонів їх континентального шельфу. Кордони шельфу, встановлені прибережною державою на підставі вказаних рекомендацій, є остаточними та обов'язковими для всіх [84]. Необхідно підкреслити, що згідно із ст. 3 Додатком I до КМП 1982 р. КККШ виконує наступні функції: 1) розгляд даних та інших матеріалів, представлених прибережними державами щодо зовнішніх кордонів континентального шельфу в районах, в яких ці кордони виходять за межі 200 морських миль, і надання рекомендацій відповідно до ст. 76 та Заявою про розуміння, прийнятою 29 серпня 1980 року III Конференцією ООН з морського права; 2) надання науково-технічних консультацій на прохання зацікавленої прибережної держави під час підготовки вищезазначених даних (п. 1. ст. 3 Додаток II)[84].

Варто зазначити, що прибережна держава, яка бажає звернутися до КККШ щодо встановлення зовнішніх кордонів континентального шельфу за межами 200 морських миль, має надати їй конкретні дані про кордони, а також додаткові науково-технічні дані в найкоротші строки, але в будь-якому випадку протягом десяти років з дня набрання чинності конвенції для даної держави (ст. 4 Додаток II). КККШ функціонує за допомогою підкомісії, до складу яких входить 7 членів, призначених на збалансованій основі з врахуванням конкретних елементів кожного представлення прибережної держави (ст. 5 Додаток II). Підкомісія надає рекомендації КККШ, яка їх затверджує більшістю в дві третини присутніх її членів та тих, що беруть участь у голосуванні. В цілому, КККШ надає рекомендації у

письмовій формі прибережній державі, яка звернулася із заявкою та Генеральному секретарю ООН (ст. 6 Д II). Якщо прибережна держава не погоджується з ними, вона протягом розумного періоду часу здійснює перегляд або готує нову заявку для подання (ст. 8 Д II) [84].

Загалом, КККШ у своїй діяльності керується Правилами процедури Комісії з кордонів континентального шельфу від 17 квітня 2008 року [271], Науково-технічним керівництвом Комісії з кордонів континентального шельфу від 13 травня 1999 року [272], Внутрішнім кодексом поведінки для членів Комісії з кордонів континентального шельфу від 8 вересня 2005 року [260] та ін. Зокрема, процес подання заявки до вищезазначеної комісії є складним, багатоетапним та довготривалим. Прибережна держава згідно з Правилами процедури має подати заявку, яка складається з трьох частин: 1) резюме; 2) основна, аналітико-описова частина; 3) обґрунтування науково-технічних даних. Проаналізувавши порядок подання заявки, слід виділити наступні етапи її розгляду: I. Безпосереднє подання прибережною державою заявки (реєстрація Генеральним Секретарем ООН заявки; повідомлення прибережної держави про отримання даної заявки; оголошення запропонованих кордонів, надання можливості висунути свої заперечення іншим державам; включення даного питання в попередній порядок денний сесії Комісії, яка має відбутися не раніше, ніж через три місяці після оголошення); II. Організація роботи КККШ (презентація представниками прибережної держави заявки; створення підкомісії); III. Діяльність підкомісії КККШ щодо вивчення заявки (першопочаткове дослідження заявки: перевірка формату та повноти заявки; її попередній аналіз і роз'яснення; розгляд інформації щодо наявних спорів; основна науково-технічна оцінка; проведення консультацій підкомісії з представниками прибережної держави; комплексна презентація поглядів та спільних висновків); VI. Прийняття рекомендацій підкомісією та їх представлення КККШ за допомогою

Секретаріату; V. Затвердження рекомендацій підкомісії КККШ та їх оприлюднення прибережній державі [271, р. 16–21].

На думку фахівців з міжнародного права, існує низка теоретико-правових проблем, що пов'язані з діяльністю КККШ. На сьогоднішній день не вирішено питання про можливість подання заявки до комісії з боку держав, які не ратифікували КМП 1982 р. (зокрема, США); чітко не встановлено максимальні терміни подання прибережною державою нової, переглянутої заявки, не вироблено критерії правомірної діяльності комісії щодо юридичного тлумачення положень КМП 1982 р. Досить актуальною проблемою є також дослідження міжнародно-правової практики КККШ, пов'язаної із кваліфікацією нею таких підводних утворень, як «океанічні хребти» та «підводні височини» [36, с. 4–5].

На наше переконання, держави для вирішення суперечливого питання щодо розширення зовнішніх кордонів арктичного шельфу в ПЛО мають скористатися на підставі КМП 1982 р. механізмом делімітації континентального шельфу шляхом подання заявки до КККШ (п. 8 ст. 76) з метою отримання відповідних рекомендацій або звернутися до засобів мирного врегулювання спорів (Частина XV), передбачених вищезазначеною конвенцією, обравши одних із них. Серед засобів мирного врегулювання міжнародних спорів держави можуть обрати Міжнародний трибунал з морського права, Міжнародний суд ООН, арбітраж, або спеціальний арбітраж [112, с. 389]. З нашої точки зору, альтернативним варіантом звернення до КККШ є звернення до Міжнародного Суду ООН для розгляду відповідного міжнародного спору з іншими арктичними державами.

РФ поряд із США, Канадою, Данією та Норвегією є головними претендентами на розширення зовнішніх кордонів континентального шельфу в ПЛО. Загалом, делімітація морських просторів у північному полярному регіоні є надзвичайно важливим, але, безумовно, і спірним питанням, оскільки на арктичні акваторії претендує не одна держава. Крім того, немає

єдності в цьому питанні через застосування державами різних принципів і методів делімітації (прямих висхідних ліній, серединної лінії, рівновіддаленості та ін.) морських просторів в арктичному регіоні.

Протягом тривалого часу Росія і Норвегія не могли дійти спільної згоди щодо розмежування морських просторів у ПЛО, зокрема, в районі Баренцева моря. В цілому, Баренцеве море, назване на честь голландського мореплавця Віллема Баренца, є частиною ПЛО, що омиває береги Норвегії та північно-західної частини РФ на сході, а на заході межує з басейном Норвезького моря, а також з архіпелагом Шпіцберген [225, с. 62–63]. Разом з тим, Баренцеве море має низку особливостей. По-перше, для нього характерна висока біологічна продуктивність і тому рибальська діяльність має вагомим значення як для Норвегії, так і для РФ. По-друге, Баренцеве море є багатим на запаси вуглеводнів, що підтверджується проведеними дослідженнями Геологічною службою США. По-третє, через нього проходять надзвичайно важливі транспортні шляхи, які з'єднують РФ з Північною Європою та Північною Атлантикою.

Зауважимо, що суперечка між Росією та Норвегією щодо делімітації морських просторів у ПЛО, безумовно, обумовлена двома факторами: бажанням кожної з вищезазначених держав встановити контроль у даному стратегічному регіоні, а також відсутністю належного міжнародно-правового регулювання. Зокрема, в 1970-х рр. Норвегія та СРСР розпочали переговори стосовно розмежування морських просторів у Баренцевому морі у зв'язку із зростанням інтересу держав до спірної ділянки континентального шельфу площею 155 000 кв. км. Зазначимо, що Норвегія, на відміну від Росії (прибічниці секторального підходу), дотримувалася серединної лінії делімітації між берегами двох держав. Крім того, встановлення Норвегією 200-мильної рибоохоронної зони в районі архіпелагу Шпіцберген, яку РФ не вважає правомірною, тільки ускладнювало відносини між державами. Варто підкреслити, що Договір про Шпіцберген 1920 р., який визначає правовий

статус і правовий режим архіпелагу, не передбачає право Норвегії на подібне поширення юрисдикції в морських просторах. Вона, насамперед, не може встановлювати в цьому районі свої правила рибальства та контролювати їх застосування [79, с. 14–31].

В цілому, у розвитку російсько-норвезьких відносин щодо розмежування морських просторів слід виділити декілька етапів: 1) з 1957 р. по 2006 р.; 2) з 2007 р. по 2009 р.; 3) 2010 р. по сьогоднішній день. Протягом першого періоду було укладено Угоду про морський кордон у Варангер-фіорді в 1957 р., яка стала першою спробою держав встановити морський кордон між ними [190]. Крім того, СРСР і Норвегія підписали такі угоди в сфері рибальства, як Угода про співробітництво в сфері рибальства 1975 р. та Угоду про взаємні відносини в сфері рибальства 1976 р. [192; 193]. Разом з тим, держави намагалися врегулювати спірне питання щодо делімітації континентального шельфу на підставі Конвенції про континентальний шельф 1958 р. та КМП 1982 р. Точкою відліку другого періоду доцільно вважати укладення між РФ і Норвегією Угоди про розмежування морських просторів у районі Варангер-фіорда 2007 р., яка регулює розмежування між обома державами в районі Варангер-фіорда територіального моря, виключної економічної зони, континентального шельфу та інших морських просторів, а також експлуатацію транскордонних родовищ вуглеводнів у надрах шельфу [198]. Зокрема, на даному етапі держави вели переговори з приводу взаємних претензій.

Третій період взаємовідносин РФ і Норвегії є найбільш успішним, оскільки державами було укладено *Договір про розмежування морських просторів і співробітництво в Баренцевому морі та Північному Льодовитому океані* від 15 вересня 2010 року, який є надзвичайно важливим результатом російсько-норвезької кооперації в арктичному регіоні. Зазначимо, що він встановив чіткі кордони суверенних прав і юрисдикції Росії та Норвегії в суміжних районах ПЛО [170, с. 16]. За своєю структурою

міжнародний договір складається з 8 статей і 2 додатків, які є його невід'ємною частиною. Разом з тим, Додаток 1 присвячений питанням рибальства, а Додаток 2 – транскордонним родовищам вуглеводнів. Необхідно підкреслити, що ст. 1 даного міжнародного договору закріплює лінію розмежування в спірних морських просторах. Відповідно до ст. 2 РФ і Норвегія дотримуються визначеної делімітаційної лінії та не здійснюють будь-які суверенні права або юрисдикцію в морських просторах за межами цієї лінії. Зауважимо, що дві вищезазначені угоди в сфері рибальства згідно зі ст. 1 Додатку 1 зберігають юридичну силу протягом 15 років після набрання чинності даного договору. Після закінчення 15-річного строку кожна з угод є чинною протягом наступних шестирічних строків, якщо жодна із держав не повідомить одна одну про припинення її дії [51].

Особливістю Договору про розмежування морських просторів і співробітництво в Баренцевому морі та Північному Льодовитому океані 2010 року є закріплення механізму визначення та видобування вуглеводнів з транскордонних родовищ держав на підставі ст. 5. Загалом, механізм управління транскордонними родовищами передбачає укладення двох угод: міжурядової угоди про об'єднання та угоди про спільну експлуатацію для регулювання питань експлуатації транскордонного родовища вуглеводнів як єдиного цілого між юридичними особами держав [170, с. 17].

1 червня 1990 року у Вашингтоні міністр закордонних справ СРСР Едуард Шеварнадзе та державний секретар США Джеймс Бейкер підписали *Угоду про лінію розмежування морських просторів*, яка увійшла в історію як Угода про лінію Шеварнадзе-Бейкер. Специфіка даного міжнародного договору полягає у тому, що він виконується на тимчасовій основі на підставі взаємної домовленості держав, оскільки Росія не ратифікувала її по сьогоднішній день. Загалом, вищевказану угоду було укладено з метою врегулювання питання щодо розмежування морських просторів, які знаходяться під суверенітетом та юрисдикцією СРСР і США в ПЛО, в

Беринговому морі та Беринговій протоці [236]. Варто зазначити, що в її основу було покладено положення Конвенції про уступку Північно-Американським Сполученим Штатам Російських Північно-Американських колоній 1867 р. (Російсько –американської конвенції про уступку Аляски 1867 р.) [82]. Зауважимо, що на підставі даної угоди район для делімітації між державами є за площею найбільшим у порівнянні з іншими морськими районами, які США та СРСР розмежували в попередніх міжнародних договорах. Крім того, вона передбачає делімітаційну лінію, яка є найпротяжнішою у світі [28, с. 104]. Згідно зі ст. 1 цієї угоди лінія, що визначена як «західний кордон» в ст. 1 Конвенції про уступку Аляски 1867 р. та ст. 2 даної угоди, є лінією розмежування морських просторів між СРСР та США [236]. Разом з тим, делімітаційна лінія, яку вказано в Конвенції 1867 р., мала інше значення, ніж у сучасній Угоді 1990 р., так як на той час міжнародному праву не були відомі інститути виключної економічної зони та континентального шельфу. Зокрема, О. Вилегжанін, проаналізувавши положення Конвенції про уступку Аляски 1867 р., дійшов висновку, що лінія розмежування визначена відносно чітко лише для ПЛО [28, с. 105]. Таким чином, лінія делімітації морських просторів згідно з Конвенцією 1867 р. не була призначена для делімітації виключних економічних зон і континентального шельфу. Натомість, сучасне міжнародне право не забороняє надавати нового значення розмежувальній лінії, яку було узгоджено раніше за згодою держав. В даному випадку СРСР і США, взявши до уваги положення Конвенції 1867 р., уточнили координати делімітаційної лінії в ПЛО та Беринговому морі [170, с. 19].

Необхідно підкреслити, що Канада, обґрунтовуючи свої претензії на арктичний шельф, спирається не тільки на ст. 76 КМП 1982 р., але й на загальне міжнародне право. На відміну від Росії, вона не відмовляється від своєї частини шельфу, а прагне претендувати на відповідні частини шельфу в російському та американському арктичних секторах. Міжнародно-правові

позиції Канади і РФ щодо обґрунтування своїх прав на шельф в арктичному регіоні співпадають в наступному: 1) обидві держави здійснюють національно-законодавче регулювання проходу іноземних суден уздовж свого арктичного узбережжя; 2) і Канада, і Росія заявляють про свої особливі права в межах Канадської Арктики та арктичної зони РФ; 3) протягом багатьох століть держави не тільки *de facto* реалізовували свої владні повноваження, але й оформлювали їх національним законодавством; 4) прямі висхідні лінії, встановлені РФ і Канадою в Арктиці та положення їх законодавства і міжнародних договорів про полярні володіння визнаються в доктрині міжнародного права [170, с. 21]. Разом з тим, Канада в 2013 році подала заявку до КККШ щодо розширення зовнішніх кордонів континентального шельфу в Атлантичному океані, повідомивши, що пізніше має наміри висунути претензії щодо частини морського дна за межами 200 морських миль в ПЛЮ [71].

Зауважимо, що Данія проводить наукові дослідження континентального шельфу в північному районі недалеко від о. Гренландія [153, с. 31]. На підставі положень КМП 1982 р., зокрема, ст. 76 вона не обмежила свій арктичний шельф. Крім того, у 2012 році представник Данії під час роботи міжнародної робочої групи в Канаді заявив, що, по-перше, держава не розглядає геологічний Хребет Ломоносова в якості «хребта», оскільки доречно його юридично кваліфікувати як «підняття». По-друге, це підняття, яке є частково природним продовженням о. Гренландія, перетинає умовний російський сектор. Таким чином, Данія може претендувати на частину району шельфу в російському арктичному секторі. По-третє, держава, можливо, не буде претендувати на такий залишений у 2001 році район шельфу за межами серединної лінії між Данією та Росією згідно зі ст. 83 КМП 1982 р. [170, с. 25]. Підкреслимо, що 15 грудня 2014 року Данія подала заявку до КККШ, претендуючи на територію площею близько 900 кв. км. Зокрема, вона витратила на підготовку до подання заявки 12 років та

50 мільйонів доларів. Варто нагадати, що Данія подавала заявки у 2009 (схвалена), 2010, 2012 та 2013 рр. Разом з тим, держава не сподівається на швидке вирішення даного питання, що обумовлено наступними факторами: недостатньою дослідженістю району; наявністю криги; віддаленістю від узбережжя; відсутністю технологій безпечного та ефективного освоєння ресурсів; порівняно низькою перспективністю наявності цінних корисних копалин. На думку фахівців з Геологорозвідувальної служби Данії, експертний висновок щодо данської заявки може бути підготовлено тільки в 2027 році [285].

Необхідно зазначити, що на основі положень КМП 1982 р. і діючих відповідно до неї федеральних законів «Про надра», «Про континентальний шельф РФ», «Про виключну економічну зону РФ» Росією в ООН були представлені технічні та правові обґрунтування своєї частини континентального шельфу площею більше ніж 1 млн. кв. км., яка прилягає до Північного полюсу, де містяться значні запаси нафти і газу [23, с. 99].

В цілому, територія на яку претендує РФ, є перспективною щодо видобутку вуглеводнів та прокладення транспортних маршрутів. 10 лютого 2016 року РФ представила в КККШ частково переглянута заявка щодо розширення кордонів арктичного шельфу в ПЛЮ. Загалом, переглянута заявка охоплює хребет Ломоносова, підняття Менделєєва, Чукотське підняття, улоговину Підводників та Чукотську впадину, які є складовими частинами Комплексу Центрально-Арктичних підводних піднять, що мають континентальну природу згідно з позицією РФ. Нагадаємо, що вперше Росія звернулася до вищезазначеної комісії 20 грудня 2001 року, висунувши претензії на відповідну ділянку шельфу, але заявку було відхилено через відсутність достатніх наукових доказів. Зокрема, вона не змогла довести, що Хребти Ломоносова та Менделєєва є природним продовженням континентальної платформи (материка). На думку Г. Шинкарецької, вирішення питання щодо права Росії на зовнішній континентальний шельф

не може бути простим. По-перше, це право стосується доволі широких підводних просторів в Арктиці, які простягаються до Північного полюсу. По-друге, не варто забувати про існування спорів щодо розмежування морських просторів між РФ і сусідніми державами: з Норвегією в Баренцевому морі, з США в Беринговій затоці та з Японією в Охотському морі у зв'язку із спором щодо приналежності південної частини Курильських островів [232, с. 125].

В цілому, перша заявка РФ, яку було подано до КККШ у 2001 році, стосувалася Баренцевого, Берингового та Охотського морів. Вищевказана комісія, в свою чергу, надала рекомендації державі у 2002 році щодо кожного випадку окремо, а не в цілому щодо всього шельфу, на який претендує Росія. Відносно Баренцевого та Берингового морів КККШ рекомендувала РФ після набрання чинності угод з Норвегією в Баренцевому морі та з США в Беринговому морі передати комісії схеми і координати розмежувальних ліній, оскільки вони визначають зовнішній кордон континентального шельфу Росії за межами 200 морських миль у вищезазначених морях. Натомість, у випадку делімітації шельфу в Охотському морі, комісія надала рекомендації, в яких запропонувала РФ подати ґрунтовно підготовлену заявку щодо зовнішнього континентального шельфу в північному районі моря.

Загалом, одним із питань, піднятих в заявці РФ у 2001 році, був правовий статус Охотського моря. Слід підкреслити, що Охотське море є морем Тихого океану, яке відокремлене від нього півостровом Камчатка, Курильськими островами та японським островом Хоккайдо. У радянський період район дна Охотського моря дослідники кваліфікували в якості дна історичних вод СРСР, але на сучасному етапі він отримав статус континентального шельфу Росії. Отже, замість суверенітету над цим районом РФ претендує лише на суверенні природоресурсні права [123, с. 40]. У 2013 році Росія подала заявку до КККШ щодо розширення свого шельфу в Охотському морі на 52 тис. кв. км, яку було схвалено в 2014 році. Зокрема,

15 вересня 2015 року Урядом РФ було прийнято Постанову № 845 «Про континентальний шельф РФ в Охотському морі», відповідно до якої «морське дно та надра підводного району (анклава) за межами 200 морських миль від висхідних ліній, від яких вимірюється ширина територіального моря, розташованого в центральній частині Охотського моря та обмеженого в напрямку берега лініями, які співпадають із зовнішнім кордоном виключної економічної зони РФ в Охотському морі, є континентальним шельфом РФ» [166]. Варто зазначити, що дану подію не всі російські юристи-міжнародники оцінюють з позитивної точки зору. В цілому, морський анклав, який знаходиться в «серединній частині» Охотського моря, є центрально-охотським районом, оточеним з усіх сторін російською 200-мильною виключною економічною зоною. Разом з тим, його дно не могло і не може стати районом, яким є Міжнародний район морського дна, тобто «спільною спадщиною людства», про що свідчать матеріали III Конференції з морського права та практика юридичної кваліфікації такого роду «морських анклавів. На думку Г. Мелкова, не було ніякої необхідності витратити великі кошти та зусилля на обґрунтування проведення в Охотському морі зовнішнього кордону континентального шельфу (між шельфом і Міжнародним районом морського дна) згідно зі ст. 76 КМП 1982 р. Він вважає, що кваліфікація дна Охотського моря в якості континентального шельфу Росії, а потім включення вищезазначеного анклаву до складу російського шельфу погіршує його статус. Загалом, йде мова про заміну статусу державної території РФ (історичні води) на статус району, в якому держава здійснює лише свої виключні права з метою розробки природних ресурсів шельфу [123, с. 44–45].

Таким чином, делімітація континентального шельфу в Арктиці є складним і суперечливим питанням, яке виникає в даному регіоні, що пов'язане із застосуванням державами різних методів та принципів розмежування морських просторів. Загалом, КМП 1982 р. є основним

джерелом міжнародного права, яке визначає міжнародно-правовий режим континентального шельфу, включаючи арктичний. На нашу думку, ефективними шляхами врегулювання питання щодо розширення зовнішніх кордонів шельфу ПЛО є подання заявки до КККШ або звернення до Міжнародного Суду ООН.

Висновки до Розділу 2

Одним із актуальних питань у північному полярному регіоні є з'ясування правового статусу та правового режиму Арктики. Для вирішення цього завдання було здійснено на теоретичному рівні комплексний міжнародно-правовий аналіз вищезазначених категорій. Зазначимо, що дослідження правового статусу і правового режиму проводяться в контексті вивчення території в міжнародному праві та класифікації морських просторів у міжнародному морському праві. Поняття «правовий статус» і «правовий режим» варто розглядати в якості критерія для юридичної класифікації території. Під «правовим статусом» слід розуміти систему юридичних норм, які визначають правове положення простору відносно суверенітету держави. Натомість, правовий режим є системою правових норм, які визначають права та обов'язки держав щодо використання даного простору. Враховуючи специфіку та особливості Арктики, зазначимо, що її правовий режим визначається не тільки нормами міжнародного права, але й частково національним законодавством держав північного полярного регіону.

Концептуальне обґрунтування територіальних претензій в арктичному регіоні державами здійснюється на підставі: 1) поширення суверенітету кожної арктичної держави на землі та острови в межах свого власного сектору (секторальна концепція); 2) застосування до морських арктичних просторів універсальних норм міжнародного права, які визначають загальний режим відкритого моря (концепція «інтернаціоналізації»).

В основу сучасного міжнародно-правового режиму Арктики покладено норми універсальних і регіональних міжнародних договорів, які регулюють відносини держав у сфері розмежування морських просторів, забезпечення безпеки морського судноплавства, охорони навколишнього середовища, проведення наукових досліджень та ін. Крім того, правовий режим північного полярного регіону частково регулюється національним законодавством арктичних держав, особливо в природоохоронній сфері.

Зокрема, до основних складових міжнародно-правового режиму Арктики належать наступні: 1) правовий режим морських просторів у північному полярному регіоні; 2) правовий режим охорони навколишнього середовища Арктики; 3) правовий режим проведення наукових досліджень в арктичному регіоні; 4) правовий режим архіпелагу Шпіцберген; правовий режим судноплавства у водах Північного морського шляху та Північно-Західного проходу та ін. На сучасному етапі, КМП 1982 р. є основним джерелом міжнародно-правового регулювання відносин держав в Арктиці в сфері розмежування морських просторів. Зауважимо, що існують різні точки зору щодо необхідності удосконалення міжнародно-правового режиму арктичного регіону.

Делімітація континентального шельфу в Арктиці є спірним питанням між державами, оскільки північний полярний регіон багатий на родовища нафти, газу та інші копалини. Загалом, його неврегульованість обумовлена двома чинниками. По-перше, арктичні держави застосовують різні методи та принципи делімітації континентального шельфу. По-друге, США не ратифікували КМП 1982 р. В цілому, на підставі положень КМП 1982 р. арктичні держави можуть подати заявку щодо розширення кордонів континентального шельфу за межами 200 морських миль до КККШ (п. 8 ст. 76) або звернутися до механізмів врегулювання міжнародних спорів згідно з Частиною XV, обравши один із них.

РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ В АРКТИЦІ

3.1. Міжнародна кооперація держав у сфері охорони навколишнього середовища в Арктиці

Однією із важливих сфер міжнародної кооперації держав в Арктиці є охорона навколишнього середовища. Зокрема, північний полярний регіон характеризується суворими кліматичними умовами та вразливою флорою і фауною. Крім того, зацікавленість держав у співробітництві щодо запобігання нанесенню шкоди арктичним екосистемам пов'язано з тим, що взаємодія між океаном (кригою) та атмосферою в Арктиці відіграє значну роль у формуванні погодно-кліматичних умов у Північній півкулі. Негативні екологічні зміни в даному регіоні планети мають глобальні наслідки. Варто зазначити, що танення арктичної криги під впливом парникового ефекту може призвести до підвищення рівня всього Світового океану [121, с. 18]. Завдяки своєму багатому ресурсному потенціалу та планетарному екологічному значенню Арктика з кожним роком перетворюється на зону стратегічних інтересів багатьох держав. У 2009 році Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун порівняв її із «барометром», оскільки вона впливає на формування світового клімату. Він зауважив, що потепління в північному полярному регіоні відбувається набагато швидше, ніж в іншій частині земної півкулі, яке може викликати повне зникнення криги до 2030 р. [223, с. 213].

Своєрідна унікальність та вразливість навколишнього середовища арктичних районів історично закріпила право за прибережними державами приймати особливі заходи щодо його охорони. У вищевказаному регіоні, враховуючи регіональну специфіку екологічних, економічних, політичних умов і міцний взаємозв'язок природних комплексів моря та суші, склалося спеціальне додаткове і, певною мірою, самостійне правове регулювання відносин з дослідження, використання та збереження всього комплексу природних об'єктів. В результаті в Арктиці діє достатньо широка та

розгалужена правова система, що складається із взаємопов'язаних екологічних міжнародно-правових і внутрішньодержавних норм [170, с. 7]. На думку М. Медведєвої, охорона навколишнього середовища в Арктиці регулюється переважно природоохоронним законодавством арктичних держав, яке імплементує також і міжнародні природоохоронні стандарти. Разом з тим, на сьогоднішній день відсутня єдина міжнародна угода універсального характеру, яка б регламентувала питання охорони навколишнього середовища в арктичному регіоні, окрім регіональної Угоди про збереження білих ведмедів 1973 р. [64, с. 462].

Загалом, Арктика є новим об'єктом міжнародних екологічних правовідносин. Безумовно, підвищення температури і танення крижаних утворень пришвидшує процес розпаду забруднюючих речовин та їх потрапляння у морські води ПЛО. Визнання особливого статусу північного полярного регіону, зокрема, пов'язано з появою ст. 234 «Покриті кригою райони» КМП 1982 р. [212, с. 148]. Крім того, в майбутньому може постати питання про визнання за Арктикою статусу «спеціального району», в якому держави будуть нести підвищену відповідальність щодо збереження природного середовища та здійснювати контроль за екологічними наслідками діяльності в ньому [230, с. 115].

Активізація діяльності держав арктичного регіону з метою вироблення єдиного підходу щодо збереження навколишнього середовища бере свій початок з 1991 року. Необхідно нагадати, що 14 червня 1991 року в м. Рованіємі (Фінляндія) вісім держав північного полярного регіону (США, Канада, РФ, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Ісландія) підписали *Стратегію охорони навколишнього середовища Арктики*, провівши попередньо протягом 1989-1991 рр. ряд підготовчих нарад. У свою чергу, Стратегія 1991 р. стала кульмінацією спільних зусиль арктичних і приарктичних держав в екологічній сфері. Згідно з вищезазначеним документом вони прийняли зобов'язання «виконувати спільний план дій,

визначений Стратегією, який передбачає: співробітництво в сфері наукових досліджень щодо уточнення джерел, шляхів перенесення, випадіння і впливу забруднення (забруднення нафтою, стійкими органічними забруднювачами, радіонуклідами, шумами та важкими металами; в процесі окислення), а також обмін цими даними; оцінку потенційного впливу на навколишнє середовище людської діяльності; здійснення заходів і розгляд питання про подальші заходи щодо контролю за забруднюючими речовинами та зменшення їх негативного впливу на навколишнє середовище Арктики» [204]. Крім того, в її рамках держави зобов'язалися реалізувати наступні заходи: 1) програму арктичного моніторингу та оцінки для контролю рівня впливу антропогенних забруднювачів у всіх компонентах навколишнього середовища Арктики (з цією метою створюється спеціальна група з арктичного моніторингу); 2) захист морського середовища, прийняття попереджувальних та інших заходів самостійно або за допомогою компетентних міжнародних організацій щодо його забруднення, незалежно від джерел забруднення; 3) попередження надзвичайних ситуацій, готовність та реагування на них в Арктиці, встановлення меж майбутньої кооперації в сфері реагування на загрозу надзвичайних екологічних ситуацій; 4) збереження арктичної флори та фауни, сприяння обміну інформацією, а також здійснення координації дослідження їх видів і місць [204].

Наступним важливим кроком держав у сфері охорони навколишнього середовища в арктичному регіоні є підписання 16 вересня 1993 року в м. Нуук (Гренландія) *Декларації про навколишнє середовище і розвиток в Арктиці*, в якій вони визнали необхідність співпраці один з одним з метою збереження, охорони та відновлення арктичних екосистем [145]. Варто підкреслити, що хоча вищевказані документи не мають юридично обов'язкової сили, але вони мають політичне значення для міжнародного співтовариства та впливають на розвиток відносин арктичних і приарктичних держав у сфері охорони навколишнього середовища. Разом з тим,

враховуючи специфічний характер північного полярного регіону, норми «м'якого права» входять до складу нового міжгалузевого інституту міжнародного права – «арктичного права».

Становлення природоохоронного співробітництва в Арктиці слід поділити на 2 періоди: 1) з 1991 р. по 1995 р.; 2) з 1996 р. по сьогоднішній день. Зазначимо, що протягом 1991-1995 рр. держави намагалися визначити пріоритети арктичної політики, в тому числі, в екологічній сфері. Зокрема, про це свідчить прийняття Стратегії охорони навколишнього середовища Арктики (1991 р.) та Нуукської декларації про навколишнє середовище і розвиток в Арктиці (1993 р.). Крім того, був відсутній орган, який координував би діяльність держав у даному регіоні. З нашої точки зору, період з 1991 р. по 1995 р. є підготовчим етапом щодо створення регіональної інституції, яка змогла б об'єднати інтереси більшості держав у північному полярному регіоні, особливо в природоохоронній сфері. На думку Е. Блума, суттєвим досягненням восьми держав арктичного регіону є створення АР з метою охорони навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку в Арктиці [241, р. 712]. Натомість, в Ілуліссатській декларації 2008 року зазначено, що ПЛЮ є унікальною екосистемою, керівну роль в охороні якої відіграють п'ять арктичних держав [279, р. 1–2].

Зауважимо, що на сьогоднішній день регіональне арктичне багатостороннє співробітництво держав у сфері охорони навколишнього середовища здійснюється, насамперед, в рамках РБЄР та АР. Зокрема, в межах РБЄР діють Робоча група з навколишнього середовища та Регіональна робоча група з навколишнього середовища. Робоча група з навколишнього середовища, створена в 1999 році, має відповідні підгрупи, які займаються конкретним напрямком екологічних досліджень, а саме: підгрупу з чистого виробництва та екологічно безпечного споживання; підгрупу з ліквідації «гарячих точок»; підгрупу з охорони природи; підгрупу з питань води. Разом з тим, Регіональна робоча група з навколишнього

середовища діє в якості консультативного органу з екологічних питань Робочої групи. Загалом, обидві групи тісно взаємодіють між собою, оскільки Робоча група може висувати пропозиції та надавати повноваження Регіональній робочій групі щодо реалізації спеціальних проектів. Крім того, один раз на два роки голова Регіональної робочої групи доповідає міністрам з навколишнього середовища РФ, Норвегії, Швеції та Фінляндії про результати роботи групи [239].

Необхідно зазначити, що АР була створена також для нагляду та координації затверджених в рамках Стратегії охорони навколишнього середовища Арктики програм. Згідно з Декларацією про створення Арктичної Ради 1996 року до них належать наступні: Програма арктичного моніторингу та оцінки; Програма збереження арктичної природи і фауни; Програма захисту арктичного морського середовища; Програма попередження, готовності та реагування на надзвичайні ситуації [42]. Підкреслимо, що у 1991 році вісім вищевказаних держав північного полярного регіону домовилися сприяти створенню Програми арктичного моніторингу та оцінки, метою якої є вимірювання рівнів забруднюючих речовин антропогенного походження та оцінка їх впливу на компоненти навколишнього середовища Арктики. Така оцінка міститься в доповідях про стан навколишнього середовища для відповідних форумів в якості основи для заходів, які мають бути вжиті для зниження рівня забруднення [204]. В Нуукській декларації про навколишнє середовище і розвиток в Арктиці 1993 року зазначено, що держави розробили глобальну програму моніторингу, яка передбачає моніторинг трьох основних категорій забруднювачів: стійких органічних речовин, важких металів і радіонуклідів у повітряній, наземній, прісноводній, морській екосистемах та в організмі людини. Також вона охоплює моніторинг у таких першочергових сферах субрегіонального значення, як окислення, арктичний «туман», забруднення нафтою, ультрафіолетова радіація, евтрофікація [145]. Загалом, на

сьогоднішній день функціонує Робоча група з Програми арктичного моніторингу та оцінки, яка є однією з 6 робочих груп АР. Завданням даної робочої групи є надання достовірної інформації про стан і загрози навколишньому середовищу Арктики, а також наукових рекомендацій про заходи, що слід вживати для підтримки держав в їх зусиллях щодо очищення навколишнього середовища від різних видів забруднювачів [237].

Варто підкреслити, що існують різні підходи до удосконалення природоохоронного міжнародно-правового режиму в Арктиці. На думку О. Мовчан, міжнародне право є ефективним засобом підтримання міжнародного миру і безпеки та основою співробітництва між державами у сфері освоєння енергетичних і сировинних ресурсів в північному полярному регіоні [135, с. 44]. Такі дослідники, як Р. Переліт, О. Кукушкіна та М. Травніков зазначають, що держави висувають пропозиції щодо підписання екологічної рамкової угоди в Арктиці або укладення низки спеціальних угод з охорони її окремих об'єктів: атмосфери, морського середовища, озонового шару та ін. [229, с. 98]. Натомість, професор Л. Тимченко аналізує підхід американського юриста-міжнародника Д. Брубейкера, який підкреслив необхідність прийняття арктичної природоохоронної угоди. В цілому, Д. Брубейкер запропонував проект регіональної конвенції та 6 протоколів до неї. В якості моделі він взяв, насамперед, Барселонську конвенцію про захист Середземного моря від забруднення 1976 р., що містить загальні зобов'язання держав, які конкретизуються в додаткових протоколах до даної конвенції [83; 207, с. 27]. Зокрема, деякі українські вчені виступають за адаптацію універсальних норм міжнародного права в екологічній сфері [212, с. 148]. Разом з тим, Д. Сіваков вказує на те, що арктичні держави мають стати учасниками фундаментального міжнародного договору про Арктику, який би включав систему природоохоронних норм, що забороняють або обмежують транспортування небезпечних матеріалів і вантажів, положення щодо

скорочення присутності збройних сил всіх держав в арктичному регіоні, вимоги до посиленого пошуку і використання альтернативних нафті та газу джерел енергії в регіоні. Також науковець зазначив, що це може бути міжнародний договір універсального характеру за аналогією з Договором про Антарктику або, можливо, договір про захист арктичного морського середовища [181, с. 239; 182, с. 107]. Оскільки в науці міжнародного права відсутня спільна точка зору щодо удосконалення міжнародно-правового режиму охорони навколишнього середовища в арктичному регіоні, слід виокремити такі *основні підходи* до нього на основі аналізу сучасної юридичної та міжнародно-правової літератури: 1) укладення регіональних угод щодо охорони окремих природних об'єктів; 2) підписання рамкової угоди з протоколами в сфері охорони арктичного середовища; 3) укладення міжнародного договору універсального характеру, беручи за зразок Договір про Антарктику, який би врегульовував і природоохоронні питання в регіоні; 4) адаптація універсальних норм міжнародного екологічного права до арктичного регіону.

Загалом, збереження та охорона навколишнього середовища Арктики регламентуються як міжнародним правом навколишнього середовища, так і національним природоохоронним законодавством держав північного полярного регіону. Міжнародно-правовий режим охорони навколишнього середовища в даному регіоні доповнюють правові засоби, які закріплені у регіональних міжнародно-правових актах, а також в укладених двосторонніх угодах між арктичними та приарктичними державами [227, с. 115]. На думку Д. Ротвела, в Арктиці відсутній всеохоплюючий регіональний правовий режим, зокрема, щодо охорони навколишнього середовища. Безпосередній вплив на його формування здійснюють національні правові системи арктичних держав [270, р. 280].

В цілому, універсальні міжнародні екологічні договори, положення яких застосовуються до арктичного регіону, варто поділити на *декілька груп*,

окрім КМП 1982 р., що є комплексним договором, який охоплює широке кола питань з міжнародного морського права: 1) міжнародні договори в сфері охорони морського середовища від забруднення (Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами 1972 р. [87]; Конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 р. з протоколами 1978 р., 1997 р. [130; 173;174] та ін.); 2) міжнародні договори в сфері боротьби із транскордонним забрудненням повітря шкідливими речовинами (Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 р. [92] з протоколами (наприклад, Протокол про стійкі органічні забруднювачі 1998 р. [175]), Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі 2001 р. [203]); 3) міжнародні договори в сфері охорони флори та фауни (Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 р. [90]); 4) міжнародні «кліматичні угоди» (Рамкова конвенція про зміну клімату 1992 р. [177] з Кіотським протоколом 1997 р. [73], Паризька угода щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 р., яка замінить в перспективі Кіотський протокол); 5) міжнародні договори в сфері боротьби з руйнуванням озонового шару (Віденська конвенція про охорону озонового шару 1985 р. [26] з Монреальським протоколом про речовини, що руйнують озоновий шар 1987 р. [139]) та ін.

Забруднення морських акваторій Світового океану, включаючи ПЛО, набуло глобального значення. Одним із пріоритетних напрямків міжнародної міждержавної кооперації є збереження морського середовища, що визнано на універсальному та регіональному рівнях [180, с. 77]. Загалом, Частина XII КМП 1982 р. присвячена питанням захисту і збереження морського середовища. Згідно із ст. 193 держави мають суверенне право розробляти свої природні ресурси згідно зі своєю політикою в сфері навколишнього середовища та з їх обов'язком захищати морське середовище. На підставі ст. 194 вони приймають заходи, які є необхідними для попередження, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища з

будь-якого джерела. До таких джерел забруднення слід віднести: забруднення з джерел, які розташовані на суші, з атмосфери або через неї шляхом захоронення; забруднення з суден, які пов'язані з навмисними та ненавмисними скидами; забруднення від установок і пристроїв, які використовують під час розвідки та розробки природних ресурсів морського дна і його надр; забруднення від інших установок і пристроїв, що експлуатуються в морському середовищі [84].

Оскільки Арктика бере участь у формуванні світового клімату, держави приділяють увагу такому актуальному питанню як кліматичні зміни та зменшення їх негативних наслідків на навколишнє середовище. Основним міжнародним договором, що регулює відносини в даній сфері, є Рамкова конвенція про зміну клімату 1992 р. Зокрема, її було підписано та ратифіковано державами з метою досягнення стабілізації концентрацій парникових газів в атмосфері на рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему [177]. Відзначимо, що усі вісім держав-членів АР є учасниками вищезазначеної конвенції. Крім того, у 1997 р. було прийнято Кіотський протокол до Рамкової конвенції, який встановив кількісні зобов'язання держав щодо обмеження та скорочення викидів парникових газів, а також такі «гнучкі механізми» виконання жорстких зобов'язань протоколу, як проекти спільного впровадження, механізм чистого розвитку та торгівля викидами. Разом з тим, США як арктична держава підписала, але не ратифікувала вищевказаний протокол [73]. Зауважимо, що 1 червня 2017 року президент США Д. Трамп офіційно оголосив про вихід із Паризької кліматичної угоди (Паризької угоди щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 р.), підписаної в 2015 р., яка має в перспективі замінити Кіотський протокол. Він підкреслив, що її положення є «шкідливими» для американської економіки і надають суттєві переваги таким державам, як Китай та Індія [213].

Як вже було зазначено у Розділі I, єдиною міжнародною багатосторонньою регіональною угодою, яка регламентує природоохоронні відносини між п'ятьма арктичними державами, є Угода про збереження білих ведмедів 1973 р. Зокрема, в ній визнано особливе значення білого ведмеда в Арктиці, що вимагає встановлення його додаткового правового захисту. В рамках двосторонньої екологічної кооперації держави укладають наступні міжнародні угоди: міжнародні угоди, які визначають загальні принципи, форми і напрямки співробітництва в сфері охорони навколишнього середовища; міжнародні угоди, які регулюють збереження і раціональне використання живих морських ресурсів ПЛО; міжнародні угоди, які регламентують збереження арктичної флори та фауни; та міжнародні угоди, які регулюють запобігання забрудненню навколишнього середовища в Арктиці. Натомість, в меморандумах, деклараціях і заявах арктичних держав містяться головні напрямки та завдання екологічної політики в даному регіоні.

Слід підкреслити, що правові підвалини російсько-американської екологічної співпраці визначені в Угоді про співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища, яку було підписано 23 травня 1972 року з метою «вирішення основних аспектів проблеми навколишнього середовища та вироблення заходів із запобігання забруднень, дослідження забруднень, а також розробки основ регулювання впливу людської діяльності на природу» [199]. Значення даного міжнародного договору полягає в тому, що на той час такі держави, як США та СРСР дійшли висновку щодо необхідності кооперації в природоохоронній сфері. Крім того, його розробка і прийняття стали результатом прогресивного розвитку міжнародного екологічного права. Вищезазначену угоду в якості зразка успішної міжнародної співпраці на двосторонньому рівні було взято за основу аналогічних двосторонніх угод між іншими державами. Робота, яка проводилася в рамках угоди, сприяла активній взаємодії держав на міжнародній арені при розробці універсальних

природоохоронних конвенцій, особливо таких, як Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 р., Конвенція про охорону озонового шару 1985 р. та ін. [170, с. 9]. Загалом, Угода 1972 року заклала юридичний фундамент для подальшого міжнародного екологічного співробітництва між державами, включаючи арктичний регіон. Зазначимо, що після розпаду Радянського Союзу держави підготували її оновлений варіант – Угоду про співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища та природних ресурсів 1994 року, яка розширила сферу кооперації між державами. Відповідно до її положень РФ і США домовилася розробляти взаємно узгоджену політику в сфері охорони навколишнього середовища та природних ресурсів на двосторонньому, регіональному або глобальному рівнях. Зокрема, дана угода передбачає створення Змішаної російсько-американської комісії зі співробітництва в сфері охорони навколишнього середовища та природних ресурсів [165; 170, с. 10].

До російсько-американських міжнародно-правових актів, які регулюють відносини держав у природоохоронній сфері на сьогоднішній день і є чинними, варто віднести наступні: Конвенцію про охорону перельотних птахів та середовища їх проживання 1976 р. [81], Угоду про співробітництво у боротьбі із забрудненням у Беринговому та Чукотському морях в надзвичайних ситуаціях 1989 р. [196], Угоду про збереження та використання чукотсько-аласкінської популяції білого ведмедя 2000 р. [189] та ін.

19 листопада 1976 року Урядом СРСР і Урядом США уклали Конвенцію про охорону перельотних птахів та середовища їх проживання, усвідомлюючи, що перельотні птахи є природним ресурсом наукової, економічної, естетичної, культурної, освітньої, рекреаційної або екологічної цінності. В цілому, даний договір на підставі ст. 2 встановлює заборону на вилов перельотних птахів та збір їх гнізд і яєць, порушення стану гніздових колоній, продаж, покупку або обмін, імпорт або експорт перельотних птахів,

їх гнізд, яєць. Натомість, шляхом прийняття відповідних законів, постанов або розпоряджень вилов перельотних птахів та збір їх гнізд і яєць дозволено у наступних випадках: 1) для наукових, освітніх цілей, з метою розвідки або для інших специфічних цілей, які не суперечать принципам даної конвенції; 2) для встановлення сезонів полювання; 3) для видобутку та збору яєць перельотних птахів корінними жителями Чукотського, Корякського національних округів, Командорських островів штату Аляски з метою задоволення власних потреб харчування та інших життєвих потреб під час сезонів, встановлених відповідно до п. 2. даної статті; 4) з метою попередження від втрат людей і майна [81]. Необхідно зазначити, що для охорони екосистем у районах розмноження, зимування, годування і линяння в угоді передбачено складання двох списків до додатку. Список 1 під назвою «Місце проживання перельотних птахів» стосується районів, які потребують особливої охорони перельотних птахів через екологічне різноманіття та наукову цінність. Разом з тим, компетентні органи держав мають право розширювати або переглядати список щодо територій, що знаходяться під їх юрисдикцією. Крім того, список 2 під аналогічною назвою стосується районів, які мають важливе значення для охорони перельотних птахів поза територіями, що знаходяться під їх юрисдикцією. В цілому, держави сприяють проведенню досліджень щодо збереження перельотних птахів і середовища їх проживання та погоджуються координувати свої національні програми кільцювання (ст.6); об'єднують зусилля щодо створення заповідників, заказників, заповідних територій, а також установ, діяльність яких пов'язана з охороною перельотних птахів і середовища їх проживання та контролем за станом таких районів для збереження і відновлення природних екосистем (ст.7) [81].

З метою запобігання забрудненню морського середовища 11 травня 1989 року було укладено радянсько-американську міжурядову Угоду про співробітництво у боротьбі із забрудненням у Беринговому та Чукотському

морях у надзвичайних ситуаціях. Згідно з вищезазначеною угодою СРСР і США зобов'язалися надавати один одному допомогу у боротьбі з інцидентами, що викликають забруднення, які зачіпають зони відповідальності держав (американської або радянської), незалежно від того, де можуть виникнути такі інциденти. Загалом, міжнародна угода передбачає створення компетентних органів держав (Берегова охорона США, Державна спеціалізована служба з ліквідації розливів нафти і нафтопродуктів у море при Міністерстві морського флоту СРСР), які приймають Спільний план надзвичайних заходів у випадку забруднення в Беринговому та Чукотських морях і відповідають за його реалізацію. Крім того, держави зобов'язалися розробляти національні системи, що дозволяють виявляти та негайно повідомляти про інциденти або реальну загрозу інцидентів, які викликають забруднення, і надавати належні засоби для усунення загрози, що створюють такі інциденти, та зведення до мінімуму шкідливого впливу на морське середовище, а також здоров'я і благополуччя населення (ст. 3) [196].

До одного із напрямків природоохоронного співробітництва держав у північному полярному регіоні належить збереження арктичної фауни. Так, 16 жовтня 2000 року Урядом РФ і Урядом США було укладено Угоду про збереження та використання чукотсько-аляскінської популяції білого ведмеда, визнаючи, що білі ведмеді є цінними об'єктами аборигенного промислу для корінних народів Чукотки та Аляски. Відповідно до ст. 1 вищевказаної угоди кооперація між державами здійснюється з метою гарантованого збереження чукотсько-аляскінської популяції білого ведмеда, збереження місць його проживання і регулювання використання цієї популяції для задоволення корінними народами своїх життєвих потреб. Слід підкреслити, що згідно зі ст. 5 забороняється полювання, відстріл або відлов білих ведмедів чукотсько-аляскінської популяції, які суперечать положенням Угоди про збереження білих ведмедів 1973 р. Корінним народам дозволено полювання, відстріл або відлов білих ведмедів для задоволення життєвих

потреб на підставі наступних принципів: 1) полювання, відстріл або відлов білих ведмедів чукотсько-аляскінської популяції здійснюється місцевим населенням з використанням традиційних методів полювання відповідно до законодавства держав; 2) забороняється полювання, відстріл або відлов самок з ведмежатами, ведмежат, які не досягли 1 року, ведмедів в барлогах, включаючи ведмедів, що готуються до зимування в барлогах або тих, які їх покинули; 3) забороняється використання літальних апаратів, великих моторних суден і транспортних засобів; 4) забороняється використання ядів, капканів і пасток (ст. 6). Згідно з положеннями Угоди 1973 року полювання, відстріл або відлов білих ведмедів чукотсько-аляскінській популяції можуть здійснюватися для проведення наукових досліджень, рятування або реабілітації осиротілих, хворих або поранених тварин і при загрозі життю людини. Варто зазначити, що для координації діяльності держав щодо збереження чукотсько-аляскінської популяції білого ведмеда вони створюють Російсько-американську комісію з білого ведмеда, яка складається з двох національних секцій – секції РФ і секції США. Вищезазначена комісія сприяє співробітництву в сфері реалізації угоди між державами та корінними народами [189].

Зауважимо, що 20 листопада 1989 року Уряд СРСР і Уряд Канади підписали Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво у запобіганні та збереженні під контролем забруднення морського середовища Арктики, відповідно до якого держави домовилися розвивати двосторонню кооперацію з метою запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення з суден морського середовища в покритих кригою районах згідно зі ст. 234 КМП 1982 р. Зокрема, в ньому визначено такі основні чотири сфери двосторонньої співпраці, як: обмін інформацією та досвідом; передача технології; операції з реагування у випадку інцидентів, що викликають забруднення; політика і законодавство [124].

1 лютого 1992 року в м. Оттава Канада та РФ підписали Декларацію про дружбу і співробітництво, в якій держави визнали глобальне значення охорони навколишнього середовища. Вони зобов'язалися розвивати співпрацю в природоохоронній сфері на основі двосторонньої Угоди про співробітництво з питань охорони навколишнього середовища та діяльності російсько-канадської Змішаної комісії з навколишнього середовища [43]. У цьому зв'язку підкреслимо, що 8 травня 1993 року було укладено російсько-канадську міжурядову Угоду про співробітництво з питань навколишнього середовища з метою зміцнення і розвитку двосторонньої співпраці в екологічній сфері [187].

Зокрема, в грудні 2000 року РФ і Канада зробили Спільну заяву про співробітництво в Арктиці та на Півночі, в якій зазначили, що «співробітництво в Арктиці та на Півночі є одним із найбільш перспективних напрямків російсько-канадських відносин». Разом з тим, Росія підтримує концепцію «північного виміру канадської зовнішньої політики», яку було висунуто урядом Канади 8 червня 2000 року. Крім того, Канада та РФ виявляють інтерес до проектів «Арктичний міст», «Північний повітряний міст», що передбачають створення кросполярних морських і повітряних маршрутів [183].

Варто зауважити, що першим двостороннім міжнародним договором в сфері природоохоронного співробітництва між СРСР і Норвегією стала міжурядова Угода про заходи з регулювання промислу тюленів та охорони запасів тюленів у північно-східній частині Атлантичного океану від 22 листопада 1957 року. Вищезгаданий договір має велику цінність як джерело міжнародного права навколишнього середовища, оскільки він був укладений ще в період формування основних принципів міжнародно-правової охорони природи та управління біологічними ресурсами, і залишається чинним на сьогоднішній день [121, с. 82]. Його метою є досягнення максимально допустимої продуктивності запасів тюленів у водах північно-східної частини

Атлантичного океану. Необхідно підкреслити, що ст. 3 угоди передбачає створення комісії, до складу якої входять до 3-х представників від обох держав, яка щорічно проводить засідання. Згідно зі ст. 4 вона вносить пропозиції обом урядам на основі наукових і практичних досліджень щодо регулювання промислу та змін або доповнень до додатку, який є невід'ємною частиною угоди, що визначає правила регулювання промислу; наукових досліджень; контролю за виконанням правил регулювання промислу. Крім того, пропозиції комісії мають бути схвалені урядами двох держав і, таким чином, при наявності схвалення вони стають обов'язковими. Запропоновані та схвалені правила регулювання промислу, а також заходи за їх контролем вводяться в дію державами протягом двох місяців, після того як вони стали обов'язковими на підставі ст. 7 [191].

Загалом, 3 вересня 1992 року держави уклали Угоду в сфері охорони навколишнього середовища (рамкова угода), яка замінила аналогічний міжнародний договір між СРСР і Норвегією 1988 р. Дана угода закріплює широкий спектр російсько-норвезької взаємодії з екологічних питань. До них варто віднести наступні: охорону повітряного басейну від забруднення; захист і збереження морського середовища; охорону водних об'єктів, включаючи об'єкти, які розташовані в суміжних прикордонних районах; охорону екосистем і рідкісних видів флори та фауни, в тому числі тварин, що проживають на територіях обох держав і мігруючих між ними, збереження морських живих ресурсів; обмін результатами наукових досліджень, удосконалення управління і законодавства в сфері охорони навколишнього середовища та інші взаємоузгоджені напрямки [121, с. 82]. Зауважимо, що особливу увагу РФ і Норвегія приділяють питанню забруднення нафтою Баренцевого моря. У 1994 році державами було укладено Угоду про співробітництво у боротьбі із забрудненням нафтою в Баренцевому морі, в основу якої покладено положення Міжнародної конвенції із забезпечення

готовності на випадок забруднення нафтою, боротьби із ним та співробітництва 1990 р. [129].

Підкреслимо, що 26 березня 1996 року в м. Осло було підписано Декларацію про основи відносин між РФ і Королівством Норвегія, в якій вони визначили основні напрямки міжнародної кооперації. Зокрема, держави підкреслили важливість посилення роботи з глобальних питань навколишнього середовища та розвитку в межах ООН [41]. Керуючись принципами, викладеними в Декларації щодо навколишнього середовища та розвитку 1992 р. (Декларація Ріо), вони підтвердили, що природоохоронні питання складають інтегровану частину загального процесу з метою досягнення сталого розвитку [45]. Натомість, РФ і Норвегія вважають, що основним завданням глобального та регіонального міжнародного співробітництва є вирішення проблем, які пов'язані з внутрішньою залежністю між енергетикою, охороною навколишнього середовища та економічним розвитком. Держави погодилися зміцнювати природоохоронну кооперацію в північних і арктичних районах шляхом сприяння обміну інформацією, досвідом, а також ресурсозберігаючими та екологічно чистими технологіями [41].

Аналогічну міжурядову російсько-данську Угоду про співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища було укладено в 1992 р., в якій держави визначили необхідність розвивати співпрацю в екологічній сфері згідно з концепцією сталого розвитку на основі рівноправності та з урахуванням інтересів обох сторін [168].

До чинних міжнародних договорів, які регулюють збереження та раціональне використання морських живих ресурсів ПЛО, належать радянсько-американська угода про взаємні відносини в сфері рибного господарства 1988 р., радянсько-канадська угода про взаємні відносини в сфері рибальства 1984 р., російсько-норвезькі угоди (Угода про співробітництво в сфері рибальства 1975 р., Угода про взаємні відносини в

сфері рибальства 1976 р., канадсько-американська угода про взаємні відносини в сфері рибальства 1984 р.) та ін.

Таким чином, міжнародне природоохоронне співробітництво в Арктиці здійснюється в рамках таких регіональних міжнародних організацій, як АР і РБСР. Створення АР започаткувало та активізувало співпрацю держав в екологічній сфері в арктичному регіоні. Особливістю правового режиму охорони навколишнього середовища Арктики є взаємодія універсальних і регіональних норм міжнародного права, які регламентують відносини між арктичними та приарктичними державами щодо різних природоохоронних аспектів, а також норм національного права. Основною метою такої екологічної кооперації держав є охорона навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку північного полярного регіону. Питання щодо укладення міжнародного договору для встановлення особливого природоохоронного міжнародно-правового режиму в Арктиці, що обговорюється в наукових колах, не втрачає своєї актуальності та залишається перспективним.

3.2. Міжнародно-правові питання безпеки в арктичному регіоні

Питання безпеки та стратегічної стабільності в північному полярному регіоні посідають чільне місце у сфері міждержавного співробітництва. Розробка і практичне застосування ефективних політико-правових механізмів для забезпечення міжнародної та регіональної безпеки є одним із основних напрямків діяльності арктичних країн. Загалом, Арктику варто розглядати в якості регіону, в якому перетинаються геополітичні інтереси багатьох держав, про що свідчить нарощування в ньому їх воєнної присутності. Освоєння мінеральних та енергетичних ресурсів арктичного регіону обумовлено зменшенням світових природних ресурсів в цілому. Зокрема, Арктика в системі глобальної безпеки відіграє роль комплексного об'єкту безпеки [99, с. 453–454]. На думку В. Авхадеева, саме регіональна безпека є найбільш важливою сферою, яка практично не врегульована нормами міжнародних договорів. Разом з тим, він вважає, що слід укласти багатосторонній міжнародний договір, який містив би заходи, спрямовані на запобігання випадкового виникнення воєнних дій у даному регіоні [2, с. 142–143]. Натомість, головним завданням для держав в Арктиці є недопущення перетворення її на джерело загроз для регіональної та міжнародної безпеки.

В міжнародному науковому співтоваристві існує широкий спектр точок зору стосовно проблем безпеки в північному полярному регіоні, а також політико-правових засобів їх розв'язання. Якщо одні експерти прогнозують майбутні військово-політичні конфлікти як між арктичними державами, так між ними й неарктичними державами, вказують на початок гонки озброєнь та «битви за Арктику», то інші, навпаки, зазначають, що в плані воєнної безпеки Арктика є одним із найбільш спокійних і стабільних регіонів світу. Проте, у зв'язку з очікуваними кліматичними змінами, розширенням господарсько-економічної діяльності в арктичному регіоні мають зростати ризики та виклики для регіональної безпеки зовсім іншого характеру. В

першу чергу, це ризики техногенних катастроф, розливів нафти, надзвичайних ситуацій, забруднення морського середовища з суші та суден. Нарешті, це виклик для безпеки людини в Арктиці [14, с. 256].

На нашу думку, питання щодо забезпечення міжнародної безпеки в північному полярному регіоні варто досліджувати в контексті таких її складових, як *воєнна безпека, безпека судноплавства та екологічна безпека*. На переконання І. Лукашука, Арктика відіграє важливу роль з точки зору воєнно-стратегічної безпеки. Крім того, зростає її значення для міжнародних сполучень, що пояснює підвищений інтерес до формування правового режиму арктичного регіону [103, с. 155]. Загалом, Арктика в період «холодної війни» була регіоном протистояння між СРСР і США, який по сьогоднішній день має високий конфліктний потенціал.

Зокрема, в Директиві з національної безпеки США 2009 року зазначено про необхідність забезпечення потреб зовнішньої та внутрішньої безпеки в арктичному регіоні. Перш за все, США, спираючись на положення даного документу, приділяють увагу таким питанням, як: протиракетна оборона та система раннього попередження; розгортання морських і повітряних систем стратегічних перевезень, стратегічного стримування; операції із забезпечення морської безпеки; свобода судноплавства та польотів. Для держави постає завдання сприяти активній національній присутності в Арктиці для захисту своїх арктичних інтересів і поширення морського впливу на весь регіон. Зауважимо, що основним американським пріоритетом у північному полярному регіоні є свобода трансарктичних польотів і мореплавання [262, р. 1–5].

Слід зазначити, що у вищезгаданих «Основах державної політики РФ в Арктиці на період до 2020 р. і подальшу перспективу» від 18 вересня 2008 року, Росія визначила головну мету в сфері воєнної безпеки, захисту та охорони державного кордону, який проходить в арктичній зоні РФ. Вона, насамперед, полягає у забезпеченні «сприятливого оперативного режиму в

російській арктичній зоні, включаючи підтримку бойового потенціалу угруповань військ загального призначення Збройних Сил РФ, інших військ, воєнних формувань та органів в цьому регіоні» (Розділ III). В цілому, в політико-правовому документі засвідчено прагнення Росії зберегти Арктику в якості зону миру і співробітництва (підпункт «б» пункту 4). Для реалізації державної політики в сфері воєнної безпеки в північному полярному регіоні держава передбачає «створення функціонуючої системи берегової охорони Федеральної служби безпеки РФ в арктичній зоні та підвищення ефективності взаємодії з прикордонними відомствами (береговою охороною) суміжних держав з широкого кола питань» (Розділ IV) [148]. Загалом, в «Стратегії розвитку Арктичної зони РФ і забезпечення національної безпеки на період до 2020 р.» від 8 лютого 2013 р. зазначено, що воєнна безпека, захист і охорона державного кордону РФ є одним із пріоритетних напрямків розвитку російської арктичної зони та забезпечення національної безпеки (підпункт «г» пункту 7) [205]. Крім того, воєнна безпека є складовою національної безпеки, яка відображає стан захищеності держави від посягань на її суверенітет і територіальну цілісність.

Необхідно підкреслити, що політичний курс Канади в Арктиці спрямований на гарантування безпеки суверенітету канадської частини, а також нарощування воєнної присутності з метою встановлення контролю над арктичними просторами [243, р. 3–25]. Натомість, данська політика в сфері воєнної безпеки в північному полярному регіоні передбачає створення безпечної Арктики для її перетворення на міжнародну зону миру та співробітництва [248, р. 3–40]. Норвегія, в свою чергу, прагне утвердження своїх суверенних прав в арктичному регіоні за допомогою берегової охорони, поліції та збройних сил [283, р. 5–45].

В наукових колах обговорюється питання про *мілітаризацію* Арктики, що обумовлено боротьбою за природні ресурси і транспортні шляхи, відсутністю консенсусу з врегулювання територіальних спорів та іншими

факторами. Натомість, держави північного полярного регіону намагаються розширити сферу свого впливу. До загроз воєнної безпеки в арктичному регіоні варто віднести розгортання протиракетної оборони США та НАТО, розміщення атомних підводних човнів з системою високоточної зброї, створення постійно діючих об'єктів, присутність бойових кораблів РФ. В цілому, спостерігається нарощування присутності американських воєнно-морських сил в Арктиці, що пов'язано з розгортанням російських баз уздовж ПМШ. Зокрема, в 2014 році США провели в арктичному регіоні навчання з використанням атомних підводних човнів. Крім того, 19 лютого 2017 року РФ розпочала випробування нових військових зразків в Арктиці, що, безумовно, становить велику небезпеку для вищезазначеного регіону. Слід підкреслити, що армії таких скандинавських країн, як Норвегія та Швеція, які зазначили про можливість створення «міні-НАТО», активізували свою діяльність в північному полярному регіоні. Вони проводять навчання в Заполяр'ї, в тому числі, в зоні спірних з Росією шельфових територій [70, с. 401].

Проблема мілітаризації Арктики до останнього часу мала виключно теоретичне значення, що було пов'язано з особливими природно-кліматичними умовами регіону. Її складність пояснюється також відсутністю розмежування акваторій ПЛО та його шельфу, оскільки арктичні держави мають різні точки зору щодо цього питання [228, с. 36–37]. Наявність криги в ПЛО створює перешкоди для діяльності військових сил всіх держав у північному полярному регіоні. В свою чергу, танення арктичної криги відкриває нові можливості для міжнародного судноплавства, включаючи плавання воєнних бойових кораблів. На наше переконання, мілітаризація виступає в якості основного фактору розподілу сил в Арктиці, про що свідчить конкуренція держав у сфері воєнного потенціалу в північному полярному регіоні. Зауважимо, що Д. Сіваков, який вказує на необхідність укладення фундаментального міжнародного арктичного договору, вважає

доцільним включення до нього норм, які б регулювали скорочення присутності збройних сил держав у вищезазначеному регіоні [181, с. 239]. З нашої точки зору, сучасним перспективним напрямком міждержавного співробітництва в Арктиці має стати розробка та прийняття регіональної угоди щодо її демілітаризації.

Необхідно зазначити, що на сьогоднішній день відсутній міжнародно-правовий акт, який би містив положення щодо демілітаризації та нейтралізації Арктики за аналогією з Договором про Антарктику 1959 р. [53]. В загальній теорії міжнародного права такі українські юристи-міжнародники, як В. Теліпка та А. Овчаренко розглядають демілітаризовану територію як «частину державної території, по відношенню до якої держава прийняла міжнародне зобов'язання скоротити або не мати в її межах військових укріплень і споруд, визначених видів озброєнь і збройних сил». Крім того, демілітаризація може стосуватися відповідних просторових сфер, що не знаходяться під державним суверенітетом і якими можуть користуватися в мирних цілях усі держави. Нейтралізована територія, на їх думку, є поняттям більш широким, ніж демілітаризована територія, під якою слід розуміти «встановлення міжнародними угодами такого статусу території, при якому забороняється її використання в якості театру воєнних дій або в якості бази для ведення воєнних дій в інших районах світу» [206, с. 128–129].

Загалом, для забезпечення стабільності та безпеки в арктичному регіоні держави мають дотримуватися основних принципів міжнародного права, які закріплені в Статуті ООН 1945 р. [202], Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. [44] та Заключному акті НБСЄ 1975 р. [67], а особливо принципу заборони застосування сили або загрози силою. Згідно з п. 4 ст. 2 Статуту ООН «усі її члени утримуються в своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-

яким іншим чином, несумісним з цілями Об'єднаних Націй» [202]. В Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. міститься більш широке тлумачення принципу заборони застосування сили або загрози силою. Відповідно до положень Декларації 1970 року «кожна держава зобов'язана утримуватися від загрози силою або її застосування з метою порушення існуючих міжнародних кордонів іншої держави або в якості засобів вирішення міжнародних спорів, у тому числі територіальних спорів, і питань щодо державних кордонів». Також в ній зазначено, що держави мають вести переговори з метою укладення універсального міжнародного договору щодо всезагального, повного роззброєння під ефективним міжнародним контролем та прагнути прийняти відповідні заходи, які спрямовані на послаблення міжнародної напруженості, а також зміцнення довіри між ними. Натомість, вони мають виконувати свої міжнародні зобов'язання щодо підтримання міжнародного миру на основі загально визнаних принципів і норм міжнародного права для створення ефективної системи безпеки ООН [44].

Незважаючи на посилений процес мілітаризації в Арктиці, держави північного полярного регіону є учасниками таких міжнародних договорів універсального характеру, як Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою 1963 р. [54], Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. [55], Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 р. [86] та ін. Зокрема, Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі та під водою 1963 р. закріпив міжнародні зобов'язання держав щодо «заборони, попередження, непроведення будь-яких вибухів ядерної зброї або інших ядерних вибухів у місцях, які перебувають під їх юрисдикцією або контролем: в атмосфері; за її межами, включаючи космічний простір; під водою, включаючи

територіальні води і відкрите море; в будь-якому іншому середовищі, якщо вибух викликає випадіння радіоактивних опадів за межами територіальних кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якої здійснюється такий вибух» [54]. Крім того, роззброєння та невикористання ядерної зброї є одним із факторів, який сприяє встановленню міжнародного миру і безпеки в північному полярному регіоні.

Зазначимо, що в основу Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. покладено систему трьох принципів. До них належать принцип нерозповсюдження ядерної зброї (ст. 1; ст. 2), принцип мирного використання ядерних технологій (ст. 4) і принцип роззброєння (ст. 6). Згідно з першим принципом «держави-учасниці Договору, які володіють ядерною зброєю, зобов'язалися не передавати будь-кому ядерну зброю та ядерні вибухові пристрої, а також контроль над ними, не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, що не володіє ядерною зброєю, до виробництва або її придбання в інший спосіб» (ст. 1). Разом з тим, «держави-учасниці, які не володіють ядерною зброєю, зобов'язуються не приймати передачі від кого б то не було ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над ними, не виробляти та не придбувати в інший спосіб ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої та не приймати будь-якої допомоги у її виробництві» (ст. 2) [55].

Необхідно підкреслити, що принцип мирного використання ядерних технологій включає такі три складові, як: невід'ємне право використання ядерної енергії в мирних цілях; обмін матеріалами та устаткуванням між державами щодо мирного використання ядерної енергії; вільний доступ до благ від застосування ядерних вибухів. В цілому, п. 1 ст. 4 закріпив невід'ємне право держав-учасниць «розвивати дослідження, виробництво та використання ядерної енергії в мирних цілях без дискримінації і відповідно до ст. 1 та ст. 2». Друга складова знайшла відображення в п. 2 ст. 4, згідно з якою держави мають «зобов'язання сприяти обміну устаткуванням,

матеріалами, науковою та технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях і право брати участь у такому обміні». Третя складова принципу закріплена в ст. 5, відповідно до якої держави «зобов'язуються вжити необхідних заходів з метою забезпечення того, щоб під міжнародним наглядом та шляхом відповідних міжнародних процедур потенційні блага від будь-якого мирного застосування ядерних вибухів були доступні державам-учасникам цього Договору, які не володіють ядерною зброєю, на недискримінаційній основі, і щоб вартість вибухових пристроїв, які використовуються для них, була такою низькою, наскільки це тільки можливо, та не включала витрат на їх дослідження і вдосконалення. Держави-учасниці, які не володіють ядерною зброєю, зможуть отримувати такі блага на основі спеціальної міжнародної угоди або угод через відповідний міжнародний орган, в якому належним чином представлені держави, що не володіють ядерною зброєю» [55].

Натомість, принцип роззброєння втілений в ст. 6, яка визначає загальний напрямок діяльності держав для досягнення повного роззброєння. Зокрема, держави «зобов'язалися в дусі доброї волі вести переговори про ефективні заходи щодо припинення гонки ядерних озброєнь у найближчому майбутньому та ядерного роззброєння, а також про договір про загальне і повне роззброєння під суворим та ефективним міжнародним контролем» [55].

У 1993 році було прийнято Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення, яка закріпила наступні зобов'язання для держав: 1) не розробляти, не виробляти, не придбувати іншим чином, не накопичувати, зберігати та не передавати прямо чи опосередковано хімічну зброю будь-кому; 2) не застосовувати хімічну зброю; 3) не проводити військових підготувань до застосування хімічної зброї; 4) не допомагати, не заохочувати або не

спонукати будь-кого до будь-якої діяльності, що забороняється державі-учасниці даною конвенцією (п 1. ст. 1) [86].

В цілому, екологічна безпека є головною умовою сталого розвитку та прогресу суспільства, беручи до уваги арктичний регіон. В основу міжнародно-правового співробітництва держав у сфері екологічної безпеки покладено загальновизнані принципи і норми міжнародного права, закріплені в Статуті ООН, а також галузеві принципи, які регулюють відносини між державами з різних питань охорони навколишнього середовища. На думку П. Хвіневич, в Стокгольмській декларації з проблем оточуючого людину середовища 1972 р. вперше на міжнародному рівні було визначено основні пріоритети у вирішенні природоохоронних проблем. Він, зокрема, вважає, що вона має нормотворче значення, яке дало змогу таким вченим, як О. Колбасов та А. Кіс визнати її в якості джерела міжнародного екологічного права. Такі принципи, як захист морського середовища від забруднення, взаємне незаподіяння екологічної шкоди, запобігання всесвітньому ядерному конфлікту та інші отримали подальше підтвердження і розвиток у міжнародно-правовій практиці держав в сфері охорони навколишнього середовища [224, с. 494].

Варто зазначити, що концепція екологічної безпеки почала формуватися в 60-70 рр. ХХ ст. у зв'язку із загрозою знищення всього людства, а також глибокої деградації навколишнього середовища [58, с. 289]. На переконання М. Медведєвої, в науці міжнародного права домінує підхід, відповідно до якого міжнародна безпека не обмежується військово-політичною складовою, а має всеохоплюючий характер, тобто включає в себе різні аспекти: воєнні, екологічні, економічні, політичні та ін. З її точки зору, екологічна безпека, в даному випадку, як складова всеохоплюючої системи міжнародної безпеки, тісно взаємодіє та впливає на інші складові цієї системи, а також відчуває вплив з боку інших компонентів [64, с. 103–104]. Проблема екологічної безпеки має комплексний і

глобальний характер. На підставі системного підходу навколишнє середовище та екологічну безпеку слід розглядати в якості глобальної системи з великою кількістю взаємозв'язків [58, с. 289].

Зауважимо, що арктичний басейн як район забезпечення екологічної безпеки відрізняється від інших морських просторів, оскільки має унікальну специфіку з точки зору правового регулювання, яка полягає у важкодоступності та вразливості регіону, а також особливостях різних правових режимів арктичних і приарктичних держав [125, с. 15]. Варто підкреслити, що міжнародна екологічна безпека є глобальною метою світової спільноти, якої вона прагне досягти та поступово наближається.

Забезпечення екологічної безпеки в Арктиці здійснюється на підставі міжнародних універсальних і регіональних міжнародних договорів, що входять до складу системи природоохоронних договорів, які регулюють відносини між державами в північному полярному регіоні. До таких міжнародних договорів універсального характеру належать проаналізовані нами в інших розділах дисертаційного дослідження КМП 1982 р. [84], Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами 1972 р. [87]; Конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 р. з протоколами 1978 р. та 1997 р. [130; 173; 174] та ін. З точки зору І. Мінаєвої, міжнародно-правове регулювання екологічної безпеки в арктичному регіоні здійснюється на основі положень вищезазначених конвенцій, а також Конвенції по забезпеченню готовності у випадку забруднення нафтою, боротьби з ним та співробітництва 1990 р. з Протоколом щодо забезпечення готовності на випадок забруднення небезпечними і шкідливими речовинами (іншими, ніж нафта), боротьби з ним та співробітництва 2000 р., Конвенції щодо втручання у відкрите море у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою 1969 р. з Протоколом щодо втручання у відкрите море у випадках аварій, які призводять до забруднення речовинами іншими, ніж нафта 1973 р.,

Конвенції про оперативне сповіщення про ядерну аварію 1986 р., Конвенції про допомогу в разі ядерної аварії або аварійної радіаційної ситуації 1986 р., Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій 1992 р. та Міжнародного кодексу з управління безпечною експлуатацією суден та попередженням забруднення 1993 р. [125, с. 15–16]. Натомість, до регіональних угод у сфері екологічної безпеки слід віднести Угоду про співробітництво в сфері готовності та реагування на забруднення моря нафтою в Арктиці 2013 р. [201], а також двосторонні угоди між державами арктичного регіону.

На слушну думку українських юристів-міжнародників, безпеку мореплавання варто розглядати в якості самостійного компоненту глобальної системи безпеки [176, с. 112–115]. Зазначимо, що важливим чинником забезпечення ефективної системи безпеки мореплавання є міжнародна кооперація держав у цій сфері. Розширення та поглиблення правових форм і видів міжнародного співробітництва потребує гармонійного поєднання глобальних та регіональних заходів для забезпечення безпеки морського судноплавства, що розробляються як державами, так і спеціалізованими установами в рамках міжнародних організацій. До таких спеціалізованих установ в системі ООН належить ІМО, завданням якої є сприяння прийняттю міжнародних стандартів у сфері морської навігації, запобіганню та боротьбі із забрудненням моря з суден [234, с. 102]. Крім того, вона наділена повноваженнями розглядати питання адміністративного і юридичного характеру, які відносяться до вказаних сфер діяльності та приймати для їх вирішення відповідні акти [89]. Незважаючи на те, що її діяльність не зосереджена виключно на арктичному регіоні, вона розробляє правила та стандарти, які мають як загальну, так і спеціальну сферу застосування [240, с. 234]. Разом з тим, зростаюча інтенсифікація транзитного арктичного судноплавства актуалізує як у науковому, так і в прикладному сенсі питання розробки єдиних міжнародних правил з метою забезпечення безпеки

мореплавання в морських просторах ПЛО та запобігання забрудненню морського середовища з суден.

Варто вказати на те, що зацікавленість питаннями розробки міжнародних правил плавання в Арктиці на початку 2000-х років було викликано, насамперед, повідомленням моніторингових служб про прискорення процесу танення арктичної криги в морських просторах ПЛО. Спонукальною причиною для роботи над новим міжнародно-правовим документом стало також існування в північному полярному регіоні установлених прибережними державами правових режимів плавання з різними правилами. Найбільш жорсткі вимоги до суден, які здійснюють плавання на трасах ПМШ та в морських акваторіях ПЗП, висувають, зокрема, РФ і Канада. Їх режими за своєю природою є дозвільними, тобто передбачають надання прибережними державами згоди на плавання іноземних суден у російських і канадських морських водах, при умові доведення суднами їх відповідності правилам цих режимів. Інші арктичні держави (США, Норвегія і Данія (Гренландія) висувають низку досить поміркованих вимог до суден, але не поширюють їх за межі свого територіального моря [116, с. 39]. В цілому, держави, які здійснюють міжнародне судноплавство в арктичних морських акваторіях, є зацікавленими суб'єктами у спрощенні та уніфікації вимог різних режимів.

Зазначимо, що важливим кроком у розвитку міжнародно-правового режиму Арктики в сфері забезпечення безпеки судноплавства слід вважати розробку та прийняття Міжнародного кодексу для суден, які експлуатуються в полярних водах (Полярний кодекс), що набрав чинності з 1 січня 2017 року.

Необхідно підкреслити, що рішення про початок роботи над Полярним кодексом, який повинен мати обов'язковий характер, було прийнято комітетом ІМО з безпеки на морі у 2009 році. У цьому ж році рекомендацію про доцільність розробки під егідою ІМО Полярного кодексу надала робоча група АР із захисту арктичного морського середовища.

Вищевказана ініціатива дістала підтримку з боку таких держав північного полярного регіону, як Данія, Норвегія та США. Поміркована позиція Канади у цьому питанні була викликана її неспроможністю відмовитися від жорстких вимог щодо заборони викидів в арктичні моря будь-яких видів сміття. Разом з тим, уряд цієї держави обговорював можливості укладення країнами, що входять до складу АР, регіональної угоди з питань судноплавства при умові консенсусу з найбільш спірних питань розробки Полярного кодексу [120, с. 43]. Натомість, РФ висловила заперечення щодо прийняття вищезазначеного документу. На думку її офіційних представників, невеликі судна, які перевозять вантажі між російськими арктичними портами, не мають технічних можливостей відповідати таким новим правилам, як нескидання стічних і побутових відходів, унеможливлення нафтового забруднення з суден. Загалом, РФ дотримується позиції, згідно з якою введення в дію Полярного кодексу викличе необхідність оновлення та перегляду Правил плавання в акваторії ПМШ.

В основу Полярного кодексу покладено трьохрівневий підхід, який передбачає встановлення «цільових стандартів». Зокрема, перший рівень становлять цільові стандарти (цілі, на досягнення яких спрямовано регулювання. Їх зміст обумовлений переліком ризиків. На другому рівні висувуються функціональні вимоги, які пов'язані з ними, а третій рівень містить правила, що забезпечують досягнення поставлених цілей [105, с. 13].

Слід зважати й на те, що прийняття Полярного кодексу є закономірною реакцією на збільшення морського трафіку, тобто завантаження транспортних магістралей в Арктиці, особливо в тих північних полярних морських регіонах, де танення криги сприяє відкриттю нових морських маршрутів та впровадженню літнього навігаційного періоду.

Роботу над Полярним кодексом, розпочату в комітетах ІМО у 2010 році, було завершено у травні 2015 року шляхом прийняття його першої і другої частини, які містять обов'язкові та рекомендаційні положення. В

цілому, Міжнародний кодекс для суден, які експлуатуються в полярних водах, було розроблено з метою доповнення існуючих інструментів ІМО для підвищення безпеки експлуатації суден і обмеження її впливу на людей та навколишнє середовище в полярних водах. Варто підкреслити, що в ньому висунуто додаткові вимоги для суден, окрім тих, що містяться в Конвенції з охорони людського життя на морі 1974 р. [128] та Конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973 р. з протоколами 1978 р. та 1997 р. [173;174]. Зауважимо, що для арктичних морських вод, враховуючи складні кліматичні умови, необхідні додаткові навігаційні вимоги. Загалом, метою Полярного кодексу є забезпечення безпечної експлуатації суден і захист навколишнього середовища північних полярних районів. За своєю структурою він складається з вступу та двох частин, кожна з яких містить два підрозділи. Частина I присвячена заходам із забезпечення безпеки, а Частина II – заходам із запобігання забрудненню. Підрозділ 1 в Частині I та Частині II містить положення обов'язкового характеру, а підрозділ 2 – рекомендаційні [122]. На думку О. Вилегжаніна, міжнародно-правове значення рекомендаційних положень кодексу слід оцінювати в контексті загального (звичаєвого) міжнародного права та універсальних морських конвенцій, зокрема, КМП 1982 р. [29, с. 53].

Незважаючи на те, що зарубіжні експерти в цілому позитивно оцінюють Міжнародний полярний кодекс і розглядають його як важливий етап для розвитку морського судноплавства у ПЛО, він зазнав певної критики. Представники альтернативного підходу, наприклад, вважають, що Полярний кодекс не регулює очищення баластних вод і використання важкого нафтового палива. Натомість, його позитивне значення полягає в гармонізації правил про безпеку на морі та захист навколишнього середовища під час судноплавства в полярних водах, що об'єктивно відповідає інтересам всіх держав в арктичному регіоні [29, с. 57].

Крім того, в рамках ІМО було прийнято «Керівництво для суден, які експлуатуються в покритих кригою арктичних водах» 2002 р. та «Керівництво для суден, які експлуатуються в полярних водах» 2009 р., що не мають юридично обов'язкової сили [105, с. 8].

Зауважимо, що питання безпеки судноплавства в північному полярному регіоні слід досліджувати в контексті питання екологічної безпеки, оскільки вони тісно взаємопов'язані між собою. Відповідно це підтверджує і Полярний кодекс, який торкається питань запобігання забрудненню навколишнього середовища з суден. До основних універсальних міжнародних договорів, положення яких регулюють безпеку судноплавства в морських просторах, включаючи Арктику, варто віднести наступні: Конвенцію з морського права 1982 р. [84], Конвенцію по запобіганню забрудненню з суден 1973 р. [130] з протоколами 1978 р. та 1997 р. [173; 174], яка є одночасно джерелом міжнародно-правового регулювання забезпечення екологічної безпеки, Міжнародну конвенцію з охорони людського життя на морі 1974 р. [128], Міжнародну конвенцію про пошук і рятування на морі 1979 р. [131] та ін. Доречно підкреслити, що одним із важливих правових аспектів у сфері забезпечення безпеки судноплавства, є охорона людського життя на морі, зокрема, питання пошуку та рятування. Дві останні вищезазначені міжнародні конвенції, а також такі регіональні угоди, як Угода про співробітництво в сфері попередження, готовності та реагування на надзвичайні ситуації 2008 р. [197] та Угода про співробітництво в авіаційному та морському пошуку і рятуванні в Арктиці 2011р. [200] регламентують відносини між державами арктичного регіону в даній сфері.

Особливе значення для міжнародного судноплавства відіграє ПМШ, який є головною російською судноплавною магістраллю та основою розвитку арктичної транспортної системи. РФ традиційно здійснює національно-законодавче регулювання плавання по ПМШ, що спрямоване на

забезпечення екологічної безпеки в північних полярних районах, які знаходяться під її суверенітетом та юрисдикцією. Згідно з «Основами державної політики РФ в Арктиці на 2020 р. і подальшу перспективу» 2008 р. одним із державних російських інтересів є використання ПМШ в якості національної єдиної транспортної комунікації РФ в Арктиці (підпункт «г» пункту 4). Крім того, в підпункті «г» пункту 7 вищевказаного документу зазначено, що його слід використовувати для міжнародного судноплавства в рамках юрисдикції РФ та відповідно з укладеними Росією міжнародними договорами [148]. Зокрема, ПМШ має геополітичне значення, що обумовлено двома факторами. По-перше, зростає інтерес зарубіжних держав до його комерційного використання для транспортних перевезень вантажів між портами Європи та державами Азіатсько-Тихоокеанського регіону. По-друге, ПМШ є дешевим шляхом до природних ресурсів російської півночі [125, с. 13].

Необхідно підкреслити, що 17 січня 2013 року Міністерством транспорту РФ було прийнято Наказ «Про затвердження Правил плавання в акваторії Північного морського шляху», які визначили порядок плавання суден в акваторії ПМШ і правила, що висуваються до суден стосовно безпеки мореплавання та захисту морського середовища від забруднення. Загалом, організація плавання суден у морських просторах ПМШ здійснюється адміністрацією. В акваторії ПМШ діє дозвільний порядок плавання суден [171]. Здійснюючи судноплавство на трасах ПМШ, держави повинні дотримуватися національно-законодавчого регулювання РФ і норм міжнародного права, що визначають правовий режим морських просторів. Аналогічна ситуація склалася із ПЗП, який є історичними внутрішніми водами Канади.

Таким чином, підтримання міжнародного миру та безпеки є основною метою міжнародного співтовариства згідно зі Статутом ООН, включаючи арктичний регіон. Зокрема, міжнародна безпека в Арктиці включає такі

складові, як воєнна безпека, екологічна безпека та безпека судноплавства. В цілому, взаємодія цих складових створює перспективи для забезпечення безпечного та мирного північного полярного регіону. Міжнародно-правове регулювання відносин в сфері безпеки в Арктиці здійснюється на основі положень вищезазначених проаналізованих універсальних і регіональних міжнародних договорів, учасниками яких є держави північного полярного регіону.

3.3. Організація та проведення наукових досліджень в Арктиці

Морські простори ПЛО є предметом ґрунтовних досліджень з метою вирішення економічних і соціальних проблем та забезпечення екологічних умов в Арктиці. Важливе місце в системі арктичних наукових досліджень посідають морські наукові дослідження, міжнародно-правова регламентація яких визначається положеннями КМП 1982 р., зокрема, Частиною XIII. Загалом, вони є правомірним видом діяльності, що спрямований на отримання наукових результатів у водах Світового океану. Крім того, правове регулювання морських наукових досліджень визначається міжнародно-правовим режимом тих морських просторів, в межах яких здійснюються дослідні роботи [184, с. 199].

Для з'ясування поняття *«арктичні морські наукові дослідження»* варто дослідити такий міжнародно-правовий термін як *«морські наукові дослідження»*. Слід погодитись з точкою зору О. Висоцького, який вважає, що не можливо отримати повного уявлення про обсяг прав держав на вільне проведення наукових досліджень у відкритому морі до тих пір, поки не буде вивчено сутність поняття *«наукові дослідження»*. Виходячи з практики користування морськими просторами для цілей науки, а також спираючись на зміст міжнародно-правових документів, в яких ця практика знайшла своє відображення і закріплення, він дійшов висновку, що *«морські наукові дослідження»* становлять в сучасному міжнародному праві будь-яку, що не суперечить загальноновизнаним принципам міжнародного права, наукову діяльність в морі, метою якої є отримання нових даних, виявлення раніше невідомих фактів або відкриття законів природи, розширення обсягу людських знань про світ, незалежно від того, в яких галузях знань вони в подальшому можуть бути використані [33, с. 75, с. 86]. Згодом автор вніс певні корективи у запропоноване ним визначення. Відповідно до його уточненого і поглибленого варіанту, *«морські наукові дослідження»* О. Висоцький кваліфікує як науково-дослідні роботи та експерименти, які

проводяться в акваторіях Світового океану з використанням суден, спеціальних споруджень, апаратури, що спрямовані на вивчення самого океану, атмосфери, космічного простору та отримання інших загальнонаукових або прикладних знань [118, с. 55]. Натомість, в одній з колективних монографій, в якій досліджуються питання міжнародного морського права, вищезазначене поняття трактується юристами-міжнародниками як дослідна та експериментальна робота, шляхом якої океанографія реалізує свої наукові завдання [126, с. 29]. Наприклад, Т. Косинська розглядає морські наукові дослідження як такі дослідження, що не суперечать принципам міжнародного морського права, та пов'язану з ними експериментальну діяльність у морському середовищі, на морському дні, в його надрах, які здійснюються в мирних цілях, зокрема, з метою збереження морського середовища від забруднення і розширення людських знань про море та землю [98, с. 9].

Серед дефініцій зарубіжних юристів-міжнародників варто також навести визначення голландського юриста А. Сунса. На його думку, «морські наукові дослідження» є будь-якою дослідною або експериментальною діяльністю, яка спрямована на розширення людських знань про морське середовище [276, р. 6]. Цілком очевидно, що поняття «морських наукових досліджень» у науці міжнародного права має широкий вибір визначень і включає при цьому різноманітні види наукової діяльності. Виходячи із сутності та особливостей термінологічного розуміння «морських наукових досліджень», можна запропонувати наступну дефініцію міжнародно-правового поняття «арктичні морські наукові дослідження». З нашої точки зору, *«арктичні морські наукові дослідження»* є системою фундаментальних та прикладних досліджень, які проводяться в морських просторах ПЛО на основі принципів і норм міжнародного права, в мирних цілях, за участю держав, їх фізичних та юридичних осіб, компетентних міжнародних

організацій з метою отримання і поширення нових знань про природні процеси та явища в морському середовищі, його ресурси.

Наукова діяльність в арктичних морських просторах та їх правовий режим регулюється загальними для всіх районів Світового океану, у тому числі й ПЛО, принципами і нормами міжнародного морського права, кодифікованими в Женевських конвенціях 1958 р. та КМП в 1982 р. Безперешкодне проведення морських наукових досліджень в ПЛО є необхідною передумовою комплексного науково-технічного та промислового освоєння морських просторів і його природних багатств. Загалом, КМП 1982 р., яка є основним кодифікованим актом в сфері міжнародного морського права, закріпила принцип свободи морських наукових досліджень, відповідно до якого «держави та компетентні міжнародні організації, незалежно від їх географічного розташування, мають право проводити морські наукові дослідження за умови дотримання прав і обов'язків інших держав» (ст. 238) [84]. Крім того, вищезазначена конвенція визначає загальні принципи в ст. 240, які є обов'язковими для дотримання при проведенні морських наукових досліджень, включаючи арктичні морські акваторії [78, с. 162]. Зокрема, до таких принципів проведення морських наукових досліджень слід віднести наступні: 1) проведення морських наукових досліджень в мирних цілях; 2) проведення морських наукових досліджень належними науковими методами і засобами; 3) морські наукові дослідження не повинні створювати невикористаних перешкод іншим правомірним видам використання моря; 4) проведення морських наукових досліджень з дотриманням положень щодо захисту та збереження морського середовища. Вагоме значення має принцип свободи відкритого моря, закріплений в ст. 87, який передбачає вільний доступ до відкритого моря для усіх держав, прибережних і тих, що не мають виходу до моря. Натомість, свобода відкритого моря включає шість свобод: свободу судноплавства; свободу польотів; свободу прокладення підводних кабелів і трубопроводів; свободу

зведення штучних островів та установок; свободу рибальства; свободу наукових досліджень [84]. В даному випадку, свобода наукових досліджень є елементом принципу свободи відкритого моря. Цілком закономірно, що свобода наукових досліджень у відкритому морі визнана як у міжнародному праві, так і в його доктрині [77, с. 28].

Варто виділити окремо три принципи, які покладено в основу міжнародного співробітництва держав у сфері арктичних морських наукових досліджень. До них належать наступні: принцип сприяння міжнародному співробітництву в сфері морських наукових досліджень в мирних цілях (ст. 242); принцип забезпечення сприятливих умов для проведення морських наукових досліджень (ст. 243); принцип публікації та поширення інформації, що є результатом морських наукових досліджень (ст. 244) [84]. Слід зазначити, що Розділ 3 Частини XIII КМП 1982 р. визначає порядок проведення морських наукових досліджень в територіальному морі (ст. 245), виключній економічній зоні та на континентальному шельфі (ст. 246), в Міжнародному районі морського дна (ст. 256), у водній товщі за межами виключної економічної зони (ст. 257) [84].

Необхідно підкреслити, що арктичні держави приділяють належну увагу проведенню наукових досліджень в сфері охорони навколишнього середовища. В Угоді про збереження білих ведмедів 1973 р. такі держави, як США, СРСР, Канада, Норвегія та Данія зобов'язалися на підставі ст. 7 здійснювати національні науково-дослідницькі програми щодо вивчення білого ведмеда та дослідження зі збереження та раціонального використання даного виду. Вони, насамперед, координують такі дослідження з дослідженнями, які проводять інші держави, консультуються з ними стосовно питань раціонального використання популяцій мігруючого білого ведмеда, обмінюються інформацією про програми та результати досліджень [214]. Загалом, міжнародно-правове регулювання наукових досліджень в північному полярному регіоні здійснюється на основі відповідних положень

КМП 1982 р. і регіональних угод, в яких висвітлюються відповідні аспекти міжнародної кооперації щодо проведення дослідницької діяльності. Наприклад, в такій багатосторонній регіональній угоді як Угода про співробітництво в авіаційному та морському пошуку і рятуванні в Арктиці 2011 р. вісім держав арктичного регіону з метою зміцнення співробітництва в сфері пошуку і рятування підтримують та реалізують спільні ініціативи в сфері науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (ст. 9) [200]. Зокрема, в Договорі про згоду та співробітництво, укладеному між РФ і Канадою 19 червня 1992 року, держави домовилися приділяти особливу увагу спільним науковим дослідженням між арктичними і північними районами (ст. 9) [52]. У ст. 2 Угоди про співробітництво в Арктиці та на Півночі 1992 р. однією із форм російсько-канадської співпраці є проведення спільних досліджень і розробок та обмін їх результатами [186]. Крім того, як вже було зазначено в Розділі 1, 11 травня 2017 р. в м. Фербанк вісім держав арктичного регіону підписали Угоду зі зміцнення міжнародного арктичного наукового співробітництва, яка визначила основні принципи, форми та напрямки кооперації в сфері наукових досліджень [178].

На нашу думку, держави реалізують свої геополітичні інтереси, спираючись на систему наукових досліджень та відповідну інфраструктуру. Пріоритетне значення наукових досліджень в північному полярному регіоні відображено в прийнятих національних стратегіях і дослідницьких програмах держав. Вони мають власні підходи та характерні особливості щодо організації наукових досліджень в Арктиці. В даному випадку наука виступає як основний інструмент реалізації інтересів держав у північному полярному регіоні. Розширення міжнародного співробітництва в сфері наукових досліджень обумовлено необхідністю освоєння арктичного регіону та раціонального використання його природних ресурсів.

В сучасній політиці Канади, враховуючи геополітичне значення арктичного регіону, зроблено акцент на проведенні наукових досліджень. В

прийнятому урядовому документі 2009 р. «Північна Стратегія Канади: наша Північ, наша спадщина, наше майбутнє» зазначено, що Канада є глобальним лідером в арктичній науці. Разом з тим, вона профінансувала програму Міжнародного полярного року (2007-2008 рр.), наукові дослідження в рамках якої проводяться в двох ключових напрямках: наслідки зміни клімату та адаптація до них; здоров'я і добробут північних мешканців. Зауважимо, що канадські фінансові внески допомогли об'єднати сотні нових науковців, включаючи дев'яносто вчених з Північної Канади. Крім того, у Стратегії 2009 р. засвідчено прагнення держави створити науково-дослідну станцію, яка стане центром арктичних досліджень [243, р. 24–26].

Варто підкреслити, що на підставі Закону «Про Національну дослідну раду» 1985 р. в Канаді функціонує урядова організація – Національна дослідна рада (NRC), яка виконує наступні функції: сприяння розвитку наукових і промислових досліджень в пріоритетних сферах; створення та підтримка Національної наукової бібліотеки Канади; публікація та продаж або іншим способом поширення особливо важливої науково-технічної інформації; проведення досліджень в сфері стандартів і методів вимірювань, а також стандартизація та сертифікація науково-технічної апаратури, інструментів і матеріалів, які використовуються в канадській промисловості; адміністративне управління астрономічними обсерваторіями, створеними на бюджетні кошти уряду Канади; управління діяльністю ради, включаючи гранти та внески, що використовуються для підтримки міжнародних наукових проектів. В цілому, вона підтримує інноваційну діяльність та розвиток знань і технологій [72, с. 8; 261]. Також в державі діє Королівська спільнота Канади, яка є національною організацією, що діє під патронажем генерал-губернатора та об'єднує відомих канадських вчених і дослідників. Її основною метою є сприяння дослідженням у сфері науки та мистецтва [72, с. 8].

Зазначимо, що у 1991 році на основі Закону «Про Полярну комісію» було створено Полярну комісію, яка займається питаннями організації та інтеграції наукових досліджень в Канаді [244]. Зауважимо, що вона відіграє головну роль серед науково-дослідних інституцій держави. Зокрема, Полярна комісія здійснює моніторинг результатів досліджень в арктичному регіоні та сприяє розширенню міжнародного співробітництва. В цілому, вона виступає в якості своєрідного ресурсного центру, оскільки забезпечує комунікацію між дослідницькими центрами та університетськими підрозділами через Канадську полярну інформаційну мережу CPIN. Виконуючи ресурсну функцію, Полярна комісія створює можливості для кооперації в сфері наукових досліджень, залучення іноземних коштів і вільного доступу до дослідницької інфраструктури в Арктиці. Вона забезпечує взаємодію організацій з Постійною арктичною мережею спостережень (SAON), Асоціацією канадських університетів для дослідження Півночі (ACUNS), що охоплює 42 наукові установи, та Мережею канадських центрів компетенцій (ArcticNet) [164, с. 51]. Крім того, в Канаді діє Мережа операторів північних досліджень (CNNRO), основою функціонування якої є Канадська високоширотна станція (CHARS) Університету Макгілла та станція на острові Клуейн Північноамериканського арктичного інституту Університету Калгарі. Загалом, вищезазначена мережа включає технічні ресурси космічного агенства, федеральних служб, а також таких інститутів і центрів університетів, як Університет Лейкхед, Університет Британської Колумбії, Альбертський університет, Університет Лаваля та інших. Зауважимо, що Інститут коледжу «Аврора» має повноваження ліцензувати та надавати дослідницьку інфраструктуру в трьох основних центрах: Західно-арктичному в містах Інувік, Єллоунайф та Форт-Сміт [160, с. 87–88].

Необхідно підкреслити, що у 2015 році було створено федеральну урядову організацію Полярні знання Канади (POLAR) з метою поглиблення знань про Канадську Арктику для покращення економічних можливостей,

раціонального використання ресурсів навколишнього середовища та підвищення рівня життя всіх мешканців; сприяння розвитку і поширенню знань з інших приполярних регіонів; зміцнення лідерства держави з арктичних питань; створення центру наукових досліджень. В цілому, вона охоплює проведення Панпівнічної програми з науки та технологій, яка підтримує наукові дослідження і моніторинг Канадської Півночі та функціонування Канадської арктичної дослідної станції в Кембрідж-Бей. Слід підкреслити, що до пріоритетних сфер наукових досліджень вищевказаної організації протягом 2014–2019 рр. варто віднести наступні: альтернативні та відновлювані джерела енергії для Півночі; прогнозування наслідків зміни стану криги; стимулювання поліпшення проектування, будівництва та експлуатації північної інфраструктури [268]. До її функцій належать наступні: проведення наукових досліджень і розвитку технологій; сприяння тестуванню, застосуванню, передачі та комерціалізації технологій; публікації та поширенні результатів досліджень, доповідей та інших документів; доповненні національних та міжнародних мереж спеціалістів і установ [269].

Згідно з «Основами державної політики РФ в Арктиці на період до 2020 р. і подальшу перспективу» від 18 вересня 2008 року головною метою державної політики Росії в сфері науки і техніки є «забезпечення достатнього рівня фундаментальних і прикладних наукових досліджень щодо накопичення знань та створення сучасних наукових і геоінформаційних основ управління арктичними територіями, включаючи розробку засобів для вирішення завдань оборони й виробничої діяльності в природно-кліматичних умовах Арктики» (підпункт «д» пункту 6) [148]. Натомість, «Стратегія розвитку Арктичної зони РФ і забезпечення національної безпеки на період до 2020 р.» 2013 року визначила ризики та загрози соціально-економічного розвитку російської арктичної зони в сфері науки і технологій [205]. Крім того, в основу вищезазначеної Стратегії 2013 р. було покладено принцип

нарощування та концентрації конкурентноспроможних наукових знань, інвестицій і виробничого потенціалу в перспективних сферах [66, с. 30].

Особливу роль для розвитку фундаментальних і прикладних наукових досліджень РФ відіграє архіпелаг Шпіцберген, який на сьогоднішній день згідно із «Концепцією створення та розвитку Російського наукового центру на архіпелазі Шпіцберген» від 2 вересня 2014 року, затвердженою урядовим розпорядженням, є «полігоном для проведення високоширотних комплексних наукових досліджень». Разом з тим, 20 березня 2012 року урядовим розпорядженням було затверджено «Стратегію російської присутності на архіпелазі Шпіцберген до 2020 р.», яка передбачає створення Російського наукового центру з використанням інфраструктури поселень Баренцбург та Піраміда. В цілому, науковий центр функціонує з метою комплексного дослідження природного середовища на архіпелазі Шпіцберген, прилеглому континентальному шельфі та в акваторіях ПЛО в інтересах економічного розвитку і безпеки РФ; створення єдиної інфраструктури систем моніторингу природних процесів, стану і забруднення навколишнього середовища в регіоні та в арктичних морських акваторіях; координації наукових програм; забезпечення міжнародного співробітництва та зміцнення російської присутності на архіпелазі (Р. III). Слід підкреслити, що до основних завдань Російського наукового центру на архіпелазі Шпіцберген доречно віднести наступні: 1) забезпечення і координацію наукових досліджень згідно з напрямками діяльності центру та довготривалою комплексною програмою фундаментальних і прикладних досліджень; 2) забезпечення міжнародного науково-технічного співробітництва; 3) розвиток науково-освітньої діяльності (Р. III). Зауважимо, що координатором Російського наукового центру виступає така установа як «Арктичний і Антарктичний науково-дослідний інститут», на базі якої діє Російська наукова арктична експедиція на архіпелазі Шпіцберген (Розділ.V) [93].

Вищим навчальним закладом РФ, діяльність якого спрямована на дослідження арктичного регіону, є Північний (Арктичний) федеральний університет, створений на базі державної освітньої установи вищої професійної освіти – Архангельського державного технічного університету, відповідно до наказу президента РФ «Про створення федеральних університетів в Північно-Західному, Приволзькому, Уральському, Далекосхідному федеральних округах» від 21 жовтня 2009 року [215]. Крім того, 7 жовтня 2010 року урядовим розпорядженням було схвалено «Програму розвитку федеральної державної автономної освітньої установи вищої професійної освіти «Північний (Арктичний) федеральний університет імені М. В. Ломоносова на 2010-2020 рр.» з метою перетворення університету на «відомий міжнародний освітній і науково-дослідний центр, а також центр соціально-економічного розвитку європейської Півночі Росії та Арктики, територію конструктивного діалогу в сфері освіти, наукових досліджень, інновацій не тільки для арктичних держав, але й для інших держав світу». Зокрема, даний документ визначає такі пріоритетні напрямки розвитку університету, як: суднобудування та морська арктична техніка; комплексна безпека в Арктиці; видобування і переробка природних ресурсів арктичної зони; супровід ПМШ; людина в Арктиці (Розділ 1). Його мета полягає у прагненні стати інтелектуальним центром освоєння Арктики в міжнародному просторі, який забезпечує можливості для навчання, проведення наукових досліджень та розвитку територій за рахунок участі у федеральних і міжнародних проектах (Розділ II). Реалізація програми розвитку університету здійснюється в два етапи: I етап (2010-2014 рр.) – формування інфраструктури університету; II етап (2015–2020 рр.) – сталий розвиток [172]. Варто зазначити, що в рамках Північного (Арктичного) федерального університету імені М. В. Ломоносова було реалізовано міжнародний інноваційний проект «Арктичний плавучий університет», що передбачає організацію і проведення морських комплексних науково-освітніх експедицій у північному полярному регіоні з метою збереження арктичного

середовища та забезпечення сталого розвитку регіону для майбутніх поколінь [10].

Необхідно підкреслити, що державним органом, який забезпечує взаємодію органів всіх рівнів влади РФ у сфері розвитку арктичної зони та гарантування національної безпеки, є Державна комісія з питань Арктики, створена відповідно до затвердженого урядовою постановою «Положення про Державну комісію з питань розвитку Арктики» від 14 березня 2015 року. Одним із завдань вищезазначеної комісії є координація діяльності органів влади для вивчення та освоєння Арктики, беручи до уваги потреби держави і світові тенденції, забезпечення у цьому зв'язку необхідного рівня фундаментальних та прикладних наукових досліджень (підпункт «в» пункту 4) [169]. В рамках Державної комісії з питань розвитку Арктики діє Робоча група «Розвиток освіти і науки», яка має три підгрупи: з підготовки кадрів; з наукових досліджень; з популяризації знань, поширення інформації, профорієнтації молоді та виховної роботи.

В реалізації національної стратегії США у сфері наукових досліджень в арктичному регіоні важливу роль відіграють Комісія з досліджень Арктики (USARC) та Міжвідомчий комітет з політики у сфері арктичних досліджень (IARPC), які були створені на підставі Закону про дослідження і політику в Арктиці 1984 р. (з поправками 1990 р). Зокрема, Комісія з досліджень Арктики, сформована президентом США Рейганом у 1985 році згідно з Виконавчим наказом № 12501, функціонує в якості незалежного агенства, яке надає рекомендації та доповіді щодо національних і міжнародних арктичних досліджень президенту та конгресу. До її складу входять чотири представники академічного наукового товариства, два представники приватного бізнесу, один представник корінного населення Аляски, яких призначає президент, а також директор Національного наукового фонду США в якості восьмого члену [286]. Відповідно до вищезазначеного закону обов'язки Комісії з досліджень в Арктиці включають: 1) надання

рекомендацій щодо комплексної національної політики в сфері арктичних досліджень; 2) сприяння в розробці національного програмного плану досліджень з реалізації політики в даній сфері разом з Міжвідомчим комітетом з політики в сфері арктичних досліджень; 3) забезпечення кооперації між Федеральним урядом, владою штатів та місцевими органами влади з питань досліджень в Арктиці; 4) надання рекомендацій Міжвідомчому комітету про шляхи розвитку міжнародного наукового співробітництва в Арктиці; 5) публікація викладу цілей і завдань в сфері арктичних досліджень протягом кожних двох років з метою орієнтації Міжвідомчого комітету при виконанні ним своїх обов'язків; б) представлення доповіді президенту і конгресу щодо діяльності та результатів роботи за минулий фінансовий рік щорічно (не пізніше 31 січня) (Розділ 104) [238]. Разом з тим, головним незалежним федеральним агентством, відповідальним за реалізацію політики арктичних досліджень, є Національний науковий фонд (NSF), який був створений Конгресом у 1950 році. [263]. В свою чергу, обов'язки Міжвідомчого комітету з політики в сфері наукових досліджень згідно із Законом про дослідження і політику в Арктиці 1984 р. полягають у наступному: визначенні пріоритетів щодо майбутніх наукових досліджень в Арктиці; виробленні та прийнятті разом з Комісією з досліджень в Арктиці комплексної національної політики арктичних досліджень, яка буде орієнтувати федеральні агентства в розробці та реалізації їх дослідницьких програм; розробці 5-річного плану реалізації національної політики з наукових досліджень в північному полярному регіоні; сприянні федеральній міжвідомчій координації всіх арктичних досліджень; обміні даними та інформації щодо арктичних досліджень; представленні доповіді конгресу щорічно (не пізніше 31 січня) (Розділ 108) [238].

У 2011 році Данія прийняла «Стратегію щодо Арктики на 2011-2020 рр.», в якій, безумовно, приділено також значну увагу проведенню наукових

досліджень в арктичному регіоні. Данська наукова діяльність в Арктиці здійснюється з метою реалізації національних інтересів у сфері розмежування континентального шельфу, безпеки судноплавства, розробки природних ресурсів, збереження арктичної флори та фауни; комплексного управління прибережними зонами; забезпечення здоров'я та благополуччя населення; контролю щодо поширення забруднювачів арктичного середовища та ін. Окреме місце в системі данських наукових досліджень посідають дослідження в сфері охорони навколишнього середовища, зокрема, щодо моніторингу крижаного покриву та змін клімату [248, р. 35]. Наукові дослідження в Данії мають специфічний характер, що пов'язано з наявністю у її складі автономної території – Гренландії. Міністерство науки, інновацій і вищої освіти та Агенство з науки, технологій та інновацій забезпечують адміністративну підтримку дослідницьких програм в Арктиці. До головних науково-дослідних центрів Данії варто віднести Центр полярних наук, Центр дослідження динаміки мерзлоти Університету Копенгагена, Арктичний дослідницький центр Орхуського університету та ін. [164, с. 56].

Зазначимо, що Норвегія має особливу структуру організації арктичних наукових досліджень. Питаннями формування й реалізації державної науково-дослідної, інноваційної політики займаються Міністерство торгівлі, промисловості та рибальства, а також Міністерство освіти і науки. Зокрема, такі дві організації, як «Інноваційна Норвегія» та державна норвезька корпорація промислового розвитку «SIVA», функціонують під керівництвом Міністерства торгівлі, промисловості та рибальства. Слід підкреслити, що Дослідна рада Норвегії діє в рамках Міністерства освіти і науки та підвідома їй. Вона реалізує науково-технічну політику, сприяє активізації наукових досліджень та просуванню їх результатів на міжнародному рівні, а також здійснює фінансування і координацію національних науково-дослідних програм [66, с. 146]. В рамках Дослідної ради Норвегії реалізуються програми розвитку інноваційної

діяльності, наприклад, FORNY2020 та інші. Разом з тим, Програма FORNY2020 спрямована на комерціалізацію результатів дослідницьких проектів, що втілюються в життя та фінансуються державними науково-дослідними установами. Крім того, вона допомагає представити нові продукти і послуги на міжнародному ринку [253]. Варто зазначити, що Департамент досліджень та інновацій у Міністерстві торгівлі, промисловості та рибальства й Дослідницький департамент у Міністерстві освіти і науки також беруть участь у формуванні державної науково-дослідної політики. В якості основних науково-дослідних установ держави, які здійснюють арктичні дослідження у різних сферах, виступають університети Осло, Тромсе, Тронхейма, Ставангера та ін.

В цілому, можна виділити три рівні управління наукової діяльності в Норвегії: політичний, стратегічний та операційний. За політичний рівень відповідає законодавчий орган і уряд, за стратегічний – Норвезька дослідна рада, а за операційний – профільні наукові інститути, державні університети та університетські коледжі, що беруть участь у проектах Норвезької дослідної ради. Зауважимо, що стратегічні пріоритети і тематичні напрямки арктичних досліджень визначає Норвезький національний комітет з полярних досліджень, який об'єднує представників державних установ, університетів, наукових організацій і відповідних корпорацій [160, с. 88.] На нашу думку, можна стверджувати, що такий організаційний трьохрівневий підхід стосовно управління науковими дослідженнями застосовується в інших державах північного полярного регіону.

Крім того, у 1950 році було створено Фонд наукових і промислових досліджень (SINTEF), який є найбільшою незалежною дослідницькою організацією в скандинавському регіоні з метою підтримки та інвестування наукових досліджень в таких сферах, як біотехнологія, відновлювані джерела енергії, видобування нафти і газу, морські технології, мікро- та нанотехнології, дигіталізація, кліматичні зміни, медичні технології та ін. Її

стратегічним завданням є забезпечення розвитку суспільства за допомогою проведення досліджень та впровадження інновацій у практичне застосування. Загалом, SINTEF прагне отримати статус провідного науково-дослідного інституту в світі [273].

Зауважимо, що за допомогою сприяння Норвезької дослідної ради при вищих навчальних закладах створюються центри передового досвіду для досягнення конкретних наукових результатів на міжнародному рівні, проведення довгострокової діяльності та підготовки наукових кадрів. На сьогоднішній день існує 21 норвезький центр, зокрема, при університетах Осло та Тромсе [65, с. 148–149].

Такі установи, як Норвезький полярний інститут, Інститут морських досліджень, Норвезький метеорологічний інститут та інші реалізують науково-дослідні проекти в арктичному регіоні. Зазначимо, що Норвезький полярний інститут було створено у 1928 році для проведення арктичних наукових досліджень, картографування і моніторингу навколишнього середовища в Арктиці та Антарктиці. Крім того, він консультує норвезьку владу з арктичних питань [266].

Необхідно зазначити, що сучасні наукові дослідження в Арктиці мають міжнародний характер. Вони виходять за межі однієї держави та здійснюються міжнародними дослідницькими колективами, спільними зусиллями декількох країн, інститутів, організацій [15, с. 364]. Важливу роль в сфері координації дослідницької діяльності держав у північному полярному регіоні відіграє *Міжнародний арктичний науковий комітет*, який є міжнародною неурядовою організацією, що сприяє співробітництву держав у сфері арктичних досліджень. В цілому, він заохочує фундаментальні та прикладні міждисциплінарні наукові дослідження, які забезпечують отримання нових знань про Арктику. До основних завдань Міжнародного арктичного наукового комітету належать наступні: 1) ініціювання, координація та сприяння науковій діяльності на міжнародному рівні в

арктичному регіоні; 2) сприяння міжнародній співпраці з іншими науковими організаціями; 3) забезпечення механізмів для підтримки міжнародних арктичних досліджень шляхом створення відповідних профільних робочих груп; 4) проведення об'єктивних і незалежних наукових консультацій з питань науки в Арктиці та розповсюдження наукової інформації для громадськості; 5) сприяння безпечному, безперешкодному обміну науковими результатами та вільному доступу до них; 6) забезпечення міжнародного доступу до всіх географічних районів та обміну технологіями та іншими ресурсами; 7) залучення нових вчених для арктичних досліджень; 8) забезпечення свободи та етики науки [258]. Підкреслимо, що в основу діяльності вищезазначеної міжнародної неурядової організації покладено такі принципи, як: принцип сприяння проведенню міжнародних консультацій та кооперації в сфері наукових досліджень в Арктиці; принцип наукової відкритості; принцип розвитку світової науки в інтересах арктичних регіонів; принцип співробітництва з іншими науковими організаціями; принцип невтручання у наукову діяльність будь-якої держави або групи держав, які проводять наукові дослідження в арктичному регіоні; принцип узгодження власних інтересів з регіональними інтересами держав [259].

Вищі навчальні заклади держав в арктичному регіоні мають особливе значення для проведення наукових досліджень, розвитку технологій та налагодження міжнародних зв'язків. Наукова кооперація університетів в Арктиці сприяє проведенню досліджень з актуальних питань для північного полярного регіону, які пов'язані з охороною навколишнього середовища, раціональним використанням природних ресурсів, підвищенням рівня життя північних мешканців та ін. В даному випадку, вищі навчальні заклади забезпечують науково-дослідну інфраструктуру, за допомогою якої держави проводять спільні наукові дослідження та розширюють експедиційну діяльність з метою комплексного вивчення Арктики. Як вже було зазначено, в арктичних і приарктичних державах існують науково-дослідні центри, які

фокусують свою увагу на наукових дослідженнях в даному регіоні [15, с. 310–311].

Інструментом міжнародного наукового співробітництва в північному полярному регіоні виступає створений у 2001 році в м. Рованіємі (Фінляндія) Університет Арктики, який є міжнародною мережею університетів, коледжей, науково-дослідних інститутів та інших організацій, що займаються питаннями освіти і проведення досліджень в Арктиці. На сьогоднішній день міжнародна мережа охоплює 174 науково-дослідні структури арктичних, приарктичних і неарктичних держав. Вищезазначений університет сприяє розвитку північних регіонів, їх інфраструктури та розширенню міжнародного співробітництва. Управління Університетом Арктики здійснює правління та рада, які представляють інтереси його членів. Крім того, в рамках університету діють тематичні мережі, що об'єднують науковців в певній сфері науки для проведення спільної дослідницької діяльності та розробки спільних освітніх програм. Натомість, тематичні мережі охоплюють такі напрямки, як: арктичне законодавство; поширення інформації про арктичні дослідження; вічна мерзлота; полярна крига та динаміка кліматичних змін; прибережне та морське середовище в арктичній зоні [287]. До його основних завдань згідно зі Статутом 2008 року варто віднести наступні: співробітництво в сфері досліджень та науки на Півночі; забезпечення студентської мобільності між структурами, що входять до складу мережі; підтримка ініціативи та участь у тематичних мережах; розвиток Університету Арктики в якості інструменту для виконання завдань в сфері освіти і досліджень та ін. [288].

Зауважимо, що Київський національний університет імені Тараса Шевченка брав участь у міжнародній конференції «Арктичний діалог 2014: Арктика в глобальній перспективі», яка проходила в норвезькому місті Будьо. Метою конференції було встановлення багатовекторного фахового діалогу, присвяченого економічному розвитку арктичного регіону, який

водночас передбачає раціональне використання його унікальних природних ресурсів, захист навколишнього середовища в умовах глобальної зміни клімату, дослідження різноманітних ризиків. Учасниками конференції від Київського національного університету імені Тараса Шевченка були проректор, завідувач кафедри фінансів професор І. О. Лютий, завідувач кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин професор І. О. Рогач, начальник Управління міжнародного науково-технічного співробітництва та інноваційних технологій, керівник українсько-норвезького освітнього проекту професор В. А. Заславський [142, с. 2].

Таким чином, освоєння та раціональне використання природних ресурсів Арктики вимагає комплексного вивчення північного полярного регіону шляхом проведення державами спільних наукових досліджень. Зокрема, в системі арктичних наукових досліджень чільне місце посідають морські наукові дослідження в акваторіях ПЛО, міжнародно-правовий режим яких визначається положеннями КМП 1982 р. Разом з тим, система управління науково-дослідною діяльністю в арктичних державах включає три рівні: політичний, стратегічний та операційний. Особливістю міждержавної наукової кооперації в Арктиці є її мережевий характер, про що свідчить створення міжнародного наукового консорціуму «Університет Арктики», який об'єднав навчальні заклади, науково-дослідні центри та відповідні організації. Крім того, міжнародною організацією, яка, в свою чергу, сприяє розширенню міжнародного наукового співробітництва, є Міжнародний арктичний науковий комітет.

Висновки до Розділу 3

До пріоритетних напрямків міжнародно-правового співробітництва держав в арктичному регіоні варто віднести співпрацю в сфері охорони навколишнього середовища, забезпечення міжнародної безпеки та проведення наукових досліджень. Зокрема, основним завданням міждержавної природоохоронної кооперації є охорона навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку Арктики, що підтверджується документами міжнародних регіональних організацій. В цілому, правовий режим охорони навколишнього середовища визначається універсальними та регіональними міжнародними договорами, а також національним законодавством держав північного полярного регіону. В наукових колах обговорюється питання щодо перспектив встановлення особливого природоохоронного правового режиму в Арктиці шляхом укладення міжнародного договору.

Забезпечення міжнародного миру та безпеки є загальною метою світового співтовариства згідно з положеннями Статуту ООН. Міжнародна безпека в арктичному регіоні має такі складові, як воєнна безпека, екологічна безпека та безпека судноплавства. Зазначимо, що Арктика перетворилася на важливий воєнно-стратегічний регіон, про що свідчить проведення в ньому навчань РФ та НАТО. На сьогоднішній день однією із сучасних тенденцій розвитку північного полярного регіону є його мілітаризація, оскільки в ньому відсутній міжнародно-правовий договір, який би не тільки визначив правовий статус і правовий режим Арктики, але й врегулював питання щодо його демілітаризації.

Екологічна безпека в Арктиці як складова міжнародної безпеки взаємопов'язана з іншою складовою – безпекою судноплавства в ПЛО. Міжнародно-правове регулювання екологічної безпеки здійснюється на основі міжнародних договорів, що складають систему природоохоронних

багатосторонніх і двосторонніх договорів, учасниками яких є держави арктичного регіону.

Окремої уваги заслуговує дослідження міжнародної кооперації держав в сфері безпеки судноплавства, враховуючи складні кліматичні умови регіону. Загалом, безпека судноплавства охоплює питання щодо забруднення навколишнього середовища з суден та пошуку і рятування людей на морі. Деякі міжнародно-правові джерела в сфері забезпечення екологічної безпеки регулюють питання в сфері безпеки судноплавства. Особливу роль для забезпечення безпеки судноплавства в північному полярному регіоні відіграє ІМО, яка сприяє прийняттю державами міжнародних стандартів у сфері морської навігації, запобігання та боротьби із забрудненням моря з суден. Суттєвим досягненням у сфері забезпечення безпеки судноплавства в Арктиці слід вважати прийняття ІМО Міжнародного кодексу для суден, які експлуатуються в полярних водах (Полярний кодекс), що набрав чинності з 1 січня 2017 року.

Важливе місце в системі наукових досліджень в арктичному регіоні посідають морські наукові дослідження, проведення яких регулюється положеннями КМП 1982 р. Разом з тим, в основу управління науковими дослідженнями в арктичних державах покладено принцип трьохрівневої структури. Натомість, така неурядова міжнародна організація як Міжнародний арктичний науковий комітет сприяє проведенню фундаментальних і прикладних наукових досліджень держав у північному полярному регіоні.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовано найбільш суттєві результати та положення дисертації, які полягають у наступному:

1. На підставі дослідження міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці з'ясовано сутність та складові цього регулятивного механізму. З точки зору концептуального підходу, механізм міжнародно-правового регулювання кооперації держав в арктичному регіоні являє собою систему правових засобів і форм, реалізація яких забезпечує координацію та узгоджену взаємодію міждержавної діяльності в Арктиці. Особливості міжнародно-правового регулювання співпраці держав у північному полярному регіоні, що обумовлені правовим статусом і правовим режимом Арктики, полягають у наявності таких основних механізмів, як *договірний та інституційний*.

Під *договірним механізмом міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці* варто розуміти систему багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорів універсального та регіонального характеру, які регулюють відносини між державами щодо розмежування морських просторів, збереження і раціонального використання морських живих ресурсів Північного Льодовитого океану, охорони навколишнього середовища, безпеки судноплавства, проведення наукових досліджень та з інших важливих питань, що виникають в арктичному регіоні. Універсальні міжнародні конвенції та регіональні угоди, які складають вищезазначений механізм, становлять в сучасних умовах ґрунтовну і достатньо широку міжнародно-правову базу для співпраці держав у північному полярному регіоні.

Зауважимо, що договірні міжнародно-правові норми є головним елементом такого нового інституту міжнародного права як *«арктичне право»*. В свою чергу, *«арктичне право»* як міжгалузевий інститут міжнародного права (в рамках міжнародного морського права, міжнародного

права навколишнього середовища та інших галузей) є системою норм міжнародного права, що містяться в більшості універсальних і регіональних міжнародних договорів, положення яких визначають міжнародно-правовий режим Арктики, норм внутрішньодержавного права арктичних і приарктичних держав та норм «м'якого права», які не мають юридично обов'язкової сили, але впливають на розвиток міжнародних відносин у північному полярному регіоні.

2. У змістовному і структурному відношенні під *інституційним механізмом міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці* слід розуміти систему міжнародних організацій (міжпарламентських, міжурядових) універсального та регіонального характеру, за винятком ЄС, що є організацією «*sui generis*», які впливають на формування, становлення і реалізацію арктичної політики, а також регулюють та координують діяльність держав у північному полярному регіоні. До його складу входять ООН, Арктична Рада, Рада Баренцева / Євроарктичного регіону, Північна Рада, Північна рада міністрів, ЄС і НАТО.

Чільне місце в структурі вищевказаного механізму займає така потужна універсальна міжнародна організація як ООН, під егідою якої було укладено Конвенцію ООН з морського права 1982 р., що є основним джерелом міжнародно-правової регламентації відносин держав у сфері розмежування морських просторів в Арктиці. Особливу роль в рамках ООН відіграє ІМО, яка сприяє створенню норм і стандартів щодо безпеки судноплавства в морських просторах, включаючи Північний Льодовитий океан. Зокрема, прийняття Полярного кодексу є свідченням ефективної роботи ІМО. В цілому, Арктична Рада є регіональною платформою для співпраці держав у північному полярному регіоні з питань забезпечення сталого розвитку та охорони навколишнього середовища, в діяльності якої спостерігаються як позитивні, так і негативні тенденції. До позитивних тенденцій роботи Арктичної Ради варто віднести розширення кола учасників і зміцнення її у фінансовій та організаційній сфері. Натомість, негативні тенденції

полягають, по-перше, у відсутності впливу Арктичної Ради на вирішення територіальних питань між арктичними державами, так як вони виходять за межі її компетенції. По-друге, вона приймає акти рекомендаційного характеру, що не створюють міжнародні зобов'язання для держав. Раду Баренцева / Євроарктичного регіону доцільно вважати ініціатором загальної концепції «баренцева співробітництва» у вищезазначеному регіоні. Вона, насамперед, функціонує в якості форуму для регіональної транскордонної кооперації держав у сфері економіки, торгівлі, науки, навколишнього середовища, інфраструктури, освітнього та культурного обміну. Разом з тим, Північна Рада і Північна рада міністрів започаткували північноєвропейське співробітництво держав в Арктиці з метою міжпарламентської та міжурядової взаємодії. Крім того, ЄС як організація «*sui generis*» виявляє значний інтерес до північного полярного регіону і намагається посилити свої позиції в ньому, отримавши статус «спостерігача» в Арктичній Раді. Загалом, НАТО, учасниками якого є арктичні (США, Канада, Норвегія, Данія) та приарктичні держави (Ісландія), доречно розглядати в якості нового актора в Арктиці, який зосереджує свою увагу на питаннях «м'якої безпеки» і проведенні воєнних навчань.

3. Національне законодавство держав північного полярного регіону, не будучи одним із загальновизнаних джерел міжнародного права, є джерелом «арктичного права», оскільки його норми частково визначають правовий режим Арктики, зокрема, в сфері охорони навколишнього середовища. Зауважимо, що ряд законів в арктичних державах регулює важливі питання щодо правового статусу морських просторів, проведення наукових досліджень, природоохоронних аспектів та ін. Натомість, політико-правові акти держав визначають пріоритетні напрямки їх зовнішньополітичного курсу в Арктиці. Особливе місце серед цих офіційних документів посідають національні стратегії держав північного полярного регіону, в яких концептуально окреслено механізми, способи та засоби досягнення головних завдань арктичної політики.

4. Для глибокого та усвідомленого з методологічної точки зору розуміння особливостей правового статусу і правового режиму Арктики суттєве значення має з'ясування сутності та співвідношення вищезазначених термінологічних понять. Зазначимо, що категорії «правовий статус» і «правовий режим» вітчизняні та зарубіжні дослідники застосовують для базисної характеристики правового становища території. Крім того, поняття «правовий статус» і «правовий режим» у контексті специфіки арктичного регіону є взаємопов'язаними, а не тотожними.

На нашу думку, під «правовим статусом» Арктики слід розуміти систему юридичних норм, які визначають правове положення північних полярних просторів відносно суверенітету держав, а під «правовим режимом» – систему норм міжнародного і внутрішньодержавного права, які визначають права та обов'язки держав щодо використання арктичних просторів. Разом з тим, у дисертаційному дослідженні запропоновано міжнародно-правове визначення терміну «Арктика» в якості північного полярного регіону земної кулі, що включає окраїни материків Європи, Азії, Північної Америки та морські простори Північного Льодовитого океану, а також прилеглі частини Атлантичного й Тихого океанів, правовий статус і правовий режим яких визначається нормами міжнародного права та частково нормами національного законодавства держав.

5. Територіальні претензії арктичних держав щодо морських просторів північного полярного регіону знайшли своє узагальнення і теоретичне обґрунтування в таких міжнародно-правових концепціях: 1) секторальній концепції (концепції «полярних секторів»); 2) концепції «інтернаціоналізації».

До основних етапів еволюції секторальної концепції варто віднести наступні: 1) XIX – початок XX ст. – формування секторальної концепції, визначення її сутнісних засад і принципів; 2) 20-30-ті рр. XX ст. – обґрунтування в науці міжнародного права юридичних підстав арктичних держав на володіння полярними секторами; 3) 50-80-ті рр. XX ст. –

теоретична та фактологічна аргументація юристами-міжнародниками поширення суверенітету та юрисдикції арктичних держав на полярні сектори; 4) кінець XX – початок XXI ст. – критичне переосмислення у міжнародно-правовій думці відповідності секторальної концепції новітнім тенденціям розвитку міжнародного права. Натомість, альтернативою секторальній концепції є концепція «інтернаціоналізації» Арктики. Загалом, вона є доволі дискусійною, оскільки в міжнародному науковому співтоваристві запропоновано три варіанти її реалізації на практиці: часткова «інтернаціоналізація» за межами 200-мильних виключних економічних зон; встановлення міжнародно-правового режиму відкритого моря; встановлення регіонального правового режиму. На сьогоднішній день концепція «інтернаціоналізації» Арктики, незважаючи на її суперечливий характер, більшою мірою відповідає сучасним тенденціям розвитку міжнародного права, зокрема, міжнародного морського права, сприяючи активізації процесу поглиблення та розширення співробітництва держав у північному полярному регіоні.

6. Правовий режим Арктики визначається нормами універсальних міжнародних конвенцій, регіональних багатосторонніх і двосторонніх угод та національного законодавства держав вищезазначеного регіону. До тенденцій сучасного розвитку міжнародно-правового режиму Арктики належать наступні: відсутність комплексного міжнародного договору, який би регулював питання щодо правового статусу та правового режиму арктичного регіону; адаптація універсальних норм міжнародного права (міжнародного морського права) до північного полярного регіону; національно-правова регламентація судноплавства у водах Північного морського шляху та Північно-Західного проходу, які мають вагомe значення для здійснення міжнародного судноплавства; встановлення особливого правового режиму на архіпелазі Шпіцберген; поступова мілітаризація арктичного регіону; наявність спірних поглядів щодо необхідності формування нового міжнародно-правового режиму в даному регіоні. В

цілому, його трансформація відбувалася в два етапи: 1) XIX ст. – 1982 р; 2) з 1982р. по теперішній час.

Зауважимо, що слід виокремити основні складові міжнародно-правового режиму Арктики: 1) правовий режим морських просторів у північному полярному регіоні; 2) правовий режим охорони навколишнього середовища Арктики; 3) правовий режим проведення наукових досліджень в арктичному регіоні; 4) правовий режим архіпелагу Шпіцберген; 5) правовий режим судноплавства у водах Північного морського шляху та Північно-Західного проходу та ін. На наше переконання, ключовою юридичною основою міжнародно-правового управління морськими просторами Північного Льодовитого океану доцільно вважати Конвенцію ООН з морського права 1982 р., що підтверджено в прийнятій п'ятьма арктичними державами Ілуліссатській декларації 2008 р., в якій зазначено про відсутність потреби у розробці нового правового режиму в арктичному регіоні. У зв'язку з цим, укладення регіональної угоди є теоретичним і перспективним напрямком співробітництва держав північного полярного регіону з метою удосконалення міжнародно-правового режиму Арктики та заповнення прогалин у їх відносинах.

7. Делімітація континентального шельфу в Арктиці є однією із актуальних і дискусійних проблем міжнародно-правової науки та практики. Необхідно підкреслити, що розширення зовнішніх кордонів арктичного шельфу в північному полярному регіоні ускладнюється застосуванням державами різних методів (рівного віддалення, серединної лінії, прямих висхідних ліній та ін.) і принципів розмежування морських просторів, а також тим, що США не ратифікували Конвенцію ООН з морського права 1982 р. На нашу думку, арктичні держави повинні скористатися на підставі положень Конвенції ООН з морського права 1982 р. механізмом делімітації континентального шельфу шляхом подання заявки до Комісії з кордонів континентального шельфу (п. 8 ст. 76) або звернутися до засобів мирного врегулювання спорів (Частина XV), обравши один із таких засобів, як

Міжнародний трибунал з морського права, Міжнародний суд ООН, арбітраж та спеціальний арбітраж. З нашої точки зору, найбільш ефективними шляхами розширення зовнішніх кордонів арктичного шельфу за межами 200 морських миль є звернення держав до вищезазначеної комісії з метою отримання відповідних рекомендацій або ж до Міжнародного Суду ООН для розгляду відповідного міжнародного спору з іншими арктичними державами. Зауважимо, що у 2016 році РФ представила заявку в Комісію з кордонів континентального шельфу щодо розширення меж континентального шельфу в Північному Льодовитому океані.

8. В Арктиці діє комплексна система взаємопов'язаних міжнародно-правових і внутрішньодержавних норм, які визначають її природоохоронний правовий режим.

Становлення сучасного екологічного міждержавного співробітництва в північному полярному регіоні варто поділити на 2 періоди: 1) з 1991 р. по 1995 рр. – підготовчий етап щодо створення регіональної інституції, яка започаткувала природоохоронну кооперацію держав в арктичному регіоні; 2) з 1996 р. по сьогоднішній день – створення Арктичної Ради і розширення в її межах міжнародної співпраці держав з метою забезпечення сталого розвитку та охорони навколишнього середовища в даному регіоні. На наше переконання, на основі дослідження юридичної та міжнародно-правової літератури доречно виокремити такі підходи щодо удосконалення міжнародно-правового режиму охорони навколишнього середовища в арктичному регіоні: 1) укладення регіональних угод щодо охорони окремих природних об'єктів; 2) підписання рамкової угоди з протоколами в сфері охорони арктичного середовища; 3) укладення міжнародного договору універсального характеру, беручи за зразок Договір про Антарктику, який би врегулював і природоохоронні питання в регіоні; 4) адаптація універсальних норм міжнародного екологічного права до північного полярного регіону.

Універсальні міжнародні екологічні договори, положення яких застосовуються до Арктики, слід поділити на такі групи: міжнародні договори в сфері охорони морського середовища від забруднення; міжнародні договори в сфері боротьби із транскордонним забрудненням повітря шкідливими речовинами; міжнародні договори в сфері охорони флори та фауни; міжнародні «кліматичні угоди»; міжнародні договори в сфері боротьби з руйнуванням озонового шару. Натомість, в рамках двосторонньої природоохоронної кооперації держави арктичного договору регіону укладають міжнародні угоди, які визначають загальні принципи, форми і напрямки співробітництва в сфері охорони навколишнього середовища; міжнародні угоди, які регулюють збереження та раціональне використання живих морських ресурсів Північного Льодовитого океану; міжнародні угоди щодо збереження арктичної флори та фауни; міжнародні угоди щодо запобігання забрудненню навколишнього середовища в Арктиці та ін.

9. На підставі аналізу новітніх фахових публікацій з міжнародного права та даних сучасної практики міжнародних відносин у північному полярному регіоні варто підкреслити, що забезпечення безпеки є пріоритетним напрямком міждержавної кооперації в Арктиці. Загалом, міжнародна безпека в арктичному регіоні має наступні складові: воєнна безпека, екологічна безпека, безпека судноплавства. Підтримання міжнародного миру і безпеки як загальної мети для світової спільноти, зокрема, в північному полярному регіоні, є можливим при дотриманні основних принципів міжнародного права, закріплених в Статуті ООН 1945р., Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. та Заключному акті НБСЄ 1975 р. На сьогоднішній день спостерігається тенденція до поступового нарощування воєнної присутності РФ та США в Арктиці, що вимагає, на нашу думку, укладення спеціальної регіональної угоди щодо її демілітаризації. Питання екологічної безпеки в арктичному регіоні регулюються на основі універсальних та регіональних міжнародних

договорів, які входять до складу загальної системи природоохоронних договорів, що регламентують відносини між державами в Арктиці. Розробка Міжнародного кодексу для суден, які експлуатуються в полярних водах (Полярного кодексу) в рамках ІМО для безпечної експлуатації суден та охорони навколишнього середовища полярних морських просторів доречно вважати важливим етапом у розвитку міжнародно-правового режиму судноплавства у водах Північного Льодовитого океану.

10. Морські наукові дослідження, міжнародно-правове регулювання яких здійснюється на підставі положень Конвенції ООН з морського права 1982 р., посідають особливе місце в системі арктичних наукових досліджень. З нашої точки зору, «арктичні морські наукові дослідження» є системою фундаментальних та прикладних досліджень, які проводяться в морських просторах Північного Льодовитого океану на основі принципів і норм міжнародного права, в мирних цілях, за участю держав, їх фізичних та юридичних осіб, компетентних міжнародних організацій з метою отримання і поширення нових знань про природні процеси та явища в морському середовищі, його ресурси.

До принципів проведення арктичних морських наукових досліджень належать загальні принципи проведення морських наукових досліджень, які передбачені в ст. 240 Конвенції ООН з морського права 1982 р., а також такі принципи, як принцип сприяння міжнародному співробітництву в сфері морських наукових досліджень в мирних цілях (ст. 242); принцип забезпечення сприятливих умов для проведення морських наукових досліджень (ст. 243); та принцип публікації і поширення інформації, що є результатом морських наукових досліджень (ст. 244).

Загалом, управління науковими дослідженнями в арктичних державах здійснюється на трьох рівнях: політичному (законодавчий орган, уряд), стратегічному (науково-дослідна рада) та операційному (профільні наукові інститути, державні університети, університетські коледжі). Натомість, Міжнародний арктичний науковий комітет сприяє поглибленню наукового

співробітництва держав з метою отримання нових знань про північний полярний регіон. Крім того, міждержавна наукова кооперація в Арктиці має мережевий характер, про що свідчить створення «Університету Арктики», який об'єднує вищі навчальні заклади та науково-дослідні установи вищезазначеного регіону.

11. Міжнародне співробітництво у північному полярному регіоні характеризується розширенням його формату за рахунок участі в ньому як арктичних, так і неарктичних держав. На наше глибоке переконання, Україна як неарктична держава, проте з чітко окресленою європейською зовнішньополітичною стратегією, має долучитись до міждержавної співпраці в Арктиці. Зокрема, вона повинна брати активну участь в діяльності Арктичної Ради шляхом отримання статусу «спостерігача», що дозволить їй впливати на формування арктичної політики, беручи до уваги власні інтереси в північному полярному регіоні. Разом з тим, Україна є потенційним суб'єктом міжнародно-правового співробітництва держав в арктичному регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авхадеев В. Р. История развития и современные аспекты международно-правового статуса Антарктики: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. / В. Р. Авхадеев. – Казань, 2007.– 25 с.
2. Авхадеев В. Р. Многосторонние международные соглашения, регулирующие правовой режим Арктики / В. Р. Авхадеев // Журнал российского права. – 2016. – №2. – С. 135–143.
3. Александров О. Б. Интересы и приоритеты арктической стратегии Евросоюза / О. Б. Александров // Вестник МГИМО-Университета. – 2013. – №3. – С. 12–17.
4. Амираев Р. У. Арктический Совет: структура, цели, деятельность / Р. У. Амираев // Вестник КРСУ. – 2011. – Том 11. – № 6. – С. 86–92.
5. Антюшина Н. М. Арктика: новый формат международного сотрудничества / Н. М. Антюшина. – М.: Ин-т Европы РАН, 2014. – 138 с.
6. Анцелевич Г. А. Международное морское право. Учебник / Г. А. Анцелевич. – К.: Издательский дом «Слово», 2004. – 400 с.
7. Анцелевич Г. А. Международно-правовой статус и режим использования морских объектов общего наследия человечества. Перспективы развития в порядке *de lege ferenda* / Г. А. Анцелевич. – К.: УАЗТ, 2002. – 360 с.
8. Арктика: зона мира и сотрудничества / отв. ред. А. В. Загорский. – М.: ИМЭМО РАН, 2011. – 195 с.
9. Арктика: интересы России и международные условия их реализации / Барсегов Ю. Г., Корзун В. А., Могилёвкин И. М. и др. – М.: Наука, 2002. – 356 с.

10. Арктический плавучий университет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://narfu.ru/science/expeditions/floating_university/ (дата обращения: 13.04.2017)
11. Арктическое право: концепция развития / А. И. Абрамова, В. Р. Авхадеев, Л. В. Андриченко и др.; отв. ред. Т. Я. Хабриева; Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ. – М.: Изд-во «Юриспруденция», 2014. – 152 с.
12. Арктика: пространство сотрудничества и общей безопасности / Сост. и науч. ред. А. В. Загорский. – М.: ИМЭМО РАН, 2010. – 41 с.
13. Арктический регион: вопросы международного сотрудничества. Учеб.-метод. материалы № 1 /2015 / [В. Н. Коньшев, А. А. Сергунин]; [гл. ред. И. С. Иванова]; РСМД. – М.: Спецкнига, 2015. – 72 с.
14. Арктический регион: Проблемы международного сотрудничества: Хрестоматия в 3 томах / РСМД [под общ. ред. И. С. Иванова]. – М.: Аспект Пресс, 2013. – Т 1. – 360 с.
15. Арктический регион: Проблемы международного сотрудничества: Хрестоматия в 3 томах / РСМД [под общ. ред. И. С. Иванова]. – М.: Аспект Пресс, 2013. – Т. 2. – 384 с.
16. Арктический регион: Проблемы международного сотрудничества: Хрестоматия в 3 томах / РСМД [под общ. ред. И. С. Иванова]. – М.: Аспект Пресс, 2013. – Т. 3: Применимые правовые источники. – 663 с.
17. Байерз М. Правовой статус Северо-Западного прохода и арктический суверенитет Канады: прошлое, настоящее, желаемое будущее / М. Байерз // Вестник Московского университета. – 2011. – №2. – С. 92–128.

18. Баймуратов М. А. Международно-правовой режим континентального шельфа: Монография / М. А. Баймуратов, В. Г. Досковский, Одес. нац. юрид. акад. – О.: Юридична література, 2001. – 72 с.
19. Барциц И. Н. О правовом статусе российского арктического сектора / И. Н. Барциц // Право и политика. – 2000. – №12. – С. 106–114.
20. Бекашев К. А. Международно-правовые вопросы защиты рыбохозяйственных интересов Российской Федерации в водах архипелага Шпицберген / К. А. Бекашев // Актуальные проблемы современного международного права: материалы ежегодной межвузовской научно-практической конференции. Москва, 10 апреля 2010 г. – М.: РУДН, 2011. – Ч.1. – С. 15–22.
21. Бекашев К. А. Морское рыболовное право: учеб. / К. А. Бекашев. – М.: Т. К. Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 560 с.
22. Бекашев К. А. О защите интересов российских рыбаков в водах Шпицбергена / К. А. Бекашев // Московский журнал международного права. – 2006. – №1. – С. 396–403.
23. Боголюбов С. А. Правовая защита российских природных ресурсов / С. А. Боголюбов // Журнал российского права. – 2005. – №12. – С. 96–102.
24. Броунли Я. Международное право: В 2-х кн. / Перевод с англ. канд. юрид. наук. С. Н. Андрианова.: Под. ред. и со вступит. статьей член.-кор. АН СССР Г. И. Тункина / Я. Броунли. – М.: Прогресс, 1974. – Кн.1. – 535с.
25. Буроменский М. В. Международно-правовой статус Шпицбергена / М. В. Буроменский, Л. Д. Тимченко // Правоведение. – 1990. – №3. – С. 88–92.

26. Віденська конвенція про охорону озонного шару від 22 березня 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_088 (дата звернення: 26. 07.2017)

27. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів від 23 серпня 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_185 (дата звернення: 02.06.2017)

28. Вылегжанин А. Н. 20 лет «временного применения» Соглашения между СССР и США о линии разграничения морских пространств / А. Н. Вылегжанин // Вестник МГИМО-Университета. – 2010. – №1. – С. 104–113.

29. Вылегжанин А.Н. Полярный кодекс (оценки и комментарии в зарубежных правовых источниках) / А. Н. Вылегжанин, Г. Г. Иванов, И. П. Дудыкина // Московский журнал международного права. – 2015. – №4. – С. 43–60.

30. Вылегжанин А. Н. Региональный уровень праворегулирования отношений государств в Арктике (комментарий) / А. Н. Вылегжанин // Московский журнал международного права. – 2012. – №.1. – С. 270–297.

31. Вылегжанин А. Н. Решение Международного суда ООН по спорам о разграничении морских пространств / А. Н. Вылегжанин. – М.: Юридическая литература, 2004. – 224 с.

32. Вылегжанин А. Н. Шпицберген: правовой режим прилегающих морских районов / А. Н. Вылегжанин, В. К. Зиланов. – М.: СОПС, 2006. – 248 с.

33. Высоцкий А. Ф. Правовые проблемы свободы научных исследований в Мировом океане / А. Ф. Высоцкий. – К.: Наукова думка, 1974. – 159 с.

34. Вышнепольский С. А. К проблеме правового режима Арктической области / С. А. Вышнепольский // Советское государство и право. – 1952. – №7. – С. 36–45.

35. Грицаенко Л. Л. Європейський Союз як організація sui generis / Л. Л. Грицаенко // Публічне право. – 2011. – №1. – С. 82–87.

36. Губанов А. И. Правовой вопрос делимитации континентального шельфа в Арктике: автореф. дис. канд. юрид. наук.: 12.00.10. – Международное право; Европейское право / А. И. Губанов. – М., 2013. – 26 с.

37. Гуслицер Г. М. Международно-правовой режим Арктики и Антарктики: автореф. дис. канд. юрид. наук / Г. М. Гуслицер. – М., 1954 – 15 с.

38. Гуцуляк В. Н. Международное морское право (публичное и частное): Учебное пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 416 с.

39. Действующее международное право. В 3-х томах. Т.1 / Сост.: Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – М.: Издательство независимого института международного права, 1996. – 964 с.

40. Деканозов Р. В. Международно-правовое положение Шпицбергена: автореф. дис. канд. юрид. наук / Р. В. Деканозов. – Свердловск, 1966. – 24 с.

41. Декларация об основах отношений между Российской Федерацией и Королевством Норвегия от 26 марта 1996 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1901158> (дата обращения: 04.12.2016)

42. Декларация об учреждении Арктического Совета от 19 сентября 1996 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901880137> (дата обращения: 21.11.2015)

43. Декларация о дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Канадой от 1 февраля 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1902067> (дата обращения: 25.11.2016)

44. Декларация про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (дата звернення: 26.04.2017)

45. Декларация Рио-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 04.12.2016)

46. Джунусова Д. Н. О совершенствовании отечественного законодательства в области предотвращения загрязнения арктических вод в процессе освоения континентального шельфа / Д. Н. Джунусова // Актуальные проблемы экономики и права. – 2010. – №4. – С. 232–236.

47. Джунусова Д. Н. Современный международно-правовой режим континентального шельфа / Д. Н. Джунусова // Вестник Астраханского государственного технического университета. – 2007. – №1. – С. 213–218.

48. Джунусова Д. Н. Современный международно-правовой режим Северного Ледовитого океана и прибрежных морей арктических государств / Д. Н. Джунусова // Актуальные проблемы экономики и права. – 2012. – №1. – С. 303–311.

49. Дмитрієв А. І. Нові підходи до концепції міжнародного правового регулювання / А. І. Дмитрієв // Актуальні проблеми держави і права. – 2012.– Вип. 64. – С. 601–604.

50. Дмитрієв А. І. Роль міжнародних організацій у світовому процесі глобалізації (Рецензія на монографію О. М. Шпакович «Вплив актів

міжнародних організацій на внутрішні правопорядки держав-членів: теорія і практика») / А. І. Дмитрієв // Публічне право. – 2013. – №1. – С. 418–420.

51. Договор между Российской Федерацией и Королевством Норвегия о разграничении морских пространств и сотрудничестве в Баренцевом море и Северном Ледовитом океане от 15 сентября 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/902266343> (дата обращения: 07.03.2016)

52. Договор о согласии и сотрудничестве между Российской Федерацией и Канадой от 19 июня 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901728233> (дата обращения: 16.02.2016)

53. Договір про Антарктику від 1 грудня 1959 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_224 (дата звернення: 27. 07.2017)

54. Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою від 5 серпня 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_376 (дата звернення: 27.04.2017)

55. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_098 (дата звернення: 27.04.2017)

56. Договір про Шпіцберген від 9 лютого 1920 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_112 (дата звернення: 11.05.2017)

57. Документы внешней политики СССР / М-во иностр. дел СССР; [Комис. по изданию дипломатич. док.; А. А. Громыко (председ.) и др.] [Т.7: 1 января – 31 декабря 1924 г.; Редкол. 7-го т. Г. К. Деев и др.]. – М., 1963. – 760 с.

58. Донченко В. Ю. Международно-правовые аспекты экологической безопасности / В. Ю. Донченко // Актуальные проблемы российского права. – 2008. – №2. – С. 288–294.

59. Дурденевский В. Н. Проблема правового режима приполярных областей (Антарктика и Арктика) / В. Н. Дурденевский // Вестник Московского университета. – 1950. – №7. – С. 111–114.

60. Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов та ін.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Академперіодика, 2014. – Т1: А–Д. – 920 с.

61. Европейское международное право: Учебник / отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова, П. В. Саваськов. – М.: Международные отношения, 2005. – 408 с.

62. Эфендиев О. Ф. Арктические воды / О. Ф. Эфендиев // Современное международное морское право. Режим вод и дна Мирового океана. – М.: Наука, 1974. – С. 184–190.

63. Жудро И. С. Обычно-правовые нормы как компонент уникального, исторически сложившегося статуса Арктики / И. С. Жудро // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. – 2014. – №6. – С. 110–118.

64. Задорожній О. В. Міжнародне право навколишнього середовища: підручник для ВНЗ / Київ. нац. ун-т. ім. Тараса Шевченка, Ін-т. міжнар. відносин / О. В. Задорожній, М. О. Медведева. – К.: Видавничий дім «Промені», 2010. – 510 с.

65. Зайков К. С. Научно-образовательное пространство Арктики: Норвегия / К. С. Зайков, М. Р. Калинина, А. А. Сабуров, Е. А. Шепелев // Арктика и Север. – 2016. – № 23. – С. 144–170.

66. Зайков К. С. Стратегические приоритеты научных исследований России и зарубежных государств в арктическом регионе / К. С. Зайков, М. Р. Калинина, Н. А. Кондратов, А. М. Тамицкий // Арктика: экология и экономика. – 2016. – № 3. – С.29–37.

67. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (дата звернення: 19.07.2017)

68. Закон РФ «О Государственной границе Российской Федерации» от 1 апреля 1993 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/9033575> (дата обращения: 08.05.2017)

69. Зингер М. Е. Основные законы по Крайнему Северу / М. Е. Зингер. – Л., 1935. – 144 с.

70. Иванов Г. Национальная безопасность России в Арктике: проблемы и решения / Г. Иванов // Вестник МГТУ. – 2015. – Том 18. – № 3. – С. 401–406.

71. Канада подала заявку на розширення континентального шельфу в Атлантиці (10 грудня 2013 р.) [Електронний ресурс] // «Дзеркало тижня. Україна». – Режим доступу: https://dt.ua/WORLD/kanada-podala-zayavku-na-rozshirennya-kontinentalnogo-shelfu-v-atlantic-i-133568_.html (дата звернення: 11.08.2017)

72. Киселев В. Н. Инновационная политика и национальные инновационные системы Канады, Великобритании, Италии, Германии и Японии / В. Н. Киселев, Д. А. Рубвальтер, О. В. Руденский // Информационно-аналитический бюлетень ЦИСН. – 2009. – №6. – 72 с.

73. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11 грудня 1997 р. [Електронний

ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_801/page2 (дата звернення: 01.04.2017)

74. Ковалёв А. А. Современное международное морское право и практика его применения / А. А. Ковалёв. – М.: Научная книга, 2003. – 416 с.

75. Коваленко О. Р. «Північний вимір» як політика Європейського Союзу в Північній Європі: формування основ нормативно-правової бази [Електронний ресурс] / О. Р. Коваленко // Інтернет-часопис «ДИПКОРПУС». – 2011. – Режим доступа: http://dipcorpus-info.at.ua/news/kovalenko_o_r_pivnichnij_vimir_jak_politika_evropejskogo_sojuzu_u_v_pivnichnij_evropi_formuvannja_osnov_normativno_ppravovoji_bazi/2011-08-11-119 (дата звернення: 27.01.2017)

76. Колбасов О. С. Международно-правовая охрана окружающей среды / О. С. Колбасов. – М.: Международные отношения, 1982. – 240 с.

77. Колодкин А. Л. Международно-правовой режим морских пространств и современные тенденции его развития: автореф. дис. д-ра юрид. наук / А. Л. Колодкин. – М., 1971. – 34 с.

78. Колодкин А. Л. Мировой океан. Международно-правовой режим. Основные проблемы / А. Л. Колодкин, В. Н. Гуцуляк, Ю. В. Боброва. – М.: Статут, 2007. – 637 с.

79. Колодкин Р. Договор с Норвегией: разграничение для сотрудничества [Электронный ресурс] / Р. Колодкин // Международная жизнь. – 2011. – №1. – С. 14–31. – Режим доступа: <http://davaiknam.ru/text/mejdunarodnaya-jizne20111s-14-31-dogovor-s-norvegiej-razgranis> (дата обращения: 22.09.2016)

80. Колумбос Д. Международное морское право (перевод с англ. В. В. Зайцевой и И. Н. Кузьминского) / Д. Колумбос. – М.: Изд-во «Прогресс», 1975. – 782 с.

81. Конвенция между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Правительством Соединенных Штатов Америки об охране перелетных птиц и среды их обитания от 19 ноября 1976 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1901253> (дата обращения: 14.02.2016)

82. Конвенция об уступке Северо-Американским Соединенным Штатам Российских Северо-Американских колоний 1867 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901762626> (дата обращения: 19.07.2016)

83. Конвенция по защите Средиземного моря от загрязнения от 16 февраля 1976 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901731000> (дата обращения: 17.07.2017)

84. Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_057 (дата звернення: 24.08.2015)

85. Конвенція про відкрите море від 29 квітня 1958 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_180 (дата звернення: 09.01.2017)

86. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_182 (дата звернення: 27.04.2017)

87. Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами від 29 грудня 1972 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_127 (дата звернення: 30.03.2017)

88. Конвенція про континентальний шельф від 29 квітня 1958 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_179 (дата звернення: 09.01.2017)

89. Конвенція про Міжнародну морську організацію 1948 року в редакції 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_219 (дата звернення: 30.04.2017)

90. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 5 червня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_030 (дата звернення: 31.01.2017)

91. Конвенція про територіальне море та прилеглу зону від 29 квітня 1958 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_178 (дата звернення: 09.01.2017)

92. Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 13 листопада 1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_223 (дата звернення: 31. 03. 2017)

93. «Концепция создания и развития Российского научного центра на архипелаге Шпицберген», одобрена распоряжением Правительства Российской Федерации от 2 сентября 2014 г. № 1676-р [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/420218304> (дата обращения: 09.04.2017)

94. Коньшев В. Н. Арктика в международной политике: сотрудничество или соперничество? / В. Н. Коньшев, А. А. Сергунин; под ред. И. В. Прокофьева, зам. директора РИСИ; Рос. ин-т стратег. исслед. – М.: РИСИ, 2011. – 194 с.

95. Коньшев В. Н. Арктические амбиции Вашингтона [Электронный ресурс] / В. Н. Коньшев, А. А. Сергунин // Научно-аналитический журнал «Обозреватель-Observer». – 2013. – №9. – С. 59–67. – Режим доступа:

http://observer.materik.ru/observer/N9_2013/059_067.pdf (дата обращения: 03.02.2016)

96. Кобышев В. Н. Международные организации и сотрудничество в Арктике / В. Н. Кобышев, А. А. Сергунин // Вестник международных организаций. – 2011. – № 3. – С. 27–36.

97. Коровин Е. А. СССР и полярные земли / Е. А. Коровин // Советское право. – 1926. – №3. – С. 43–46.

98. Косинская Т. Г. Международно-правовое регулирование морских научных исследований: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10 / Т. Г. Косинская. – М., 1981. – 25 с.

99. Кузнецов Е. А. Международно-правовой статус Арктики в контексте глобальной безопасности / Е. А. Кузнецов // Science Time. – 2015. – № 12. – С. 453–456.

100. Кузнецов С. О. Морське право: Підручник / С. О. Кузнецов, Т. А. Аверочкина. – Одеса.: Фенікс, 2011. – 382 с.

101. Лазарев М. И. Теоретические вопросы современного международного морского права / М. И. Лазарев. – М.: Наука, 1983. – 301 с.

102. Лахтин В. Л. Права на северные полярные пространства / В. Л. Лахтин. – М.: Издание Литиздата Народного Комиссариата по Иностранным делам. – 1928. – 48 с.

103. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть: Учебник для студ. юрид. фак. и вузов. – Изд. 3-е, перераб. и доп. / И. И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 544 с.

104. Лукин Ю. А. Великий передел Арктики / Ю. А. Лукин. – Архангельск: Северный (Арктический) федеральный университет. – 2010. – 400 с.

105. Медников В. А. Международное сотрудничество в Арктике: новые вызовы и векторы развития. Полярный кодекс. Попытка критического осмысления [Электронный ресурс] / В. А. Медников. – М.: Ассоциация международного морского права, 13 октября 2016 г. – 26 с. – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/common/upload/6_Mednikov.pdf (дата обращения: 30.04.2017)

106. Международное морское право: Учебник / Отв. ред. Блищенко И. П. – М.: Изд-во УДН, 1988. – 288 с.

107. Международное право в документах: Учеб. пособие для вузов по спец. «Правоведение» / Сост. Н. Т. Блатова. – М.: Юрид. лит, 1982. – 853 с.

108. Международное право в документах: учеб пособие для студ. юрид. вузов / Н. Т. Блатова, Г. М. Малков (сост). – 2-е изд, перераб. и доп. – М.: Инфра, 1997. – 696 с.

109. Международное право в избранных документах. – М.: Изд-во ИМО. –1957. – Т.1 – 308 с.

110. Международное право / Авт. кол. Е. А. Коровин и др; АН СССР, Ин-т права. – М.: Госюриздат, 1951. – 600 с.

111. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И. И. Лукашук; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.

112. Международное право: Сб. док. / Одес. нац. юрид. акад., каф. междунар. права и междунар. отношений; Сост. А. Трояновский, Ю. В. Чайковский; под ред. М. Е. Черкеса. – О.: Фенікс, 2010. – 767 с.

113. Международное право: словарь-справочник / В. Н. Додонов, В. П. Панов, О. Г. Румянцев, В. Н. Трофимов (ред.). – М.: Инфра, 1997. – 368 с.
114. Международное право: Учебник / Отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – 2-е изд, перераб. и доп. – М.: Международные отношения, Юрайт-Издат, 2007. – 816 с.
115. Международное право: Учебник / Под. ред. А. И. Микульшина. – М.: Международные отношения, 2005. – 360 с.
116. Международное право: Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Т. К. Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 832 с.
117. Международно-правовые основы недропользования: Учеб. пособие / Отв. ред. А. Н. Вылегжанин; авт. предисл. А. В. Торкунов. – М.: Норма, 2007.– 527 с.
118. Международно-правовой режим использования научно-исследовательских судов / А. А. Щипцов, Г. А. Анцелевич, А. Ф. Высоцкий и др.; Г. А. Анцелевич (отв. ред.); Национальное агентство морских исследований и технологий. – К.: Наукова думка, 1996. – 381 с.
119. Международное публичное право: учеб. / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекашев, Е. Г. Моисеев, В. В. Устинов. [и др.]; отв. ред. К. А. Бекашев.– 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2009. – 1008 с.
120. Международное сотрудничество в Арктике. Доклад 2013 г. / А. В. Загорский, А. И. Глубоков, Е. Н. Хмелева; гл. ред. И. С. Иванов; РСМД. – М.: Спецкнига, 2013. – 56 с.
121. Международное сотрудничество в области охраны окружающей среды, сохранения и рационального управления биологическими ресурсами в Северном Ледовитом океане. Материалы междунар. науч. симпоз. (Москва, 4

сентября 2012 г., РСМД): рабочая тетр. / А. Н. Вылегжанин (рук.) и др.; гл. ред. И. С. Иванов; РСМД. – М.: Спецкнига, 2012. – 88 с.

122. Международный кодекс для судов, эксплуатирующихся в полярных водах (Полярный кодекс) (2017 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/420376046> (дата обращения: 30.04.2017)

123. Мелков Г. М. К вопросу о статусе Печорского и Охотского морей / Г. М. Мелков // Московский журнал международного права. – 2014. – № 4. – С. 40–55.

124. Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво у запобіганні та збереженні під контролем забруднення морського середовища Арктики між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік та Урядом Канади від 20 листопада 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/124_600 (дата звернення: 25.11.2016)

125. Минаева И. Ю. Экологическая безопасность арктического региона (международно-правовые аспекты) / И. Ю. Минаева // Сибирский юридический вестник. – 2004. – №1. – С. 13–18.

126. Мировой океан и международное право. Правовой режим морских прибрежных пространств / [А. П.Мовчан, А. Янков, А.Л. Колодкин и др.]; отв. ред. А. П. Мовчан, А. Янков; АН СССР; Ин-т государства и права. – М.: Наука, 1987. – 224 с.

127. Михина И. Н. Международно-правовой режим морских пространств Арктики: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. / И. Н. Михина. – М, 2003. – 27 с.

128. Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі від 1 листопада 1974 р. (СОЛАС-74) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_251 (дата звернення: 13.08.2017)

129. Міжнародна конвенція по забезпеченню готовності у випадку забруднення нафтою, боротьби з ним та співробітництва від 30 листопада 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_366 (дата звернення: 27.07.2017)

130. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден від 2 листопада 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896_009/page (дата звернення: 31.03.2017)

131. Міжнародна конвенція про пошук і рятування на морі від 27 квітня 1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_138 13.08.2017 (дата звернення: 13.08.2017)

132. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.

133. Міжнародне право: Основні галузі: Підручник / Авт. кол.: В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній; За ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2004. – 816 с.

134. Міжнародне публічне право: підручник: у 3 т. / В. Ф. Антипенко, Л. Д. Тимченко, О. В. Беглий, О. А. Радзивілл та ін.; за ред. В. Ф. Антипенка. – К.: НАУ, 2012. – Т1. – 418 с.

135. Мовчан А. П. Кодификация и прогрессивное развитие международного права / А. П. Мовчан. – М.: Юрид. лит., 1972. – 214 с.

136. Мовчан А. П. Международное морское право (основные положения): Учеб. пособие / А. П. Мовчан. – М.: Академический правовой

университет при Институте государства и права Российской Академии Наук, 1997. – 52 с.

137. Молодцов С. В. Международное морское право / С. В. Молодцов. – М.: Международные отношения, 1987. – 272 с.

138. Молодцов С. В. Международно-правовой режим открытого моря и континентального шельфа / С. В. Молодцов. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1960. – 348 с.

139. Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар від 16 вересня 1987 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_215 (дата звернення: 26.07.2017)

140. Морське право. Джерела: У 3ч. Ч1. Т1. Кн.1.: III Конференція ООН з морського права / С. В. Ківалов (авт. вступ. сл.), С. В. Додін (керівник авт. кол.), С. О. Кузнецов (наук. ред.), Т. В. Аверочкіна (відп. ред.), Д. О. Нікіша. – О.: Фенікс, 2012. – 570 с.

141. Муравйов В. І. Механізм реалізації норм права Європейського Союзу у правопорядках держав-членів / В. І. Муравйов // Український часопис міжнародного права. – 2012. – №1. – С. 83–90.

142. Наш університет – учасник «Арктичного діалогу» // Київський університет. – 2014. – №8-9, травень. – С. 2.

143. Николаев А. Н. Международно-правовые обоснования прав Канады в её арктическом секторе / А. Н. Николаев, И. В. Буник // Московский журнал международного права. – 2007. – №1. – С. 4–31.

144. Новое в международном морском праве / М. И. Лазарев (отв. ред.). – М.: Институт государства и права АН СССР, 1972. – 185 с.

145. Нуукська декларація про навколишнє середовище і розвиток в Арктиці від 16 вересня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_556 (дата звернення: 21.11.2015)

146. Однопозов П. С. Международно-правовой режим арктических морских пространств: автореф. дис. канд. юрид. наук / П. С. Однопозов. – Л, 1974. – 19 с.

147. Орешенков А. М. Особенности суверенитета Норвегии над Шпицбергеном по Парижскому договору 1920 года / А. М. Орешенков // Московский журнал международного права. – 2003. – №2. – С. 121–142.

148. Основы государственной политики Российской Федерации в Арктике на период до 2020 года и дальнейшую перспективу, утвержденные Президентом Российской Федерации 18 сентября 2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/902149373> (дата обращения: 09.04.2017)

149. Павко Я. А. Міжнародно-правовий режим Арктики та основні тенденції його удосконалення / Я .А. Павко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – №2. – С. 124–132.

150. Павко Я. А. Особливості міжнародно-правового режиму Арктики / Я. А. Павко // Український часопис міжнародного права. – 2014. – №4. – С. 37–40.

151. Павко Я. А. Значення національного законодавства та політико-правових актів у міжнародно-правовому регулюванні співробітництва арктичних держав у полярному регіоні / Я. А. Павко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – №6. – С. 112–118.

152. Павко Я. А. Современные международно-правовые проблемы регулирования сотрудничества государств в арктическом регионе / Я. А. Павко // *Legea si viata*. – 2015. – №11/2. – С. 91–95.

153. Павко Я. А. Міжнародно-правові аспекти делімітації континентального шельфу в Арктиці / Я. А. Павко // Журнал Верховної Ради України «Віче». – 2015. – №23–24. – С.30–31.

154. Павко Я. А. Політико-правові засади арктичної стратегії Європейського Союзу / Я. А. Павко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Серія: Правознавство. – Чернівці: ЧНУ, 2015. – Випуск 765. – С. 55–62.

155. Павко Я. А. Арктика: пріоритетні напрямки міжнародно-правових досліджень / Я. А. Павко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – №1. – С. 167–173.

156. Павко Я. А. Правові засади розмежування континентального шельфу в полярному регіоні: проблеми теорії та практики / Я. А. Павко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – №1. – С. 48–53.

157. Павко Я. А. Концепція «полярних секторів»: сутність, етапи і тенденції формування, правова аргументація / Я. А. Павко // Вісник Львівського університету: Збірник наукових праць. – Серія: Міжнародні відносини. – Львів: ЛНУ, 2016. – Випуск 38. – С. 253–267.

158. Павко Я. А. Особливості правового статусу та правового режиму Арктики: термінологічні аспекти / Я. А. Павко // Вісник Львівського університету: Збірник наукових праць. – Серія: Міжнародні відносини. – Львів: ЛНУ, 2016. – Випуск 39. – С. 135–147.

159. Павко Я. А. Договірний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в арктичному регіоні / Я. А. Павко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2017. – №2. – С. 166–176.

160. Павленко В. И. Система фундаментальных научных исследований в Арктике и реализация геополитических интересов

циркумполярных стран [Электронный ресурс] / В. И. Павленко, А. О. Подоплекин, С. Ю. Куценко // Арктика: экология и экономика. – 2014. – №4. – С. 86–92. – Режим доступа: [http://arctica-ac.ru/docs/4\(16\)/086_092_ARКТИКА_4\(16\)_12_2014.pdf](http://arctica-ac.ru/docs/4(16)/086_092_ARКТИКА_4(16)_12_2014.pdf) (дата обращения: 05.04.2017)

161. Паламарчук П. Г. Международно-правовой режим морей советского сектора Арктики / П. Г. Паламарчук // Международное право и международный правопорядок. – М.: Институт государства и права Академии наук СССР, 1981. – С. 111–124.

162. Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_058 (дата звернення: 31.07.2017)

163. Повал Л. М. Российско-норвежские соглашения о разделе арктических пространств [Электронный ресурс] / Л. М. Повал // Арктика и Север. – 2012. – №6. – С. 1–26. – Режим доступа: <http://narfu.ru/upload/iblock/4c5/poval.pdf> (дата обращения: 20.05.2017)

164. Подоплекин А. О. Научно-исследовательские структуры обеспечения арктической политики зарубежных государств / А. О. Подоплекин // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. – 2013. – №6. – С. 50–62.

165. Постановление Правительства Российской Федерации от 16 июня 1994 г. №678 «О заключении Соглашения между Правительством Российской Федерации и Правительством Соединенных Штатов Америки о сотрудничестве в области охраны окружающей среды и природных ресурсов» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901112467> (дата обращения: 16.11.2016)

166. Постановление Правительства Российской Федерации от 15 августа 2015 г. №845 «О континентальном шельфе Российской Федерации в Охотском море» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://government.ru/media/files/UWtIG7THRqP5glPyr03adfN2VrwWnJFd.pdf> (дата обращения: 28.10.2016)

167. Постановление Правительства Российской Федерации от 6 марта 1992 г. №144 «О подписании Соглашения между Правительством Российской Федерации, Правительством Королевства Дании и местным Правительством Гренландии об отношениях в области рыболовства между Российской Федерацией и Гренландией» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901603157> (дата обращения: 14.01.2017)

168. Постановление Правительства Российской Федерации от 17 декабря 1992 г. №982 «О подписании Соглашения между Правительством Российской Федерации и Правительством Королевства Дания о сотрудничестве в области охраны окружающей среды» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901603269> (дата обращения: 10.05.2017)

169. Постановление Правительства Российской Федерации от 14 марта 2015 г. № 228 «Об утверждении Положения о Государственной комиссии по вопросам развития Арктики» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/420261694> (дата обращения: 09.04.2017)

170. Предложения к дорожной карте развития международно-правовых основ сотрудничества России в Арктике: рабочая тетр. / А. Н. Вылегжанин (рук.) и др.; гл. ред. И. С. Иванов; РСМД. – М.: Спецкнига, 2013. – 56 с.

171. Приказ Министерства транспорта Российской Федерации от 17 января 2013 г. №7 «Об утверждении Правил плавания в акватории Северного

морского пути» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/902396546> (дата обращения: 05.05.2017)

172. Программа развития федерального государственного автономного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Северный (Арктический) федеральный университет имени М. В. Ломоносова» на 2010-2020 годы, одобрена распоряжением Правительства Российской Федерации от 7 октября 2010 года №1695-р [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/902239694> (дата обращения: 12.04.2017)

173. Протокол 1978 року до Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_829/page2 (дата звернення: 31.03.2017)

174. Протокол 1997 року про внесення змін до Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973 року, зміненої Протоколом 1978 року до неї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cons.parus.ua/map/doc/05S37F0451/?a=92DC0> (дата звернення: 31.03.2017)

175. Протокол про стійкі органічні забруднювачі до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 24 червня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c75/page (дата звернення: 31.03.2017)

176. Прусс В. М. Международно-правовые аспекты безопасности мореплавания: Монография / В. М. Прусс, В. Боёвич, Т. Р. Короткий. – О.: Латстар, 2001. – 132 с.

177. Рамкова конвенція ООН про зміну клімату від 9 травня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_044 (дата звернення: 01.04.2017)

178. Распоряжение правительства Российской Федерации от 19 апреля 2017 г. №735-р. «О подписании Соглашения по укреплению международного арктического научного сотрудничества» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/456059402> (дата обращения : 03.06.2017)

179. Савчук К. О. Північна Рада / К. О. Савчук // Юридична енциклопедія: В 6т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т.4.: Н–П. – С. 532.

180. Сергійчик В. Заходи щодо запобігання забрудненню морського середовища, передбачені міжнародним та національним законодавством України / В. Сергійчик // Jurnalul juridic național: teorie și practică. – 2015. – №3. – Том 1. – С.77–81.

181. Сиваков Д. О. Право и Арктика: современные проблемы / Д. О. Сиваков // Вестник Удмуртского университета. – 2009. – №.2. – С. 238–248.

182. Сиваков Д. О. Принципиальные подходы к правовому регулированию арктической зоны / Д. О. Сиваков // Вестник Поволжского института управления. – 2010. – №4. – С. 106–110.

183. Совместное российско-канадское заявление о сотрудничестве в Арктике и на Севере от 18 декабря 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901781407> (дата обращения: 01.12.2016)

184. Современное международное морское право и практика его применения Украиной / А. А. Щипцов, Г. А. Анцелевич, А. Ф. Высоцкий и

др.); Редкол.: А. Ф. Высоцкий (отв. ред.) и др.; Нац. агентство морских исследований и технологий. – К.: Наукова думка, 1995. – 341 с.

185. Современное морское право и практика его применения / И. И. Барина, Б. У. Хейфец, М. А. Гицу и др. – М.: Транспорт, 1985. – 264 с.

186. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Канады о сотрудничестве в Арктике и на Севере от 19 июня 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901724056> (дата обращения: 20.02.2016)

187. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Канады о сотрудничестве по вопросам окружающей среды от 8 мая 1993 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901728578> (дата обращения: 17.02.2016)

188. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Канады о принципах и основах сотрудничества между субъектами Российской Федерации и провинциями и территориями Канады от 18 декабря 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901789249> (дата обращения: 18.02.2016)

189. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Соединенных Штатов Америки о сохранении и использовании чукотско-алаяскинской популяции белого медведя от 16 октября 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/902079708> (дата обращения: 16.02.2016)

190. Соглашение между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Королевским Норвежским Правительством о морской границе между СССР и Норвегией в Варангер-фьорде от 15

февраля 1957 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1900087> (дата обращения: 13.05.2017)

191. Соглашение между Правительством Союза Советских Республик и Правительством Норвегии о мерах по регулированию промысла тюленей и по охране запасов тюленей в северо-восточной части Атлантического океана от 22 ноября 1957 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1901688> (дата обращения: 19.02.2016)

192. Соглашение между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Правительством Королевства Норвегии о сотрудничестве в области рыболовства от 11 апреля 1975 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901828082> (дата обращения: 18.03.2017)

193. Соглашение между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Правительством Королевства Норвегии о взаимных отношениях в области рыболовства от 15 октября 1976 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1900312> (дата обращения: 18.03.2017)

194. Соглашение между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Правительством Канады о взаимных отношениях в области рыболовства от 1 мая 1984 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1901844> (дата обращения: 18.02.2016)

195. Соглашение между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Правительством Соединенных Штатов Америки о взаимных отношениях в области рыбного хозяйства от 31 мая 1988 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901880152> (дата обращения: 16.02.2016)

196. Соглашение между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Правительством Соединенных Штатов Америки о сотрудничестве в борьбе с загрязнением в Беринговом и Чукотском морях в чрезвычайных ситуациях от 11 мая 1989 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1900072> (дата обращения: 16.02.2016)

197. Соглашение между правительствами государств-членов Совета Баренцева / Евроарктического региона о сотрудничестве в области предупреждения, готовности и реагирования на чрезвычайные ситуации от 11 декабря 2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=1695 (дата обращения: 22.11.2015)

198. Соглашение между Российской Федерацией и Королевством Норвегия о разграничении морских пространств в районе Варангер-фьорда от 11 июля 2007 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/902060076> (дата обращения: 22.09.2016)

199. Соглашение между Союзом Советских Социалистических Республик и Соединенными Штатами Америки о сотрудничестве в области охраны окружающей среды от 23 мая 1972 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1901895> (дата обращения: 11.02.2016)

200. Соглашение о сотрудничестве в авиационном и морском поиске и спасании в Арктике от 12 мая 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/902395150> (дата обращения: 22.11.2015)

201. Соглашение о сотрудничестве в сфере готовности и реагирования на загрязнение моря нефтью в Арктике от 15 мая 2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/499065181> (дата обращения: 27.01.2017)

202. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 26.04.2017)

203. Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі від 22 травня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_a07/page (дата звернення: 03.11.2016)

204. Стратегия защиты окружающей среды Арктики от 14 июня 1991 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1902061> (дата обращения: 21.11.1015)

205. Стратегия развития Арктической зоны Российской Федерации и обеспечения национальной безопасности на период до 2020 года, утвержденная Президентом Российской Федерации 8 февраля 2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://legalacts.ru/doc/strategija-razvitiya-arkticheskoi-zony-rossiiskoi-federatsii-i/> (дата обращения: 09.04.2017)

206. Теліпко В. Е. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / В. Е. Теліпко, А. С. Овчаренко . – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 608 с.

207. Тимченко Л. Д. Quo vadis, Arcticum? Міжнародно-правовий режим Арктики та тенденції його розвитку: автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Л. Д. Тимченко. – К., 1997. – 31 с.

208. Тимченко Л. Д. Міжнародне право / Л. Д. Тимченко, В. П. Кононенко. – К.: Знання, 2012. – 631 с.

209. Тимченко Л. Проблемы делимитации морских пространств Украины / Л. Тимченко, В. Кононенко // Международное право. – 2013. – №1. – С. 249–266.

210. Тимченко Л. Д. Росія й міжнародно-правовий режим в Арктиці [Електронний ресурс] / Л. Д. Тимченко // Юридичний журнал «Юстиніан». – 2009. – №12. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3322> (дата звернення: 22.11.2015)

211. Тимченко Л. Д. Шпицберген: история и современность (международно-правовой аспект) / Л. Д. Тимченко. – Х.: Основа, 1992. – 128 с.

212. Толкаченко О. В. Природоохоронні аспекти в Конвенції ООН з морського права 1982 року / О. В. Толкаченко // Правова держава. – 2016. – №22. – С. 144–150.

213. Трамп назвав умови повернення до Паризької угоди: Вигода США – передусім (02.06.2017) [Електронний ресурс] // Всеукраїнський юридический журнал «Конфлікты и законы». – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/tramp-paryzka-ugoda/3883113.html> (дата обращения: 26. 07.2017)

214. Угода про збереження білих ведмедів від 15 листопада 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_109 (дата звернення: 27.08.2015)

215. Указ Президента Российской Федерации «О создании федеральных университетов в Северо-Западном, Приволжском, Уральском и Дальневосточном федеральных округах» от 21 октября 2009 г. №1172 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docs.cntd.ru/document/902181010> (дата обращения: 12.04.2017)

216. Университет Арктики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://narfu.ru/upload/medialibrary/a5a/universitet-arktiki.pdf> (дата обращения: 12.04.2017)

217. Федеральный закон РФ «О внутренних морских водах, территориальном море и прилежащей зоне Российской Федерации» от 31 июля 1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901714424> (дата обращения: 08.05.2017)

218. Федеральный закон РФ «О континентальном шельфе Российской Федерации» от 30 ноября 1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/9014792> (дата обращения: 08.05.2017)

219. Федеральный закон РФ «Об исключительной экономической зоне Российской Федерации» от 17 декабря 1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901722706> (дата обращения: 08.05.2017)

220. Федеральный закон РФ «Об охране окружающей среды» от 10 января 2002 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901808297> (дата обращения: 08.05.2017)

221. Фифе Р. Е. Предмет и цели договора о Шпицбергене (Свальбарде) с точки зрения международного права / Р. Е. Фифе // Московский журнал международного права. – 2004. – №4. – С. 170–202.

222. Хайд Ч. Международное право, его понимание и применение Соединенными Штатами Америки: Пер. с англ. Д. М. Кертнер; под. ред. с предисл. и примеч. канд. юрид. наук Б. А. Дранова / Ч. Хайд. – М.: Изд-во иностр. лит., 1951. – Т2. – 532 с.

223. Харлампыева Н. К. Международное сотрудничество в Арктике: эколого-политический аспект / Н. К. Харлампыева, М. Л. Лагутина // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). – 2010. – №3. – С. 212–217.

224. Хвиневич П. В. Международно-правовое сотрудничество в области экологической безопасности / П. В. Хвиневич // Актуальные проблемы российского права. – 2009. – №3. – С. 494–497.

225. Хейнинен Л. Политика России в Арктике: как избежать новой холодной войны [Электронный ресурс] / Л. Хейнинен, А. Сергунин, Г. Яровой. – Москва, 2014. – 114 с. – Режим доступа: http://narfu.ru/aan/Encyclopedia_Arctic/arctic_rus.pdf. (дата обращения: 18.07.2016)
226. Хиггинс Ф. Международное морское право / Ф. Хиггинс, Д. Коломбос. – М.: Изд-во «Иностранная литература», 1953. – 714 с.
227. Хлуднева Н. И. Перспективы развития правовой охраны арктических экосистем / Н. И. Хлуднева // Журнал российского права. – 2015. – № 11. – С. 114–122.
228. Храмчихин А. Военно-политическая ситуация в Арктике и сценарии возможных конфликтов [Электронный ресурс] / Храмчихин А. // Арктика и Север. – 2011. – №2. – С. 36–50. – Режим доступа: http://narfu.ru/upload/uf/5e8/AaN_2011_2.pdf (дата обращения: 27.04.2017)
229. Чистюхина С. Н. Защита окружающей среды Арктики (международно-правовой аспект) / С. Н. Чистюхина // Вестник РУДН. – Серия: Юридические науки. – 2008. – № 2. – С. 94–100.
230. Шеломенцев В. Н. Правовые аспекты освоения разработки и защиты Арктики / В. Н. Шеломенцев // Научный вестник МГТУ ГА. – 2015. – №216. – С. 113–117.
231. Шемякин А. Н. Право пользования морем (генезис структуры и содержания) / А. Н. Шемякин. – Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, Одесская национальная морская академия. – О.: Астропринт, 2004. – 272 с.
232. Шинкарецкая Г. Г. Россия, Арктика, континентальный шельф / Г. Г. Шинкарецкая // Московский журнал международного права. – 2009. – №1. – С. 119–132.

233. Шпакович О. Н. Наднациональность в праве международных организаций / О. Н. Шпакович // Вестник международных организаций. – 2012. – №2. – С. 133–143.

234. Шреплер Х. А. Международные организации. Справочник / Пер. с нем. С. А. Тюпаева / Х. А. Шреплер. – М.: Международные отношения, 1995. – 320 с.

235. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1: А–Г. – 672 с.

236. Agreement between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the maritime boundary, 1 June 1990 [Электронный ресурс] // The UN Delimitation Treaties Infobase. – Режим доступа: <http://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/USA-RUS1990MB.PDF> (дата звернення: 19.07.2016)

237. Arctic Monitoring and Assessment Programme (AMAP) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.arctic-council.org/index.php/en/about-us/working-groups/amar> (дата звернення: 20.11.2016)

238. Arctic Research and Policy Act of 1984 (ARPA) (amended 1990) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.nsf.gov/geo/plr/arctic/iarpc/arc_res_pol_act.jsp (дата звернення: 10.04.2017)

239. Barents Working Groups and Activities [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.barentscooperation.org/en/Working-Groups> (дата звернення: 18.11.2016)

240. Becker, Michael A. Russia and the Arctic: Opportunities for Engagement Within the Existing Legal Framework [Электронный ресурс] / Michael A. Becker // American University International Law Review. – 2010. –

Volume 25. – Issue 2. – P. 225–250. – Режим доступа: <http://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1068&context=auilr> (дата звернення: 29.03.2017)

241. Bloom, Evan T. Establishment of the Arctic Council / Evan T. Bloom // *The American Journal of International Law*. – 1999. – Vol. 93. – No.3. – P. 712–722.

242. Canadian High Arctic Research Station Act, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-17.8/page-1.html> (дата звернення: 06.04.2017)

243. Canada's Northern Strategy: Our North, Our Heritage, Our Future. – Ottawa, Government of Canada, 2009. – 40 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.northernstrategy.gc.ca/cns/cns.pdf> (дата звернення: 03.02.2016)

244. Canadian Polar Commission Act S. C., 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://laws.justice.gc.ca/PDF/C-21.3.pdf> (дата звернення: 28.03.2017)

245. Canuel, Edward T. The Four Arctic Law Pillars: A Legal Framework / Edward T. Canuel // *Georgetown Journal of International Law*. – 2015. – Vol. 46. – P. 735–764.

246. Council conclusions on Arctic issues. 2985th Foreign Affairs Council meeting (08.12.2009). – Brussels, Council of the European Union, 2009. – 5 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/EN/foraff/111814.pdf (дата звернення: 27.01.2017)

247. Declaration on Cooperation in the Barents Euro-Arctic Region. Conference of Foreign Ministers (11.01.1993). – Kirkenes, 1993. – 5 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.barentsinfo.fi/beac/docs/459_doc_KirkenesDeclaration.pdf (дата звернення: 06.01.2017)

248. Denmark, Greenland and the Faroe Islands: Kingdom of Denmark Strategy for the Arctic 2011–2020. – Denmark, 2011. – 58 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://um.dk/en/~media/UM/English-site/Documents/Politics-and-diplomacy/Greenland-and-The-Faroe-Islands/Arctic%20strategy.pdf> (дата звернення: 05.02.2016)

249. Developing a European Union Policy towards the Arctic Region: progress since 2008 and next steps. Joint Communication to the European Parliament and the Council (26.06.2012). – Brussels, Council of the European Union, 2012. – 18 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://eeas.europa.eu/archives/docs/arctic_region/docs/join_2012_19.pdf (дата звернення: 27.01.2017)

250. European Parliament resolution of 20 January 2011 on a sustainable EU policy for the High North. – Strasbourg, 2011. – 14 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P7-TA-2011-0024+0+DOC+PDF+V0//EN> (дата звернення: 27.01.2017)

251. Fairbanks Declaration 2017: On the Occasion of the Tenth Ministerial Meeting of the Arctic Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://oaarchive.arctic-council.org/bitstream/handle/11374/1910/EDOCS-4072-v5-ACMMUS10_FAIRBANKS_2017_Fairbanks_Declaration-2017.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 03.06.2017)

252. Feder, Barnaby J. A Legal Regime for the Arctic [Електронний ресурс] / Barnaby J. Feder // Ecology Law Quarterly. – 1978. – Volume 6. – Issue 4. – P. 785–829. – Режим доступу:

<http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1130&context=elq>
(дата звернення: 29. 03. 2017)

253. FORNY2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.forskningsradet.no/prognett-FORNY2020/Programme_description/1253963921859 (дата звернення:
07.04.2017)

254. Framework Document (Chapeau) for the Sustainable Development Programme. The Arctic Council (13.10.2000). – Borrow, Alaska, 2000. – 2 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://oaarchive.arctic-council.org/bitstream/handle/11374/1657/EDOCS-931-v1-ACMMUS02_BARROW_2000_5b_Sustainable_Development_Program.PDF?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 04.01.2017)

255. Gidel G. Le Droit International Public De La Mer / G. Gidel. – Paris, 1934. – Vol. III. – 814 p.

256. Gladun E. Environmental Protection of the Arctic Region: Effective Mechanisms of Legal Regulation / E. Gladun // Russian Law Journal. – 2015. – №1. – Volume 3. – С. 92–109.

257. Hartingh F. Les conceptions sovietiques du droit de la mer / F. Hartingh. – Paris, 1960. – 280 p.

258. International Arctic Science Committee [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iasc.info/iasc/about-iasc> (дата звернення: 22.02.2017)

259. International Arctic Science Committee (IASC) Handbook, 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iasc25.iasc.info/images/history/IASC_Handbook.pdf (дата звернення: 22.02.2017)

260. Internal Code of Conduct for Members of the Commission on the Limits of the Continental Shelf (29 August–16 September 2005). – New York, 2005. – 2 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://documents-dds.ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/483/23/PDF/N0548323.pdf?OpenElement> (дата звернения: 21.04.2017)

261. National Research Council Canada (NRC) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nrc-cnrc.gc.ca/eng/index.html> (дата звернения: 06.04.2017)

262. National Security Presidential Directive / NSPD – 66 / Homeland Security Presidential Directive / HSPD – 25 (09.01.2009). – Washington, 2009. – 10 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nsf.gov/geo/plr/opp_advisory/briefings/may2009/nspd66_hspd25.pdf (дата звернения: 29.02.2016)

263. National Science Foundation [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nsf.gov/about/> (дата звернения: 10.04.2017)

264. National Strategy for the Arctic Region (10.05.2013). – Washington, 2013. – 50 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/nat_arctic_strategy.pdf
Режим доступа: (дата звернения: 02.03.2016)

265. New Building Blocks in the North. The next step in the Government's High North Strategy. – Oslo, Government of Norway, 2009. – 92 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/climate-change/files/Arctic-Resources/Arctic-Council/05_02_Norway_new_building_blocks_in_the_north.pdf (режим доступа: 04.08.2017)

266. Norwegian Polar Institute [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.npolar.no/en/about-us/> (дата звернення: 10.04.2017)
267. Pharand D. Canada's Arctic Waters in International Law / D. Pharand. – Cambridge, Cambridge University Press, 1988. – 288 p.
268. Polar Knowledge Canada [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.canada.ca/en/polar-knowledge/behindthescenes.html> (дата звернення: 06.04.2017)
269. Polar Knowledge Canada. Report on Plans and Priorities, 2016-2017. Represented by the President and Chief Executive Officer of Polar Knowledge Canada. – Ottawa, 2016. – 37 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.canada.ca/en/polar-knowledge/plans-and-priorities.html> (дата звернення: 06.04.2017)
270. Rothwell, Donald R. International law and the Protection of the Arctic Environment / Donald R. Rothwell // International & Comparative Law Quarterly. – 1995. – Volume 44. – Issue 2. – P. 280–312.
271. Rules of Procedure of the Commission on the Limits of the Continental Shelf (17 March-18 April 2008). – New York, 2008. – 35 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/309/23/PDF/N0830923.pdf?OpenElement> (дата звернення: 19.10.2016)
272. Scientific and Technical Guidelines of the Commission on the Limits of the Continental Shelf (3-14 May 1999). – New York, 1999. – 90 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/171/08/IMG/N9917108.pdf?OpenElement> (дата звернення: 19.10.2016)
273. SINTEF [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sintef.no/en/about-us/this-is-sintef/> (дата звернення: 07.04.2017)

274. Smedal. G. Acquisition of Sovereignty Over Polar Areas / G. Smedal. – Oslo, 1931. – 143 p.

275. Speech by NATO Secretary General Jaap de Hoop Scheffer on security prospects in the High North (29.01.2009). – Reykjavik, Iceland, 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/ru/natohq/opinions_50077.htm (дата звернения: 05.01.2017)

276. Soons, Alfred A. H Marine Scientific Research and the Law of the Sea / Alfred A. H. Soons. – The Hague, 1982. – 124 p.

277. The Arctic Council. Permanent participants [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.arctic-council.org/index.php/en/about-us/permanent-participants> (дата звернения: 02.01.2017)

278. The European Union and the Arctic Region. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council (20.11.2008). – Brussels, 2008. – 12 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/pdf/com08_763_en.pdf (дата звернения: 07.06.2011)

279. The Ilulissat Declaration. Arctic Ocean Conference (27–29 May 2008). – Ilulissat, Greenland, 2008. – 2 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oceanlaw.org/downloads/arctic/Ilulissat_Declaration.pdf (дата звернения: 15.06. 2016)

280. The Iqaluit Declaration. The First Ministerial Meeting of the Arctic Council September (17-18 September 1998). – Iqaluit, Canada, 1998. – 7 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://library.arcticportal.org/1269/1/The_Iqaluit_Declaration.pdf (дата звернения: 23.02.2016)

281. The North Atlantic Treaty. Washington D. C. (4 April 1949) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/ic/natohq/official_texts_17120.htm (дата звернения: 23.02.2016)

282. The Northern Dimension of Canada's Foreign Policy. Prepared by the Communications Bureau Department of Foreign Affairs and International Trade. – Ottawa, 2011. – 20 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://library.arcticportal.org/1255/1/The_Northern_Dimension_Canada.pdf (дата звернения: 17.01.2017)

283. The Norwegian Government's High North Strategy. – Oslo, 2006. – 74 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/UD/Vedlegg/strategien.pdf> (дата звернения: 15.03.2016)

284. Timchenko L. Quo vadis, Arcticum? The International Law Regime of the Arctic and Trends in its Development / Timtchenko L. – Kharkiv, 1996. – 376 p.

285. Tulupov D. Amusing Delimitation: How to Neatly Split the Arctic Shelf [Электронный ресурс] / Tulupov D. – М, РИАС. – 2015. – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=5584#top-content (дата звернения: 09.10.2016)

286. United States Arctic Research Commission [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.arctic.gov/about_usarc.html (дата звернения: 08.04.2017)

287. University of the Arctic [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uarctic.org/about-uarctic/> (дата звернения: 12.04.2017)

288. University of the Arctic Charter (as adopted by the UArctic Rector's Forum) (29.02.2008). – Rovaniemi, 2008. [Электронный ресурс]. – Режим

доступу: <http://www.uarctic.org/media/959447/uarctic-chartersignatures-to-september-2014.pdf> (дата звернення: 12.04.2017)

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Павко Я. А. Міжнародно-правовий режим Арктики та основні тенденції його удосконалення / Я. А. Павко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – №2. – С. 124–132.
2. Павко Я. А. Особливості міжнародно-правового режиму Арктики / Я. А. Павко // Український часопис міжнародного права. – 2014. – №4. – С. 37–40.
3. Павко Я. А. Значення національного законодавства та політико-правових актів у міжнародно-правовому регулюванні співробітництва арктичних держав в полярному регіоні / Я. А. Павко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – №6. – С. 112–118.
4. Павко Я. А. Міжнародно-правові аспекти делімітації континентального шельфу в Арктиці / Я. А. Павко // Журнал Верховної Ради України «Віче». – 2015. – №23–24. – С. 30–31.
5. Павко Я. А. Політико-правові засади арктичної стратегії Європейського Союзу / Я. А. Павко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Серія: Правознавство. – Чернівці: ЧНУ, 2015. – Випуск 765. – С. 55–62.
6. Павко Я. А. Арктика: пріоритетні напрямки міжнародно-правових досліджень / Я. А. Павко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – №1. – С. 167–173.
7. Павко Я. А. Правові засади розмежування континентального шельфу в полярному регіоні: проблеми теорії та практики / Я. А. Павко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – №1 (171). – С. 48–53.

8. Павко Я. А. Концепція «полярних секторів»: сутність, етапи і тенденції формування, правова аргументація / Я. А. Павко // Вісник Львівського університету: Збірник наукових праць. – Серія: Міжнародні відносини. – Львів: ЛНУ, 2016. – Випуск 38. – С. 253–267.

9. Павко Я. А. Особливості правового статусу та правового режиму Арктики: термінологічні аспекти / Я. А. Павко // Вісник Львівського університету: Збірник наукових праць. – Серія: Міжнародні відносини. – Львів: ЛНУ, 2016. – Випуск 39. – С. 135–147.

10. Павко Я. А. Договірний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в арктичному регіоні / Я. А. Павко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2017. – №2 (89). – С. 166–176.

Статті в іноземних фахових виданнях

11. Павко Я. А. Современные международно-правовые проблемы регулирования сотрудничества государств в арктическом регионе / Я. А. Павко // *Legea si viata*. – 2015. – №11/2 (287). – С. 91–95.

Тези наукових доповідей

12. Павко Я. А. Сутність та співвідношення термінологічних понять «правовий режим» і «правовий статус» Арктики / Я. А. Павко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (16 жовтня 2014 р.). – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, ІМВ, 2014. – Ч. 1. – С. 185–189.

13. Павко Я. А. Специфіка юридичної природи архіпелагу Шпіцберген / Я. А. Павко // Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації: матеріали міжнародної наукової конференції (15-16 травня 2014 р.) / ред. кол.: В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко, Б. І. Андрусишин [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – С. 266–267.

14. Павко Я. А. Особливості правового режиму архіпелагу Шпіцберген / Я. А. Павко // Міжнародний правопорядок: сучасні проблеми та їх вирішення: збірник матеріалів конференції до 125-річчя від Дня народження В. М. Корецького (19 лютого 2015 р.) / [упор. І. М. Проценко]; [за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Н. Денисова]. – Львів: СПОЛОМ, 2015. – С. 189–192.

15. Павко Я. А. Концепція «інтернаціоналізації» Арктики як альтернатива секторальному підходу / Я. А. Павко // Шевченківська весна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (2 квітня 2015 р.). – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, ІМВ, 2015. – Ч.1. – С. 177–181.

16. Павко Я. А. Арктична Рада – форум для регіонального співробітництва держав / Я. А. Павко // Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи: матеріали міжнародної наукової конференції (21-22 травня 2015 р.) / ред. кол.; В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко, Б. І. Андрусишин [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – С. 246–248.

17. Павко Я. А. Сутність та значення секторальної концепції в Арктиці / Я. А. Павко // Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право: збірник наукових праць V щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Цілі Розвитку Тисячоліття ООН: досягнення та перспективи» (17 вересня 2015 р.). – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – С. 460–465.

18. Павко Я. А. Інституційний механізм міжнародно-правового регулювання співробітництва держав в Арктиці / Я. А. Павко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (22 жовтня 2015 р.). – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, ІМВ, 2015. – Ч. 1. – С. 130–135.

19. Павко У. А. The arctic policy of the USA / У. А. Павко // Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2016 р.). / упоряд. М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. – Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2016. – С. 110–114.

20. Павко Я. А. Сутність механізму міжнародно-правового регулювання та особливості його застосування у сфері співробітництва держав в Арктиці / Я. А. Павко // Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р.) / ред. кол.: д. ю. н. І. С. Гриценко (голова), к. ю. н. І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. – Том 1. – С. 198–200.

21. Павко Я. А. Міжнародно-правові питання делімітації морських просторів у Баренцевому морі / Я. А. Павко // Шевченківська весна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (7 квітня 2016 р.). – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, ІМВ, 2016. – Ч. 1. – С. 110–114.

22. Павко Я. А. Особливості арктичної стратегії Норвегії на сучасному етапі / Я. А. Павко // Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: збірник наукових статей за матеріалами наукової конференції (24 травня 2016 р.) / ред. кол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, В. І. Самошенко та ін. – Х.: Право, 2016. – С. 221–226.

23. Павко Я. А. Правова регламентація морського судноплавства у Північному Льодовитому океані / Я. А. Павко // Морське право та менеджмент: еволюція та сучасні виклики: матеріали X міжнародної науково-практичної конференції НУ «ОМА» (14-15 квітня 2016 р.). – Одеса: НУ «ОМА», 2016. – Вип. 10. – С. 20–26.

24. Павко Я. А. Полярний кодекс як інструмент правового регулювання безпеки арктичного мореплавання / Я. А. Павко // Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право: збірник наукових праць VI щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Безпека в умовах сучасних трансформацій міжнародної системи: виклики та перспективи» (24 вересня 2016 р.). – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2016. – С. 30–33.

25. Павко Я. А. НАТО – новий актор в арктичному регіоні / Я. А. Павко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (27 жовтня 2016 р.). – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, ІМВ, 2016. – Ч.1. – С. 116–119.

26. Павко Я. А. Міжнародно-правове регулювання наукових досліджень в арктичному регіоні / Я. А. Павко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Фундаментальні проблеми юриспруденції»: збірник наукових праць (17-19 листопада 2016 р.) / [упоряд.: М. В. Савчин, М. В. Менджул]. – Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2016. – С. 96–102.

27. Павко Я. А. Україна та Арктика в контексті міжнародного співробітництва / Я. А. Павко // Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2017 р.) / ред. кол.: д. ю. н. І. С. Гриценко (голова), к. ю. н. І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. – Том 1. – С. 169–171.

28. Павко Я. А. Сучасні тенденції міжнародно-правового екологічного співробітництва держав в арктичному регіоні / Я. А. Павко // Шевченківська весна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів,

аспірантів і молодих вчених (30 березня 2017 р.). – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, ІМВ, 2017. – Ч.1. – С. 74–78.

Інші публікації

29. Павко Я. А. Особливості методологічної аргументації у міжнародно-правовій науці в контексті вивчення механізмів управління кооперацією держав в Арктиці / Я. А. Павко // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету–2016» (20-21 квітня 2016 р.): матеріали доповідей та виступів / ред. кол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. – Ч. 10. – С. 95–96.

30. Павко Я. А. Сучасне міжнародне право у науково-дослідному просторі класичних університетів України / Я. А. Павко // Класичний університет у контексті викликів епохи (Classic University in the Context of Challenges of the Epoch): матеріали українсько-польської міжнародної наукової конференції (22–23 вересня 2016 р.) / [уклад.: А. С. Філіпенко та ін.]. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. – С. 235–237.

31. Павко Я. А. Досвід США в організації арктичних наукових досліджень / Я. А. Павко // Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: збірник тез доповідей науково-практичної конференції (17-18 травня 2017 р.) / ред. кол.: Т. Д. Щербан (гол. ред.) та ін. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2017. – С. 110–112.

Дані про апробацію дисертаційного дослідження

Основні положення і висновки дисертаційного дослідження оприлюднено у виступах та публікаціях на 20 міжнародних наукових і науково-практичних конференціях. За кращі наукові доповіді та активну участь у роботі міжнародних наукових і науково-практичних конференцій дисертантка відзначена грамотами, дипломами та сертифікатами.